

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate osana oikeudenmukaista rikosprosessia

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Maisteritutkielma
Aaro Kandelberg
Valtiosääntöoikeus
Kevät 2016

SISÄLLYS

SISÄLLYS	I
LÄHTEET	IV
LYHENTEET	XXI
1. JOHDANTO	1
2. PERUSOIKEUKSISTA.....	8
2.1 Perusoikeudet käsitteenä	8
2.1.1 Perusoikeuksien määrittelemisestä	8
2.1.2 Perusoikeudet ja ihmisoikeudet	9
2.1.3 Perusoikeudet kansainvälisessä kontekstissa	11
2.2 Perusoikeuksien kehityksestä ja niiden soveltamisesta	11
2.2.1 Perusoikeuksien kansainvälisestä kehityksestä	11
2.2.2 Perusoikeuksien kehityksestä Suomessa	12
2.2.3 Perusoikeuksien soveltaminen Suomessa.....	15
2.3 Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vaikutus Suomen perusoikeusjärjestelmään	18
2.3.1 Suomea koskevat kansainväliset ihmisoikeussopimukset.....	18
2.3.1.1 Euroopan ihmisoikeussopimus	18
2.3.1.2 EU:n perusoikeuskirja	19
2.3.1.3 KP- sopimus	20
2.3.2 Kansainväliset ihmisoikeussopimukset Suomen oikeusjärjestyksessä.....	20
2.3.2.1 Kansainvälisten sopimusten asema Suomen säädöshierarkiassa.....	20
2.3.2.2 Ihmisoikeussopimusten valvontaelinten vaikutus	22
2.3.2.3 EU:n perusoikeuskirjan vaikutus Suomessa.....	23
2.4 Kansainvälisistä perusoikeussäännöistä.....	24
2.4.1 Pohjoismaat	24
2.4.2 Muu maailma.....	25
3. OIKEUDENMUKAISESTA OIKEUDENKÄYNNISTÄ SEKÄ RIKOSPROSESSIN PERUSTEISTA	27
3.1 Oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä.....	27
3.1.1. Mitä oikeudenmukaisella oikeudenkäynnillä tarkoitetaan ja mitä se sisältää?	27
3.1.2 EIT:n vaikutus perustuslain 21 §:n tulkintaan	30
3.1.3 EIS:n 6 artikla korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä.....	32
3.1.3.1 KKO:2015:14 (Valittajan poissaolon vaikutus asian käsittelyyn).....	32

3.1.3.2 KKO:2005:73 (Oikeudenkäynnin keston vaikutus rangaistuksen mittamiseen)	33
3.1.3.3. KKO:2010:78 (Tuomarin esteellisyys).....	34
3.2 Perusoikeudet rikosprosessissa.....	35
3.2.1 Rikosprosessin perusteista.....	35
3.2.2 Oikeudenmukaisesta rikosprosessista	36
3.2.3 Perustuslain 21 §:n takaamat perusoikeudet rikosasian oikeudenkäynnissä .	40
3.2.3.1 Syyttömyysolettama	40
3.2.3.2 Itsekriminointisuoja	42
3.2.3.3 Ne bis in idem- kielto	43
3.2.3.4 Oikeus avustajaan sekä oikeus saada riittävästi aikaa puolustuksen valmisteluun	44
4. RIKOSOIKEUDELLINEN LAILLISUUSPERIAATE PERUSOIKEUTENA	45
4.1 Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen sisällöstä ja kehityksestä	45
4.1.1 Säädöspohja	45
4.1.2 Mitä rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen sisältyy?	46
4.1.3 Laillisuusperiaatteen kehityksestä	50
4.1.4 Laillisuusperiaate tavallisen lain tasolla	53
4.1.5 Laillisuusperiaate kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa	54
4.2 Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate muiden maiden oikeudessa.....	55
4.2.1 Pohjoismaat	55
4.2.2 Muu maailma.....	56
4.3. Laillisuusperiaatteen ominaisuuksista	57
4.3.1 Rajoittamaton perusoikeus	57
4.3.2 Oikeusvarmuuden lisääntyminen	58
4.3.3 Vaikutus rikosoikeuden yleisiin oppeihin.....	60
5. LAILLISUUSPERIAATE OSANA OIKEUDENMUKAISTA RIKOSPROSESSIA	63
5.1 Laillisuusperiaate yksilön näkökulmasta.....	63
5.1.1 Oikeusturva.....	63
5.1.2 Oikeusvarmuus	64
5.1.3. Preventiivinen vaikutus	65
5.2. Laillisuusperiaate lainsäätäjän näkökulmasta.....	67
5.2.1. Lainsäätäjän velvollisuus toteuttaa yksilön oikeudet	67
5.2.2. Laillisuusperiaatteen vaikutus lainsäätäjän ja tuomioistuimen keskinäiselle vuorovaikutukselle	70
5.3. Laillisuusperiaate tuomioistuimen ja syyttäjän näkökulmasta	73
5.3.1. Laintulkinnasta	73
5.3.2 Analogiakiellosta sekä sen ja tulkinnan välisestä rajanvedosta.....	76
5.3.2 Tuomarin sidonnaisuus	78

5.3.3. Laillisuusperiaate syyttäjän näkökulmasta	79
5.4. Laillisuusperiaatteen suhde oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen	79
6. LAILLISUUSPERIAATE OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ	81
6.1. Korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöä	81
6.2 EIT:n oikeuskäytäntöä	88
7. YHTEENVETO	92

LÄHTEET

Kirjallisuus:

Aarnio, Aulis: Laintulkinnan teoria. WSOY:n graafiset laitokset, Juva 1989.

Aarnio, Aulis: Oikeussäännösten tulkinnasta. Helsingin yliopiston monistuspalvelu, painatusjaos, Helsinki 1982.

Aarnio, Aulis: The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification. D. Reidel Publishing Company, Alankomaat 1987.

Backman, Eero: Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate, analogia ja Klami. Teoksessa Oikeuden tavoitteet ja menettelyt. Muistokirja Hannu Tapani Klamille. Edita, Helsinki 2003.

Ellilä, Reino & Honkasalo, Brynolf: Rikosoikeuden yleiset opit pääpiirteittäin. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna 1966.

Encyclopædia iuridica fennica IV: Rikos- ja prosessioikeus. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1995.

Ervo, Laura: Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuusvaatimus - käsikirja lainkäyttäjille. WS Bookwell Oy, Juva 2008.

Ervo, Laura: Oikeudenmukainen oikeudenkäynti. Dark Oy, Vantaa 2005.

Ervo, Laura: Ylimmät prosessiperiaatteet - oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijät. Tammer-Paino Oy, Tampere 1996

Frände, Dan: Den straffrättsliga legalitetsprincipen. Ekenäs Tryckeri Ab, Ekenäs 1989.

Frände, Dan: Yleinen rikosoikeus. Bookwell Oy, Porvoo 2012

Gullans, Monica: Ihmisoikeussopimusta koskeva kansainvälinen valvonta. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012.

Hallberg, Pekka: Oikeudenmukainen oikeudenkäynti 2000-luvulla. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2001.

Hallberg, Pekka: Oikeusturva (PL 21 §). Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro, Helsinki 2011 (a).

Hallberg, Pekka: Perusoikeudet tuomioistuimissa. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011 (b).

Hallberg, Pekka: Perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011 (c).

Hidén, Mikael: Ihmisoikeudet. Teoksessa Hidén, Mikael & Saraviita, Ilkka: Valtiosääntöoikeuden pääpiirteet. Gummerus Kirjapaino Oy, Helsinki 1994.

Hirvelä, Päivi & Heikkilä, Satu: Ihmisoikeudet - käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. Bookwell Oy, Porvoo 2013

Husa, Jaakko & Mutanen, Anu & Pohjolainen Teuvo: Kirjoitetaan juridiikkaa. Esa Print Oy, Tampere 2008.

Husa, Jaakko: Non liquet? Vallanjako, perusoikeudet, systematisointi- oikeuden ja politiikan välisiä rajankäyntejä. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2004.

Husa, Jaakko: Yleinen valtiosääntöoikeus. Joensuun yliopistopaino, Joensuu 1997.

Jokela, Antti: Hovioikeusmenettely. Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2010.

Jokela, Antti: Rikosprosessi. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Jokela, Antti: Uudistuva rikosprosessi. Tammer-Paino Oy, Tampere 2000.

Joutsamo, Kari & Aalto, Pekka & Kaila, Heidi & Maunu, Antti: Eurooppaoikeus. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2000.

Jyränki, Antero: Lakien laki. Länsi-Savo Oy, Mikkeli 1989.

Jyränki, Antero: Uusi perustuslakimme. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2000.

Jyränki, Antero: Valta ja vapaus. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2003.

Jyränki, Antero & Husa, Jaakko: Valtiosääntöoikeus. Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2012.

Karapuu, Heikki: Perusoikeudet ja niiden toteuttaminen. Lakimies 6–7/1999. Helsinki.

Karapuu, Heikki: Perusoikeuksien käsite ja luokittelu. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro, Helsinki 2011.

Klami, Hannu Tapani: Ihmisen säännöt. Tutkimus oikeuden olemuksesta, synnystä ja toiminnasta. Turun yliopiston offsetpaino, Turku 1983.

Lahti, Raimo: Perusoikeusuudistus ja rikosoikeus. Lakimies 5-6/1996.

Linna, Tuula: Oikeudenkäynnin ja täytäntöönpanon perusteet. Teoksessa Oikeusjärjestys, osa III (toim. Timo Tammilehto). Bookwell Oy, Porvoo 2012.

Mattila, Heikki E.S.: Vertaileva oikeuslingvistiikka. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2002.

Melander, Sakari: Kriminalisointiperiaatteet ja perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Lakimies 6/2002.

Melander, Sakari: Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja rikosoikeudellinen tulkinta. Defensor Legis N:o 4/2015.

Merikoski, Veli: Kansalaisten perusoikeuksista. Lakimies II 1932.

Merikoski, Veli: Muuttumaton, muuttuva valtiosääntömme. Werner Söderström Osakeyhtiön kirjapaino, Porvoo 1969.

Määttä, Pekka: Rikosasian joutuisa käsittely - perusoikeus ja tuomarin velvollisuus. Lakimies 3/2014.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Perusoikeudet rikosprosessissa. Teoksessa Perusoikeudet Suomessa (toim. Liisa Nieminen). Multiprint, Helsinki 1999.

Niemivuo, Matti: Miten laki syntyy? Teoksessa Oikeusjärjestys, osa III (toim. Timo Tammilehto). Bookwell Oy, Porvoo 2012.

Nikula, Paavo: Perusoikeudet ja lainsäädäntö. Lakimies 6-7/1999.

- Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1997.
- Nuutila, Ari-Matti: Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1996.
- Ojanen, Tuomas: Perusoikeudet ja ihmisoikeudet Suomessa. Hakapaino Oy, Helsinki 2003.
- Ojanen, Tuomas: Perusoikeusjuridiikka. Unigrafia Oy, Helsinki 2015.
- Ojanen, Tuomas: Suomen valtiosäännön perusteita. Hakapaino Oy, Helsinki 2001.
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin: Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011 (a).
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin: Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien kansainvälinen valvonta. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011 (b).
- Peczenik, Aleksander: Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation. Graphic Systems, Göteborg 1995.
- Pellonpää, Matti: Artiklat 2-18 sekä kahdestoista lisäpöytäkirja. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (a).
- Pellonpää, Matti: Euroopan ihmisoikeussopimus ja Euroopan unioni. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (b)
- Pellonpää, Matti: Ihmisoikeussopimus valtiosisäisessä oikeudessa. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (c).
- Pellonpää, Matti: Ihmisoikeussopimusta koskevat tulkintaperiaatteet. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (d).

Pellonpää, Matti: Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (PL 8 §). Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011.

Pellonpää, Matti: Suomi ja Euroopan neuvosto. Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Lietua 2012 (e).

Pohjolainen, Teuvo: Perusoikeussäätelyn yleiset opit. Teoksessa Husa, Jaakko & Pohjolainen, Teuvo: Julkisen vallan oikeudelliset perusteet - johdatus julkisoikeuteen. TammerPaino Oy, Tampere 2008.

Raitio, Juha: EU:n kehitys, periaatteet ja tavaroiden vapaa liikkuvuus. Helsinki 2004.

Raitio, Juha: The Principle of Legal Certainty in EC Law. Kluwer Academic Publishers, Alankomaat 2003.

Rosas, Allan: Perus- ja ihmisoikeudet EU-oikeudessa. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro. Helsinki 2011.

Saarenpää, Ahti: Henkilö- ja persoonallisuus oikeus. Teoksessa Oikeusjärjestys, osa I (toim. Timo Tammilehto). Bookwell Oy, Porvoo 2012.

Saraviita, Ilkka: Perusoikeusjärjestelmä ja oikeuslaitos. Teoksessa Rovaniemen hovioikeuspiirin tuomioistuinten laatuhankkeen työryhmäraportteja IX. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Saraviita, Ilkka: Perustuslaki. Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2011.

Saraviita, Ilkka: Suomalainen perusoikeusjärjestelmä. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2005.

Scheinin, Martin: Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1991.

Siltala, Raimo: Oikeustieteen tieteenteoria. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2003.

Tapani, Jussi: Oikeustapauskommentti ratkaisusta KKO:2004:64. Lakimies 1/2005.

Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti: Rikosoikeuden yleinen osa - vastuuoppi. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Tapanila, Antti: Ei rangaistusta ilman lakia (7 artikla). Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (a).

Tapanila, Antti: Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin (6 artikla). Teoksessa Pellonpää Matti, Gullans Monica, Pölönen Pasi ja Tapanila Antti: Euroopan ihmisoikeussopimus. BALTO print, Liettua 2012 (b).

Tolonen, Hannu: Säännöt, periaatteet ja tavoitteet: oikeuden, moraalien ja politiikan suhteesta. Teoksessa Oikeustiede Jurisprudentia XXII. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1989.

Tolonen, Hannu: Yleisten oppien rakenteesta ja merkityksestä. Teoksessa Juhlajulkaisu Allan Huttunen 1928-5/11-1988. Kirjapaino Grafia Oy, Turku 1988.

Tolvanen, Matti: Johdatus kriminaalipolitiikan teoriaan. Joensuun yliopistopaino, Joensuu 2005.

Tuori, Kaarlo: Kriittinen oikeuspositivismi. Tummavuoren kirjapaino Oy, Vantaa 2000.

Tuori, Kaarlo: Oikeuden ratio ja voluntas. Dark Oy, Vantaa 2007.

Utriainen, Terttu: Rikosoikeus. Teoksessa Oikeusjärjestys, osa II (toim. Maarit Niskanen). Bookwell Oy, Porvoo 2011.

Vanamo, Marja: Syyttävä, perusoikeudet ja objektiivisuus. Defensor Legis N:o 3/2001.

Viljanen, Pekka: Asianosaisen totuusvelvollisuudesta rikosasioissa. Teoksessa Näkökulmia asianajajaoikeuteen (toim. Timo Esko, Jukka Peltonen, Olli Tarkka ja Mikko Tulokas). Edita Prima Oy, Helsinki 2004.

Viljanen, Veli-Pekka: Kansalaisten yleiset oikeudet. Painokaari Oy, Helsinki 1988.

Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Tummavuoren Kirjapaino Oy, Vantaa 2001.

Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeuksien merkitys lainsäädäntötyössä. Teoksessa Hallberg

Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro, Helsinki 2011 (a).

Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeuksien soveltamisala. Teoksessa Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeudet. WSOYpro, Helsinki 2011 (b).

Virolainen, Jyrki: Periaatteet prosessioikeudessa. Teoksessa Frände Dan, Havansi Erkki, Helenius Dan, Koulu Risto, Lappalainen Juha, Lindfors Heidi, Niemi Johanna, Rautio Jaakko ja Virolainen Jyrki: Prosessioikeus. WSOYpro, Helsinki 2012.

Virolainen, Jyrki & Martikainen, Petri: Tuomion perusteleminen. Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2010.

Virolainen, Jyrki & Pölönen Pasi: Rikosprosessin osalliset. Rikosprosessioikeus II. WS Bookwell Oy, Porvoo 2004.

Virolainen, Jyrki & Pölönen, Pasi: Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus I. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2003.

Vuorenpää, Mikko: Asianomistajan oikeudet rikosprosessissa. Print Best, Viro 2014.

Vuorenpää, Mikko: Veropetos, veronkorotus ja kielto käsitellä samaa asiaa kahdesti - EIT Jukka Ruotsalainen vs. Suomi 16.6.2009. Lakimies 1/2010.

Vähätalo, Tuukka-Tapani: Ne bis in idem- kielto ja rinnakkaisen vireilläolon merkitys EIS:n järjestelmässä. Defensor Legis N:o 1/2012.

Internetaineisto:

Ervasti, Kaijus: Empiirinen oikeustutkimus. Teoksessa Empiirinen tutkimus oikeustieteessä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 64, Helsinki 2004. Löytyy osoitteesta:

http://optula.om.fi/material/attachments/optula/julkaisut/tutkimustiedonantoja-sarja/o8dJ2qpBX/TTA64_Lindforstoim_2004.pdf

Jaakkola, Jussi: Rikosoikeudellisen analogiakiellon problematiikasta. Teoksessa Acta Legis Turkuensia 2/2012. Edilex 2013.

Krokfors, Kirsi: Rikossäännösten teleologisesta tulkinnasta. Teoksessa Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeuden julkaisut, Helsinki 2014. Löytyy osoitteesta:

http://www.oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/julkaisut/painetutjulkaisut/rikosoikeudenuudistuneetyleisetopit2004/NT4BytPKh/06_Rikossaannosten_teleologisesta_tulkinnasta_Kirsi_Krokfors.pdf

Lahti, Matti: Lievemman lain periaate. Teoksessa Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeuden julkaisut, Helsinki 2014. Löytyy osoitteesta:

http://www.oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/julkaisut/painetutjulkaisut/rikosoikeudenuudistuneetyleisetopit2004/NWUYaG6Zz/08_Liehemman_lain_periaate_Matti_Lahti.pdf

Launiala, Mika: Seulonta-alkometriin puhaltaminen, itsekriminointisuoja ja niskoittelu. Edilex 2014/23.

Myllymäki, Janne: Tapaus Wincapita- oikeustapauskommentti korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO:2014:7. Edilex 2015.

Ojala, Timo: Teleologinen tulkinta ja oikeusperiaatteiden punninta rikostunnusmerkistön tulkinnassa. Teoksessa Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeuden julkaisut. Löytyy osoitteesta:

http://www.oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/julkaisut/painetutjulkaisut/rikosoikeudenuudistuneetyleisetopit2004/NPKkeSGzf/04_Laillisuusperiaatteeseen_kuuluva_epatasmallisyyskielto_ja..._Timo_Ojala.pdf

Tapani, Jussi: Tuomari ja rikosoikeuden yleiset opit. Edilex 2006.

Tolvanen, Matti: Rikosoikeus ja rikosoikeudellinen tutkimus. Teoksessa Oikeustieteellinen opinnäyte – artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta (toim. Tarmo Miettinen). Edilex 2015/11.

Tolvanen, Matti: Valikoituja näkökohtia syyttömyysolettamasta. Teoksessa Rikoksesta rangistukseen: juhlaulkaisu Pekka Viljanen 1952-26/8-2012. Bookwell Oy, Porvoo 2012.

Edilex 2014.

Muu internetaineisto:

The ECHR in facts & figures 2013. Löytyy osoitteesta: http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2013_ENG.pdf

Grundlagarna. Sveriges riksdag. Löytyy osoitteesta:

<http://www.riksdagen.se/sv/Sa-funkar-riksdagen/Demokrati/Grundlagarna/>

Legalitetsprincipen – om begreppet. Löytyy osoitteesta: <https://lagen.nu/begrepp/Legalitetsprincipen>

European Union Agency for Fundamental Rights: frequently asked questions. Löytyy osoitteesta:

<http://fra.europa.eu/en/about-fundamental-rights/frequently-asked-questions>

Opinnäytteet:

Alaviitala, Heidi: Taannehtivan rikoslainkielto ja lievemmän lain periaate rikos- ja prosessioikeudessa. Lapin yliopisto 2005.

Laakso, Matleena: Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate, Euroopan ihmisoikeussopimus ja kansallinen laintulkinta. Helsingin yliopisto 2006.

Ojala, Timo: Palvelusrikos ja rikosoikeudellinen laillisuusperiaate: Palvelusrikoksen tunnusmerkistö erityisesti perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten ja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta tarkasteltuna. Helsingin yliopisto 2005.

Olli, Antero: Rikosperusteinen määräaikainen ajokielto: rikosoikeudellinen laillisuusperiaate. Helsingin yliopisto 2015.

Lainsäädäntö:

Esitutkintalaki (22.7.2011/805).

Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (30.3.2007/370).

Laki oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä (29.5.2009/362)

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (11.7.1997/689).

Laki syyttäjälaitoksesta (13.5.2011/439).

Oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4).

Rikoslaki (19.12.1889/39).

Suomen perustuslaki (11.6.1999/731).

Virallisaineisto:

HE 63/1972 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain täydentämisestä eräillä yksityiselämän suojan loukkaamista koskevilla rangaistussäännöksillä.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 33/1997 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren muutoksenhakua hovioikeuteen ja asian käsittelyä hovioikeudessa koskevien säännösten sekä eräiden niihin liittyvien lakien muuttamisesta.

HE 1/1998 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle uudeksi Suomen hallitusmuodoksi.

HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 286/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle syyttäjälaitosta koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 216/2013 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain 20 luvun muuttamisesta.

PeVL 12/1982 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 16 laiksi lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta.

PeVL 6/1983 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 45 rakennussuojelua koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVL 13/1985 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 238/1984 vp valtion ja kunnallisen virkaehtosopimusjärjestelmän muuttamisen edellyttämistä lainsäädännön muutoksista.

PeVL 2/1990 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 22 ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn yleissopimuksen ja siihen liittyvien lisäpöytäkirjojen eräiden määräysten hyväksymisestä.

PeVL 23/1997 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 6/1997 vp oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

PeVL 10/2000 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 183/1999 vp rikollisjärjestön toimintaan osallistumisen säätämisestä rangaistavaksi.

PeVL 28/2001 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 69/2001 vp laiksi yksityisistä turvallisuuspalveluista sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 31/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

PeVL 40/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 195/2004 vp laiksi naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain muuttamisesta.

PeVL 31/2005 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 271/2004 vp laeiksi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain, oikeudenkäymiskaaren ja eräiden muiden lakien rikosasioiden käsittelyä käräjäoikeudessa koskevien säännösten muuttamisesta.

PeVL 4/2010 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 105/2009 vp muutoksenhakua käräjäoikeudesta koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVL 9/2012 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 3/2012 vp laeiksi ulkomaalaislain ja työsopimuslain muuttamisesta sekä eräksi niihin liittyviksi laeiksi.

PeVL 39/2014 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 46/2014 oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

PeVM 3/1988 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen toimenpiteistään vuonna 1986 antaman kertomuksen johdosta.

PeVM 25/1994 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 309/1993 vp perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

PeVM 10/1998 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 1/1998 vp uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.

LaVM 9/1986 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksen n:o 14/1985 johdosta esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi.

LaVM 9/1997 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 82/1995 vp rikosasian oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista koskevaksi lainsäädännöksi.

Oikeuskäytäntö:

Korkein oikeus:

KKO:1971-II-101

KKO:2000:52

KKO:2004:64

KKO:2005:132

KKO:2007:67

KKO:2007:83

KKO:2008:100

KKO:2009:80

KKO:2010:41

KKO:2011:38

KKO:2012:37

KKO:2012:45

KKO:2012:106

KKO:2013:50

KKO:2013:55

KKO:2013:59

KKO:2013:92

KKO:2013:100

KKO:2014:7

KKO:2014:67

KKO:2014:81

KKO:2014:93

KKO:2014:94

KKO:2014:95

KKO:2014:104

KKO:2015:14

KKO:2015:22

KKO:2015:32

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin:

Engel and Others vs. Netherlands (8.6.1976)

The Sunday Times vs. Great Britain (26.4.1979)

Piersack vs. Belgium (1.10.1982)

Barberá, Messequé and Jabardo vs. Spain (6.12.1988)

Hadjianastassiou vs. Kreikka (16.12.1992)

Welch vs. Iso-Britannia (9.2.1995)

Allenet de Ribemont vs. France (10.2.1995)

S.W. v. The United Kingdom (22.11.1995)

Murray vs. The United Kingdom (8.2.1996)

Cantoni vs. France (11.11.1996)

Saunders vs. The United Kingdom (17.12.1996)

Peréz de Rada Cavanilles vs. Spain (28.10.1998)

Nylund vs. Finland (26.6.1999)

Telfner vs. Austria (20.3.2001)

Kangasluoma vs. Finland (20.1.2004)

Pravednaya vs. Russia (18.11.2004)

Paduraru vs. Romania (1.12.2005)

Jussila vs. Finland (23.11.2006)

Kafkaris vs. Cyprus (12.2.2008)

Dorozhko and Pozharskiy vs. Estonia (24.4.2008)

Xheraj vs. Albania (29.7.2008)

Salduz vs. Turkey (27.11.2008)

Eerikäinen vs. Finland (10.2.2009)

Ruotsalainen vs. Finland (16.6.2009)

Pietiläinen vs. Finland (22.9.2009)

Karhuvaara and Iltalehti vs. Finland (6.4.2010)

Tuomela and others vs. Finland (6.4.2010)

Soila vs. Finland (6.4.2010)

Jokitaipale and Others vs. Finland (6.4.2010)

Ahlskog vs. Finland (9.11.2010)

Penias and Ortmaier vs. Austria (18.10.2011)

Huhtamäki vs. Finland (6.3.2012)

Camilleri vs. Malta (22.1.2013)

Kansainvälinen lainsäädäntö:

Ruotsi:

Regeringsformen (1974:152).

Löytyy osoitteesta:

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Kungorelse-1974152-om-beslu_sfs-1974-152/

Tryckfrihetsförordning (1949:105). Löytyy osoitteesta:

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Tryckfrihetsforordning-19491_sfs-1949-105/

Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469). Löytyy osoitteesta:

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469

Brottsbalk (1962:700). Löytyy osoitteesta: <https://lagen.nu/1962:700>

Norja:

Kongeriget Norges Grundlov (17.5.1814).

Löytyy englanniksi osoitteesta: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/constitutionenglish.pdf>

Ranska:

Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen), 1789.

Löytyy englanniksi osoitteesta: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp

Saksa:

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (23.5.1949).

Löytyy osoitteesta: <https://www.bundestag.de/grundgesetz>

Strafgesetzbuch (15.5.1871).

Löytyy osoitteesta: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>

Tanska:

Danmarks Riges Grundlov (5.6.1953).

Löytyy englanniksi osoitteesta: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf

Straffeloven (18.2.2015, uudistettu versio).

Löytyy englanniksi osoitteesta: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Denmark_Criminal_Code_2005.pdf

Yhdysvallat:

Constitution of the United States (17.9.1787)

Löytyy osoitteesta: http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html

Model Penal Code (1961)

Löytyy osoitteesta: <http://www.law-lib.utoronto.ca/bclc/crimweb/web1/mpc/mpc.html>

Kansainväliset sopimukset:

Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (Euroopan ihmisoikeussopimus). SopS 18-19/1976.

Löytyy osoitteesta: <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063>

Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus.

Löytyy osoitteesta:

http://www.ihmisoikeudet.net/uploads/materiaali/YK_Ihmisoikeuksien%20julistus.pdf

Yhdistyneiden Kansakuntien kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus.
SopS 8/1976.

Löytyy osoitteesta: <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/1976000>

Euroopan unionin perusoikeuskirja

Löytyy osoitteesta:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=FI>

Sopimus Euroopan unionista. SopS 67/2009.

Löytyy osoitteesta:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2012:326:FULL&from=FI>

LYHENTEET

EIS	Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EU	Euroopan unioni
HE	Hallituksen esitys
KKO	Korkein oikeus
KP- sopimus	Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
OK	Oikeudenkäymiskaari
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa
SEU	Sopimus Euroopan unionista
SopS	Sopimussarja
TSS- oikeudet	Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet
TSS- sopimus	Yhdistyneiden Kansakuntien taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus
YK	Yhdistyneet kansakunnat

1. JOHDANTO

Tutkielman aiheesta

Tutkielmani käsittelee rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta osana oikeudenmukaista rikosprosessia. Laillisuusperiaate on keskeisin rikosprosessia ohjaava perustuslain tasoinen säännös. Tämän lisäksi se on yksilöä suojaava perusoikeus, joka on tunnustettu myös kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa.

Suomessa on käyty melko paljon keskustelua sääntöjen ja periaatteiden suhteesta. Laillisuusperiaate on nimensä mukaan periaate, mutta se on samalla myös laissa ilmaistu sääntö. Muun muassa *Hannu Tolonen* ja *Kaarlo Tuori* ovat käsitelleet sääntöjen ja periaatteiden eroja ja niiden vaikutuksia oikeusjärjestykselle.¹ *Tolosen* mukaan sääntöjen ja periaatteiden eroa voidaan tarkastella niiden soveltamisen, tunnistamisen sekä oikeusjärjestyksen systematisoinnin näkökulmasta. Sääntöjä sovelletaan joko/tai- periaatteella, kun taas periaatteiden soveltaminen riippuu soveltamistilanteesta.² Oikeussäännöt voidaan tunnistaa muodollisen tunnistamissäännön avulla. Periaatteiden tunnistamisessa käytetään kahdenlaisia kriteereitä: periaatteiden sisällöllistä merkitystä ja arvoa sekä ns. institutionaalisen tuen vaatimusta, mikä tarkoittaa, että periaatteen kuuluminen oikeusjärjestykseen edellyttää tukea lainsäädännöltä, lain esitöistä tai oikeuskäytännöltä.³

Oikeusjärjestyksen systematisoinnin näkökulmasta oikeussääntöjen ristiriidat ratkaistaan ns. metanormeilla, kuten *lex superior* ja *lex posterior*. Ne takaavat oikeusjärjestyksen konsistenssin. Sen sijaan koherenssinsa oikeusjärjestys saa periaatteiden kautta.⁴ Ratkottaessa oikeudellisia kysymyksiä oikeusperiaatteet toimivat sekä ratkaisuperiaatteina että tulkintaperiaatteina.⁵ *Tuorin* mukaan tietyillä perusoikeussäännöksillä on periaatesäännöksen asema. Tämä tarkoittaa, että lainsäätäjällä on antanut oikeusperiaatteille nimenomaisen ilmauksen. Tällaisissa poikkeuksellisissa tilanteissa institutionaalinen tuki on lainsäädännössä.⁶ Oikeuslähdeopillisesti *Antero Jyränki* toteaa, että oikeusperiaatteita käytetään

¹ Lisäksi *Martin Scheinin* on väitöskirjassaan tarkastellut sääntöjen ja periaatteiden jaottelun merkitystä perus- ja ihmisoikeusnormien vaikutustavoille. Hänen mukaansa edellä mainittu jaottelu on tarpeen sen osoittamiseksi, että perus- ja ihmisoikeusnormeilla on oikeudellisia vaikutustapoja jopa siellä missä niitä ei ole totuttu näkemään. Ks. Scheinin 1991, s. 34, alaviite 53.

² Tuori 2000, s. 197, jossa viitattu *Ronald Dworkinin* ja *Robert Alexyn* ajatuksiin.

³ Tolonen 1988, s. 188 ja Tolonen 1989, s. 346–348. Ks. myös Siltala 2003, s. 302. Vrt. Raitio 2004, s. 175.

⁴ Tolonen 1989, s. 348.

⁵ Tuori 1995, s. 128.

⁶ Yleensä institutionaalinen tuki löytyy muista oikeuslähteistä, kuten lain esitöistä tai oikeuskirjallisuudesta. Tuori 2000, s. 197–198. Ks. myös Jyränki 2003, s. 33.

yleensä heikosti velvoittavina tai sallittuina oikeuslähteinä, kun taas sellaisia periaatteita, jotka on vahvistettu sääntönä, voidaan soveltaa hyvinkin laajasti vahvasti velvoittavana oikeuslähteenä.⁷

Laillisuusperiaatteesta säädetään perustuslain 8 §:ssä ja rikoslain 3 luvun 1 §:ssä. Periaate sisältää tärkeimpänä vaatimuksenaan rikoksen ja siitä seuraavan rangaistuksen perustamisen voimassaolevaan lakiin. Se velvoittaa siten sekä lainsäätäjää että lainkäyttäjää. Periaatteen taustalla ovat rikoslain ennustettavuuden ja yksilön oikeusturvan toteutumisen varmistaminen sekä mielivaltaisen lainkäytön estäminen.

Tutkimusaiheen valinnasta

Valtiosääntöoikeudellisissa perusoikeuksia käsittelevissä tutkielmissa on nykyisin yleistä ”vuoropuhelu” oikeudenalojen välillä.⁸ Päädyin aiheeseeni voidakseni tehdä tätä vuoropuhelua itseäni kiinnostavasta aiheesta. Tutkielmani vuoropuhelu tapahtuu valtiosääntöoikeuden, rikosoikeuden ja prosessioikeuden välillä ja keskittyy oikeudenkäynnin ja perusoikeuksien väliseen suhteeseen. Aihe on jatkuvasti ajankohtainen, sillä rikoksia tapahtuu joka päivä, joten syyttäjät ja tuomioistuimet joutuvat päivittäin soveltamaan laillisuusperiaatetta sen ollessa oikeusvaltion ja rikosoikeuden ”kulmakivi”.⁹ Päivittäin on myös oikeusturvaa tarvitsevia syytettyjä, joille laillisuusperiaate perusoikeutena on tärkein suoja koko prosessin ajan antava säännös.¹⁰

Aihetta on Suomessa tutkittu melko vähän, ja suurin osa tutkimuksesta on keskittynyt laillisuusperiaatteen osaperiaatteiden suppeahkoon avaamiseen päähuomion ollessa jossain muualla.¹¹ Aihetta ei ole tarkasteltu juurikaan valtiosääntöoikeuden näkökulmasta yksilön perusoikeutena. Akateemista tutkimustakaan ei ole kovin paljon. *Dan Fränden* väitöskirja ”Den straffrättsliga legalitetsprincipen” vuodelta 1989 keskittyy periaatteen tarkasteluun ennustettavuuden ja oikeusvarmuuden näkökulmasta.

Matleena Laakson pro gradu- tutkielmassa vuodelta 2006¹² pääpaino on laillisuusperiaat-

⁷ Jyränki 2003, s. 33. Ks. myös Virolainen & Martikainen 2010, s. 382-383.

⁸ Viljanen 2001, s. 20.

⁹ Ks. esim. Melander 2002, s. 940 ja 942–943, Backman 2003, s. 23–24 sekä Pellonpää 2011, s. 303.

¹⁰ Ks. Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 158.

¹¹ Ks. mm. kommentaariteokset ”Perusoikeudet” vuodelta 2011 sekä *Ilkka Saraviidan* ”Perustuslaki” vuodelta 2011. Ks. myös Viljanen 2001, s. 320.

¹² Tutkielman otsikko on ”Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate, Euroopan ihmisoikeussopimus ja kansallinen laintulkinta”.

teen vaikutuksella laintulkintaan kansallisella tasolla, Euroopan ihmisoikeustuomioistuinten (EIT) tasolla sekä EU- tasolla. *Timo Ojala* tarkastelee lisensiaatintyössään vuodelta 2005 palvelusrikoksen tunnusmerkistöä perusoikeuksien rajoitusten ja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta.¹³ *Antero Ollin* lisensiaatintutkimus vuodelta 2015 käsittelee ajokieltoja laillisuusperiaatteen näkökulmasta.¹⁴ Lapin yliopistossa aihetta on tutkinut *Heidi Alaviitala*, jonka pro gradu- tutkielma vuodelta 2005 keskittyy erityisesti taannehtivan rikoslain kieltoon.¹⁵

Tutkielman tarkoituksesta, tutkimusmetodeista sekä aiheen rajauksesta

Tutkielmani tarkoitus on vastata kysymykseen, mitä oikeudenmukaisen rikosprosessin toteutuminen vaatii ja mikä laillisuusperiaatteen rooli on siinä. Pysin korostamaan laillisuusperiaatteen asemaa perusoikeutena sekä sen merkitystä oikeudenmukaiselle rikosoikeudenkäynnille. Tarkastelen laillisuusperiaatteesta seuraavia oikeuksia ja velvollisuuksia rikosprosessin osapuolille sekä lainsäätäjälle. Perustuslain 21 §:n yleiset oikeusturvan takeet voivat mielestäni olla vain lähtötaso rikosprosessissa, sillä siinä yksilön asema julkiseen valtaan verrattuna on paljon heikompi kuin riita-asian oikeudenkäynnissä, eivätkä oikeusturvan takeet riitä yksinään turvaamaan rikosprosessin oikeusvarmuutta.

Tarkastelen tutkielmassa myös kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia ja niiden merkitystä suoraan sovellettavana oikeutena Suomessa. Pysin selvittämään, mikä on kansainvälisten ihmisoikeussopimusten asema Suomen oikeusjärjestyksessä, ja miten ne ovat vaikuttaneet sekä perusoikeuksien että laillisuusperiaatteen kehitykseen.¹⁶ Erityisesti oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskeva Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artikla on Suomen tuomioistuimille tärkeä säännös, sillä sen perusteella EIT tulkitsee ja kehittää niitä vaatimuksia, jotka jäsenvaltioiden oikeudenkäyntien tulee täyttää. Asian selkiyttämiseksi käyn läpi useita sellaisia ratkaisuja, joissa korkein oikeus on suoraan soveltanut EIT:n oikeuskäytäntöä.

¹³ Tutkielman otsikko on ”Palvelusrikos ja rikosoikeudellinen laillisuusperiaate: Palvelusrikoksen tunnusmerkistö erityisesti perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten ja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta tarkasteltuna”.

¹⁴ Otsikko on ”Rikosperusteinen määräaikaajokielto: rikosoikeudellinen laillisuusperiaate”.

¹⁵ Tutkielman otsikko on ”Taannehtivan rikoslainkielto ja lievemmän lain periaate rikos- ja prosessioikeudessa”.

¹⁶ Rikosprosessioikeus soveltuu tämän tarkastelun kohteeksi erityisen hyvin, sillä siinä on tapahtunut muutoksia sekä perusoikeuksiin että kansainvälisiin sopimuksiin liittyen. Prosessioikeus on sekä kansainvälistynyt että perustuslaillistunut. Ks. esim. Jokela 2000, s. 27 ja 28.

Tutkielmani käsittelee eri oikeudenaloja, mutta näkökulma on kuitenkin valtiosääntöoikeudellinen ja erityisesti perusoikeuksia korostava.¹⁷ Aihe liittyy sekä rikosoikeuteen että rikosprosessioikeuteen, mutta aiheen rajaamiseksi käsitteelen niitä vain niiltä osin kuin se on ymmärrettävyyden kannalta tarpeellista.¹⁸ Tarkasteltaessa perusoikeuden suhdetta rikosoikeuteen ja rikosprosessiin on mielestäni perusteltua keskittyä vain niihin kohtiin, joilla on tutkimusaiheen kannalta konkreettista merkitystä. Tehtäessä vuoropuhelua oikeudenalojen välillä on mielestäni järkevää valita yksi oikeudenala eräänlaiseksi pääaiheeksi, sillä tällöin tutkielman punaisen langan hahmottaminen on helpompaa ja aiheen rajaaminen yksinkertaisempaa.

Pääasiallinen tutkimusmetodini on oikeusdogmaattinen.¹⁹ Pyrin selvittämään kahden perusoikeuden, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja laillisuusperiaatteen keskinäistä suhdetta. Tarkoitukseni on yrittää vastata kysymykseen, mitä oikeudenmukaisen rikosprosessin toteutuminen vaatii. Lähteinä käytän lainsäädäntöä ja kansainvälisiä sopimuksia, lainvalmisteluaineistoa sekä oikeuskirjallisuutta. Lainsäädännön osalta viittauksia perustuslakiin on melko runsaasti johtuen sen asemasta oikeusjärjestyksen ylimpänä säädöksenä. Suomen lainsäädännön arvioimiseksi laajalta vertailupohjalta käyn läpi myös kansainvälistä lainsäädäntöä sekä perusoikeuksiin että erityisesti laillisuusperiaatteeseen liittyen.

Kansallinen ja kansainvälinen oikeuskäytäntö tuo konkretiaa tutkimukseen. Pelkkä säännösten käsitteleminen ei osoita riittävästi niiden oikeudellista merkitystä, vaan oikeuskäytännön tarkastelu mahdollistaa säännösten ja periaatteiden todellisen merkityksen arvioimisen. Olen pyrkinyt valitsemaan melko tuoreita oikeustapauksia, sillä erityisesti EIT:n kohdalla vanhemman oikeuskäytännön oikeudellinen arvo saattaa olla vähäisempi, sillä sen oikeuskäytäntö ”elää” ja tulkinnat saattavat ajan kuluessa muuttua.²⁰ Tärkein lähteeni tutkielmassa on aihetta käsittelevä oikeuskirjallisuus, sillä pelkkä lakiteksti ei

¹⁷ Mielestäni perusoikeuksia painottavalle tutkimukselle on Suomessa jatkuvaa tilausta. Vaikka perus- ja ihmisoikeuksien painoarvo onkin viime vuosikymmeninä kehittynyt merkittävästi, on yhä tänäkin päivänä havaittavissa niiden jonkinlaista vieroksumista sekä niiden pitämistä ainoastaan kansainvälisessä oikeudessa vaikuttavina oikeuksina, joiden merkitys kansalliselle oikeudelle on vähäinen. Kaikesta positiivisesta kehityksestä huolimatta edelleen kuulee, jopa hovioikeudenneuvoksen suusta, seuraavanlaisia lausahduksia: ”Minulle lait ja asetukset ovat lähtökohta, ja vasta niiden jälkeen tulevat perus- ja ihmisoikeudet ynnä muut.”

¹⁸ Monet rikosprosessioikeuden teemat, kuten vaikkapa syyttömyysolettama, ovat niin laajoja, että niistä saisi kirjoitettua lähes oman tutkielmansa. Tässä tutkielmassa rikosprosessin perusasiat ovat kuitenkin vain eräänlainen pohja varsinaiselle aiheelle, minkä vuoksi niiden käsittely on melko suppeaa.

¹⁹ Ks. oikeusdogmaattisesta metodista tarkemmin esim. Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, s. 20.

²⁰ EIT käyttää ns. dynaamista tulkintaa. Katso EIT:n erilaisista tulkintatavoista esim. Pellonpää 2012d, s. 284–299, Ervo 2008, s. 13 sekä Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 27–28.

avaa laillisuusperiaatetta juurikaan. Lakitekstin ollessa melko niukkasanainen myös lainvalmisteluaineiston merkitys oikeuslähteenä kasvaa.

Eri lähteiden kautta pyrin käsittelemään laillisuusperiaatteen sisältöä yleisesti sekä siitä johtuvia lainsäätäjän ja tuomioistuimen velvollisuuksia yksilön perustuslaillisten oikeuksien toteuttamiseksi. Laillisuusperiaatteen huomioiminen on hyvin tärkeää, sillä se vaikuttaa jokaisessa rikosprosessissa tuomioistuimen joutuessa harkitsemaan, onko syytetyn teko laissa säädetty rikos, josta on laissa säädetty rangaistus. Periaate tai sen osaperiaatteet ovat myös melko usein korkeimman oikeuden käsiteltävänä, ainakin osakysymyksenä.²¹ Käsittelemän oikeuskäytäntöä luvussa 6.

Aiheen nykytilan ymmärtämiseksi on tarpeellista tarkastella myös sen kehityshistoriaa. Käsittelemän sekä perusoikeuksien että laillisuusperiaatteen kehitystä. Perusoikeudet ovat oikeushistorian näkökulmasta erittäin mielenkiintoinen aihe, sillä monet historian suuret hetket olivat samalla suuria hetkiä myös perusoikeuksien, siis myös laillisuusperiaatteen kehitykselle. Näitä suuria hetkiä olivat muun muassa Ranskan suuri vallankumous vuonna 1789 sekä toisen maailmansodan päättyminen ja YK:n perustaminen vuonna 1945. Perusoikeuksien historian yhteydessä ilmenee aatehistoriallinen kehitys ja laillisuusperiaatteen yhteydessä erityisesti normihistoriallinen kehitys.²²

Laillisuusperiaatteen historia havainnollistaa samojen oikeudellisten kysymysten olleen tärkeitä jo vuosisatoja. Vanhatkin periaatetta käsittelevät lait ja sopimukset ovat yhä sisällöltään ja vaatimuksiltaan ajankohtaisia.²³ Toki perusoikeuksien merkitys muiden lakien joukossa on muuttunut radikaalisti, erityisesti viime vuosikymmeninä. Olen rajannut historian tarkastelun vain historian ja nykytilan vertaamiseen, sillä en koe esimerkiksi rikosprosessioikeuden historian selvittämisen olevan perusteltua aihe huomioiden. Luonnollisesti laillisuusperiaatteen kehitys on samalla osa rikosprosessioikeuden kehitystä, mutta rikosprosessioikeus koostuu niin monista eri osista, ettei niiden läpikäyminen aiheen rajaamiseksi ole perusteltua.

Nykyaikaisissa oikeustieteellisissä tutkielmissa on mielestäni välttämätöntä vertailla kansallista oikeutta muiden maiden oikeuteen. Näin voidaan arvioida kotimaisen oikeuden

²¹ 35:ssä korkeimman oikeuden ratkaisussa on viitattu suoraan laillisuusperiaatteeseen. Osaperiaatteista esimerkiksi taannehtivuuskieltoon on viitattu 11 kertaa.

²² Ks. oikeushistoriallisesta metodista esim. Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, s. 21.

²³ Esimerkiksi Ranskan ihmisoikeuksien julistuksen vaatimukset ovat lähes identtiset vajaa 200 vuotta myöhemmin hyväksytyyn YK:n ihmisoikeusjulistuksen kanssa. Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 151 sekä Viljanen 2001, s. 320.

vahvuuksia ja heikkouksia sekä mahdollisia puutteita ja kehityskohtia. Tutkielmassani kansainvälinen vertailu osoittaa, kuinka kansainväliset ihmisoikeussopimukset ovat yhtenäistäneet kansallista sääntelyä, mutta myös sen, kuinka erojakin yhä löytyy. Oikeusvertailun avulla aiheen tutkiminen ei jää liian suppeaksi ja yksipuoliseksi.²⁴ Perusoikeusasioissa kansainvälinen vuorovaikutus on monia muita oikeudenaloja tiiviimpää. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ovat yhdenmukaistaneet jäsenvaltioidensa lainsäädäntöä, mutta perusoikeuksissa on suuria eroja Pohjoismaidenkin välillä.²⁵ Laillisuusperiaate ei ole kaikkialla perusoikeus, vaan siitä saattaa olla säädetty pelkästään rikoslaissa.

Laillisuusperiaatteen vaikuttaessa lakien säätämiseen ja lainkäyttöön tutkielmassani on paikoin oikeuspoliittistakin näkökulmaa. Luvussa 5 tutkin laillisuusperiaatteen vaikutusta preventiivisesti, jolloin sekä lainsäädännöllä että lainkäytöllä on suuri merkitys. Koska aiheeseen liittyvä kotimainen lainsäädäntö on suurimmaksi osaksi kansainvälisen oikeuden luomaa, en kokenut tarpeelliseksi keskittyä oikeuspoliittisiin näkökohtiin muutamia viittauksia enempää. Laillisuusperiaatteen taustalla eivät toisin sanoen ole pelkästään kansalliset poliittiset tavoitteet, joten pitkälle menevien johtopäätösten tekeminen esimerkiksi lainvalmisteluaineiston perusteella ei ole mahdollista.

Yhteiskunnallisten vaikutusten yhteydessä olisi luonnollista tarkastella myös taloudellisia vaikutuksia. En ole kuitenkaan käsitellyt aihetta oikeustaloustaloustieteellisestä näkökulmasta, sillä en koe sen tuovan tutkielmaan sellaista erilaista näkökulmaa, josta olisi erityistä hyötyä.²⁶ En koe mielekkääksi arvioida rikoksista tuomittavia rangaistuksia taloudellisista näkökohdista, sillä rikoksista tulee aina tuomita asianmukainen rangaistus, eikä esimerkiksi valtion taloustilanne saisi vaikuttaa siihen. Laillisuusperiaate on mielestäni varsin taloudellinen periaate, sillä esimerkiksi syyttäjä voi todeta heti saatuaan asian käsiteltäväkseen, ettei minkään rikoksen tunnusmerkistö ole täyttynyt, joten asiaa ei voi eikä tarvitse viedä eteenpäin. Oikeuslaitosta ei ”rasiteta” näin ollen turhilla asioilla, jolloin ei synny kuluja osapuolille eikä yhteiskunnallekaan. Siksi taloustieteellisen näkökulman kautta olisi melko vaikea esittää painavia argumentteja periaatteen taloudellisista epäkohdista.

Vaikka tutkielmassani esiintyy usein termi ”oikeudenmukaisuus”, jota voidaan pitää empiirisenä käsitteenä, en kuitenkaan tarkastele aihetta empiirisestä näkökannasta, sillä koen,

²⁴ Ks. oikeusvertailusta Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, s. 23–24.

²⁵ Käsitteen aiheesta luvuissa 2.4 ja 4.2.

²⁶ Ks. oikeustaloustieteellisestä tutkimuksesta esim. Tapani & Tolvanen 2008, s. 22–24.

ettei se sovellu juuri tähän aiheeseen. Rikosoikeudessa empiirinen tieto on luonnollisesti tärkeää, mutta erityisen tärkeää se on mielestäni tilanteessa, jossa arvioidaan esimerkiksi rangaistusasteikon vaikutusta ihmisten toimintaan. Koska tutkielmani käsittelee yksilön oikeuksien suojaamista julkista valtaa vastaan, ei empiirinen metodi välttämättä olennaisesti edistäisi tutkimustani.²⁷ On kuitenkin syytä huomata laillisuusperiaatteen kehitykseen vaikuttanut *Feuerbachin* ns. psykologinen pakkoteoria, joka perustuu ihmisten käyttäytymisen arviointiin. Käsittelem sitä luvussa 4.1.3.

Tutkielman rakenteesta

Tutkielma jakautuu viiteen päälukuun. Ensimmäisessä luvussa käsittelem yleisesti perusoikeuksia. Tarkastelen muun muassa perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien eroja, perusoikeuksien kehityshistoriaa sekä niiden soveltamista. Tarkastelen myös kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vaikutusta Suomen oikeusjärjestyksessä. Luvun lopussa on lyhyt katsaus muiden valtioiden perusoikeusjärjestelmiin. Toisessa luvussa käsitellään oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä pääpainon ollessa rikosoikeudenkäynnissä. Käsittelem perustuslain 21 §:ssä säädettyjä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteita sekä niiden soveltamista oikeuskäytännössä.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa tarkastelen laillisuusperiaatetta rikosprosessin osana. Kolmas luku keskittyy periaatteen sisältöön ja sen asemaan Suomen perusoikeussäännöstyössä neljännen luvun keskittyessä periaatteen merkitykseen rikosprosessissa. Kolmannessa luvussa on lyhyt laillisuusperiaatteen asemaa kansainvälisesti käsittelevä osio. Neljännessä luvussa tarkastelen periaatetta yksilön, lainsäätäjän ja tuomioistuimen näkökulmista. Viidennessä luvussa käsittelem laillisuusperiaatteeseen liittyvää kansallista ja kansainvälistä oikeuskäytäntöä. Lopuksi kokoan tutkielman keskeiset asiat lyhyeen yhteenvedon.

²⁷ Katso empiirisestä tutkimuksesta Ervasti 2004, s. 9-15 sekä Tapani & Tolvanen 2008, s. 14-16.

2. PERUSOIKEUKSISTA

Tässä luvussa käsittelen perusoikeuksia yleisesti. Tarkastelen muun muassa niiden määrittelyä, niiden ja ihmisoikeuksien suhdetta, niiden kehitystä sekä niiden soveltamista. Käsittelen myös kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vaikutusta Suomen oikeusjärjestykseen. Luvun lopussa käyn lyhyesti läpi muiden maiden perusoikeussäännöstöä sekä niiden eroja Suomeen.

2.1 Perusoikeudet käsitteenä

2.1.1 Perusoikeuksien määrittelemisestä

Perusoikeudelle ei ole olemassa yhtä virallista määritelmää. Perusoikeudet voidaan määrittellä eri tavoin riippuen näkökulmasta, josta niitä tarkastellaan. Eräs oikeuskirjallisuudessa esiintyvä tapa on käyttää muodollista tai aineellista määritelmää.²⁸

Muodollisen määritelmän mukaan perusoikeudet ovat sellaisia yksilön oikeuksia, jotka turvataan perustuslain perusoikeuksia käsittelevässä luvussa.²⁹ Perustuslain tasolla säädettyinä oikeuksina perusoikeuksia suojaa korotettu lainvoima³⁰, mikä tarkoittaa sitä, että niiden kumoaminen tai muuttaminen on tavallista lakia vaikeampaa, sillä se vaatii aina perustuslain 73 §:ssä säädetyn perustuslain säätämisyjärjestyksen.³¹ Koska perustuslaki on tavallista lakia ylempänä normihierarkkisesti ja koska perustuslain muuttaminen on tavallista lakia vaikeampaa, ovat perusoikeudet tavallisia oikeuksia pysyvämpiä.³² Pysyvyyden lisäksi perusoikeuksien tulisi olla loukkaamattomia.³³

Aineellinen määritelmä korostaa perusoikeuksien asemaa muiden oikeuksien joukossa. Perusoikeus tarkoittaa tällöin oikeutta, joka on yksilölle erityisen tärkeä tai perustavanlaatuinen.³⁴ Tämän määritelmän ongelmana on luonnollisesti se, että eri ihmisille eri oikeudet saattavat olla erityisen tärkeitä, mutta tästä huolimatta määritelmä korostaa, että

²⁸ Ojanen 2015, s. 8. Ks. myös Karapuu 2011 s. 63.

²⁹ Ojanen 2015, s. 8, Karapuu 2011, s. 63 sekä Saraviita 2005, s. 11–12.

³⁰ Termi esiintyy myös muodossa korotettu muodollinen lainvoima. Merkitys on kuitenkin sama.

³¹ Ojanen 2015, s. 8, Saraviita 2011, s. 30. Ks. myös Jyränki 2000, s. 170–171.

³² Karapuu 2011, s. 64.

³³ Pohjolainen 2008, s. 134.

³⁴ Karapuu 2011, s. 63, Virolainen & Pölönen 2003, s. 70 ja Ojanen 2015, s. 9.

vain perustavanlaatuiset oikeudet voivat olla perusoikeuksia.³⁵ Vaikka aineellisen määritelmän perusteella ei voidakaan muodollisen määritelmän tavoin suoraan sanoa, onko jokin oikeus perusoikeus vai ei, on määritelmällä kuitenkin se yhteinen piirre, että perusoikeudet ovat jollain tavalla tavallisia oikeuksia tärkeämpiä.

Aineellisessa tai muodollisessa määritelmässä ei ole mainintaa perusoikeuksien rajoittamattomuudesta. Itse katsoisin sen olevan kuitenkin olennainen osa perusoikeuksien määrittämisessä. Perustuslain 23 §:n mukaisesti perusoikeuksien rajoittaminen on mahdollista ainoastaan poikkeuksellisesti.³⁶ Perusoikeuksien kohdetta ei ole myöskään määritelty tarkemmin kuin vain ”yksilöt”. Perusoikeuksien tulee siten olla yleisiä, kaikille yhdenvertaisesti kuuluvia. Näin ollen vain tietylle ryhmälle kuuluvaa erityistä oikeutta ei voida määritellä perusoikeudeksi.³⁷

Verrattaessa nykyaikaisia perusoikeuksien määritelmiä esimerkiksi *Veli Merikosken* vuonna 1932 käyttämään perusoikeuksien määritelmään, voidaan havaita selkeä muutos perusoikeuksien painoarvossa. *Merikosken* mukaan ”perusoikeudet ovat erikoisen pysyvyyden omaavia julkisoikeudellisia normeja, joiden kautta valtio itseään eräissä suhteissa rajoittaen luo valtansa alaiselle yksilölle valtion toiminnoista riippumattomaksi jäävän vapauspiirin.”³⁸ Perusoikeudet eivät olleet niinkään yksilön oikeuksia, vaan valtion ”valtansa alaisille” yksilöille luovuttamia vapauksia.

2.1.2 Perusoikeudet ja ihmisoikeudet

Perusoikeudet ja ihmisoikeudet rinnastetaan usein toisiinsa synonyymeinä. Niiden määritelmässä voidaan kuitenkin nähdä joitain eroavaisuuksia. Perusoikeudet viittaavat kansallisen perustuslain yhteyteen, kun taas ihmisoikeudet kansainväliseen asiayhteyteen.³⁹ Perusoikeudet ovat alueellisesti sidotumpia kuin ihmisoikeudet, jotka vaikuttavat pääasiassa universaalisti, riippuen tietenkin siitä, mistä oikeudesta on kyse. Perus- ja ihmisoikeudet

³⁵ Karapuu 2011, s. 63–64.

³⁶ Lisäksi perustuslakivaliokunta katsoo, ettei perusoikeuksia saa rajoittaa sanonnallisestikaan tarpeettoman laajasti. PeVL 13/1985 vp, s. 5.

³⁷ Hallberg 2011c, s. 29.

³⁸ Merikoski 1932, s. 109. Samoin Merikoski 1969, s. 112.

³⁹ Jyränki 2000, s. 279. Ks. myös Ojanen 2015, s. 54 sekä Karapuu 2011, s. 67.

keuksia ei tule kuitenkaan nähdä toisiaan poissulkevinä vaan pikemminkin toisiaan täydentävinä kokonaisuuksina.⁴⁰ Ihmisoikeudet muodostavat perusoikeuksille vähimmäistason, joka perusoikeuksien tulee täyttää, mutta jonka ne voivat myös ylittää.⁴¹

Myös ihmisoikeudet voidaan määritellä muodollisesti ja aineellisesti. Muodollisen määritelmän mukaan ihmisoikeudet ovat kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa tunnustettuja oikeuksia. Aineellinen määritelmä korostaa ihmisoikeuksien universaalisuutta: ihmisoikeudet ovat erityisen tärkeitä tai perustavanlaatuisia oikeuksia, jotka kuuluvat jakamattomasti, luovuttamattomasti ja yleisesti kaikille ihmisille riippumatta esimerkiksi alkuperästä, iästä tai sukupuolesta.⁴² Ihmisoikeudet kuuluvat toisin sanoen kaikille maailman ihmisille ihmisyyden perusteella.

Määritelmien eroista huolimatta perusoikeudet ja ihmisoikeudet sisältävät usein samoja oikeuksia.⁴³ Oikeudet voivat olla samanaikaisesti sekä perus- että ihmisoikeuksia. Esimerkiksi Suomessa asuvilla henkilöillä on oikeus sananvapauteen sekä Suomen perustuslain turvaamana perusoikeutena että ihmisoikeussopimuksissa tunnustettuna ihmisoikeutena.⁴⁴

Perus- ja ihmisoikeuksien normihierarkkisessa asemassa on tiettyjä eroja.⁴⁵ Perusoikeudet ovat perustuslaintasoisia, kun taas ihmisoikeudet ovat tavallisen lain tasoisia. Tästä huolimatta ihmisoikeudet ovat tietyllä tavalla perusoikeuksia pysyvämpiä, sillä perustuslaintasoisista säädöksestä on mahdollista poiketa poikkeuslailla, kun taas ihmisoikeuksia koskeviin kansainvälisiin määräyksiin ei tällaisia rajoituksia voi tehdä.⁴⁶

Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien keskeinen ero ilmenee tilanteissa, joissa henkilö muuttaa toiseen maahan asumaan. Jos Suomen kansalainen muuttaa pysyvästi pois Suomesta, hän ei enää ole Suomen perusoikeuksien piirissä lukuun ottamatta kansalaisuuteen sidottuja oikeuksia, kuten äänioikeus. Sen sijaan kansainväliset ihmisoikeussopimukset suojaavat häntä edelleen täysin samalla tavalla kuin aiemmin, mikäli uusi asuinvaltio on

⁴⁰ Ihmisoikeuksien syntyyn vaikutti toisen maailmansodan jälkeen kehittynyt ajattelutapa, että oikeudet eivät ole vain valtion ja kansalaisen välisiä oikeuksia vaan yleisemmin valtioiden ja ihmisten välisen suhteen sääntelyä. Pohjolainen 2008, s. 131. Ks. myös Saraviita 2005, s. 27 sekä Hallberg 2011c, s. 35.

⁴¹ Ojanen 2001, s. 44. Ks. myös Hallberg 2011c, s. 35.

⁴² Ojanen 2015, s. 9. Ks. myös Saraviita 2005, s. 27.

⁴³ Hallberg 2011c, s. 35. Ks. myös PeVM 25/1994 vp, s. 5 sekä HE 309/1993 vp, s. 39–40.

⁴⁴ Karapuu 2011, s. 67.

⁴⁵ Scheinin puhuu Suomen valtiosäännön sisältämästä paradoksista. Ks. Scheinin 1991, s. 197.

⁴⁶ PeVL 12/1982 vp, s. 4. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2003, s. 54 ja alaviite 58 sivulla 55 sekä Saraviita 2005, s. 230–231.

ratifioinut niitä yhtä laajasti kuin Suomi. Suomen perusoikeuksien sijasta henkilöä suojaavat uuden asuinmaan lainsäädännössä säädetyt perusoikeudet.⁴⁷

2.1.3 Perusoikeudet kansainvälisessä kontekstissa

Myös kansainvälisessä oikeudessa perusoikeudet eroavat ihmisoikeuksista käsitteellisesti. Perusoikeuksista käytetään termiä ”fundamental rights” ja ihmisoikeuksista termiä ”human rights”. Käsitteiden ero on samanlainen kuin Suomen kielessä: ”fundamental right” viittaa perustuslailliseen oikeuteen ja ”human right” kansainväliseen oikeuteen.⁴⁸ ”Fundamental right” on siten rajoitetumpi kuin ”human right”, sillä se voi kuulua vain tietylle määrätylelle kohteelle, kuten jäsenvaltion kansalaiselle, eikä universaalisti kaikille maailman ihmisille niin kuin ”human right”.

Euroopan unionin (EU) perusoikeuskirja turvaa siinä mainitut perusoikeudet pääasiassa Euroopan unionin jäsenmaiden kansalaisille, perusoikeuskirjan johdanto-osassa puhutaan unionin kansalaisista. EIS puolestaan takaa jokaiselle lainkäyttövaltaansa kuuluvalla siinä määritellyt oikeudet ja vapaudet (EIS 1 artikla). Ero on siinä, että edellinen suojaa siis vain EU:n jäsenmaiden ihmisiä, kun taas jälkimmäinen suojaa kaikkia maailman ihmisiä sopimuksen jäsenvaltioiden alueella riippumatta siitä, onko heidän kotimaansa sopimuksen osapuoli.⁴⁹ EIS:n ovat ratifioineet Euroopan neuvoston jäsenvaltiot, mutta tästä huolimatta esimerkiksi Australian kansalainen voi vedota EIS:n rikkomiseen ollessaan jonkin jäsenvaltion alueella. EU:n perusoikeudet eivät häntä sen sijaan koske.

2.2 Perusoikeuksien kehityksestä ja niiden soveltamisesta

2.2.1 Perusoikeuksien kansainvälisestä kehityksestä

Perusoikeuksien kehityksen katsotaan yleisesti alkavan Ison-Britannian Magna Charta-laista vuodelta 1215.⁵⁰ Magna Charta sisälsi ylhäisäatelille tarkoitettuja erioikeuksia, kuten suojan laitonta vangitsemista vastaan.⁵¹ Vuonna 1679 Britanniassa hyväksyttiin Habeas Corpus Act, joka vahvisti kansalaisten vapautteen liittyviä järjestelyjä.⁵² Vuonna

⁴⁷ Toisin sanoen Suomen perusoikeudet vaikuttavat vain Suomen oikeusjärjestyksen piirissä. Ks. esim. Pohjolainen 2008, s. 135.

⁴⁸ European Union Agency for Fundamental rights: frequently asked questions. Ks. myös Karapuu 2011, s. 65.

⁴⁹ Näin on toki muidenkin ihmisoikeussopimusten kohdalla. Ks. Ojanen & Scheinin 2011a, s. 175.

⁵⁰ Husa 1997, s. 200. Ks. myös Hallberg 2011c, s. 31 sekä HE 309/1993 vp, s. 9.

⁵¹ Saraviita 2005, s. 13 sekä Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 151.

⁵² Husa 1997, s. 200.

1688 julkaistulla Bill of Rights- asiakirjalla oli myöskin vaikutus perusoikeuksien kehitymisessä sen sisältäessä aiempaa laajemman luettelon kansalaisten oikeuksista.⁵³

Ranskan vuoden 1789 vallankumouksen yhteydessä hyväksytyn ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistuksen merkitys eurooppalaiselle perusoikeuskehitykselle oli myöskin suuri.⁵⁴ Se sisälsi monia sellaisia oikeuksia, jotka ovat sittemmin vakiintuneet osaksi valtiosääntöjä ympäri maailman, kuten mielipiteen-, uskonnon- ja sananvapaus sekä omistuksen turva.⁵⁵

1700-luvun loppupuolella Yhdysvalloissa luotiin ensimmäisiä perustuslakeja, jotka sisälsivät perusoikeusosan.⁵⁶ Yhdysvaltojen liittovaltion perustuslakiin vuodelta 1787 liitettiin vuonna 1791 kymmenen lisäartikkelia kansalaisvapauksista.⁵⁷ Samana vuonna Ranskan ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistus liitettiin maan uuteen perustuslakiin⁵⁸, ja näistä asiakirjoista tuli ensimmäiset valtiosääntöasiakirjat maailmassa, joissa säädettiin yksilön oikeuksista suhteessa valtioon. Yhdysvaltojen perustuslain sekä Ranskan perustuslain kautta perusoikeusluettelot valtiosäännöissä alkoivat yleistyä Euroopassa.⁵⁹

Perinteisesti Euroopan valtioiden perustuslait ovat Ranskan vallankumouksen linjan mukaisesti turvanneet etenkin yhdenvertaisuutta ja vapausoikeuksia, kuten uskonnonvapautta, sananvapautta ja omistusoikeutta. Toisen maailmansodan jälkeen sekä monissa länsimaissa että sosialistisissa maissa säädetyille perustuslaeille on ollut tämän ohella tunnusomaista taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien (TSS- oikeudet) kirjaaminen perustuslakiin.⁶⁰ Toisen maailmansodan päättyminen oli suuri askel nykyaikaisten perus- ja ihmisoikeuksien osalta, sillä YK:n ihmisoikeuksien julistus sekä EIS, joilla on ollut hyvin suuri vaikutus perus- ja ihmisoikeuksien kehitykselle, tulivat voimaan vuosina 1948 ja 1950.⁶¹

2.2.2 Perusoikeuksien kehityksestä Suomessa

Termi ”perusoikeus” esiintyi Suomen perustuslaissa ensimmäisen kerran vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä. Perusoikeudet ovat kuitenkin vaikuttaneet Suomessa

⁵³ Saraviita 2005, s. 13.

⁵⁴ Hallberg 2011c, s. 31.

⁵⁵ Saraviita 2005, s. 14.

⁵⁶ Hallberg 2011c, s. 31.

⁵⁷ Näistä lisäartikloita käytetään nimitystä Bill of Rights. Jyränki 1989, s. 108.

⁵⁸ Saraviita 2005, s. 14.

⁵⁹ Husa 1997, s. 200–201.

⁶⁰ HE 309/1993 vp, s. 9.

⁶¹ Ks. myös Ojanen 2003, s. 90–91.

periaatteessa vuodelta 1296 olevasta Ruotsi-Suomen maakuntalaista lähtien. Siinä kunin-
gas velvoitautui suojelemaan tiettyjä kansalaisten oikeuksia, kuten vapautta.⁶² Myös
vuosien 1347 ja 1442 maanlaeissa oli perusoikeuksia muistuttavia kohtia, kuten kunin-
kaankaareen sisältyvässä kuninkaanvalan kaavassa oleva maininta kuninkaan velvolli-
suudesta olla ottamasta kenenkään omaisuutta ilman laillista oikeutusta.⁶³

1700-luvun puolivälin aikoihin Ruotsi-Suomessa alkoi kehittyä käsitys perustuslain hie-
rarkkisesta ylemmänasteisuudesta tavallisiin lakeihin verrattuna.⁶⁴ 1700-luvun perustus-
lait (hallitusmuodot vuosilta 1719 ja 1720 ja valtiopäiväjärjestys vuodelta 1723) sisälsivät
aiemmissa maakuntalaeissa ja maanlaissa olleiden vapausoikeuksien kaltaisia oikeuk-
sia.⁶⁵ Näiden oikeuksien asema oli siis tavallisten lakien yläpuolella niiden ollessa osa
perustuslaintasoisia säädöksiä. Venäjän vallan aikana Suomessa säilyivät voimassa Ruot-
sin vallan ajan perustuslait, ja erityisesti vuoden 1772 hallitusmuoto oli perusoikeuksien
kannalta merkittävä, sillä osia siitä on yhä Suomen perustuslaissa.⁶⁶

Perusoikeuden käsite tuli osaksi suomalaista oikeudellista keskustelua 1870–1880-
luvulla Leo Mechelinin ja Robert Hermansonin mukana.⁶⁷ Leo Mechelinin vuonna 1905
laatima luonnos uudeksi hallitusmuodoksi oli ensimmäinen perustuslakiehdotus Suomen
historiassa, joka sisälsi yhtenäisen perusoikeuksia sisältävän luvun.⁶⁸ Vuonna 1906 vah-
vistettiin perustuslakina voimaan laki lausunto-, kokoontumis- ja yhdistymisvapaudesta,
jolloin perusoikeudet saivat ensi kertaa suoja perustuslain tasolla.⁶⁹ Perusoikeudet olivat
siten ensimmäistä kertaa myös korotetun lainvoiman suojaamia.⁷⁰

Vuoden 1919 Suomen hallitusmuodon toisessa luvussa säädettiin kansalaisten yleisistä
oikeuksista. Luku sisälsi perinteisten vapausoikeuksien ohella säännökset muun muassa
yhdenvertaisuudesta, uskonnollisesta ja kielellisestä tasa-arvosta, työvoiman turvasta
sekä oikeudesta maksuttomaan kansakouluopetukseen.⁷¹ Näihin aikoihin perusoikeudet

⁶² Hallberg 2011c, s. 32

⁶³ Ojanen 2003, s. 14. Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 151.

⁶⁴ Jyränki 1989, s. 59–63.

⁶⁵ Saraviita 2005, s. 15.

⁶⁶ Muun muassa oikeus elämään, oikeus fyysiseen koskemattomuuteen ja omaisuuden suoja ovat peräisin
vuoden 1772 hallitusmuodosta. Ibid. s. 16. Ks. myös Jyränki 1989, s. 404–407.

⁶⁷ Hallberg 2011c, s. 32.

⁶⁸ Ojanen 2003, s. 15.

⁶⁹ Viljanen 1988, s. 164.

⁷⁰ Ojanen 2003, s. 15.

⁷¹ Erona nykyiseen perustuslakiin vuoden 1919 hallitusmuodon perusoikeudet koskivat vain Suomen
kansalaisia, eivät siis ulkomaalaisia. HE 309/1993 vp, s. 21–22. Ks. myös Ojanen 2003 s. 21–22.

ymmärrettiin yleisesti lainsäätäjälle kohdistettuna kieltona puuttua tavallisilla laeilla yksilöiden perustuslain tasoisiin, erityisen pysyviin oikeuksiin.⁷² Nykyajasta poiketen ei korostettu perusoikeuksien olevan yksilön tärkeimpiä oikeuksia, vaan ne olivat vain oikeuksia, joiden rajoittaminen oli tavallista vaikeampaa.⁷³

1980-luvulla alettiin Suomessa havaitsemaan muutos perus- ja ihmisoikeuksien painoarvossa. Esimerkiksi perustuslakivaliokunnan mietinnössä vuodelta 1988 korostettiin muun muassa ihmisoikeuksien noudattamisella ja ihmisoikeussopimukseen liittymisellä olevan vaikutusta Suomen nauttimaan kansainväliseen arvostukseen. Valiokunta huomioi myös sen, että ihmisoikeussopimukset tulee lisääntyvässä määrin huomioida myös tavanomaisessa kansallisessa lainsäädäntötyössä.⁷⁴

Vuonna 1995 Suomen perusoikeussäännöstö uudistettiin kokonaisuudessaan. Uudistuksen taustalla oli Suomen liittyminen kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin sekä Euroopan unioniin.⁷⁵ Suomen perusoikeusjärjestelmä tuli uudistaa vastaamaan näiden kansainvälisten velvoitteiden vaatimuksia. Perusoikeuksien sisällön uudistamisen ohella tarkoituksena oli vahvistaa perusoikeuksien asemaa oikeusjärjestyksessä. Uudistuksen myötä Suomen perusoikeusjärjestelmästä tuli moderni ja kattava sen sisältäessä muun muassa kansalais- ja poliittisia oikeuksia, TSS- oikeuksia sekä säännökset oikeusturvasta ja hyvän hallinnon takeista. Tällöin havaittiin tarpeelliseksi myös laajentaa perusoikeussuojan henkilöllistä ulottuvuutta Suomen kansalaisten ulkopuolelle kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisesti.⁷⁶

Uudistettu perusoikeussäännöstö siirrettiin sellaisenaan 1.3.2000 voimaan tulleeseen uuteen perustuslakiin.⁷⁷ Perustuslain 2 luvun otsikko on ”Perusoikeudet”. Niihin sisältyvät säännökset yhdenvertaisuudesta ja tasa-arvosta, vapausoikeudet, vaali- ja osallistumisoikeudet, TSS- oikeudet, kielelliset oikeudet, ympäristöperusoikeus sekä säännökset oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä ja hyvästä hallinnosta. Perusoikeusuudistus paransi yksilön mahdollisuutta vedota suoraan perusoikeuksiinsa tuomioistuimissa ja viranomaisissa. Perusoikeuksien selkeä määrittely perustuslaissa auttoi yksilöitä muutenkin hah-

⁷² Saraviita 2005, s. 11. Ks. esim. *Merikosken* määritelmä perusoikeuksille. Merikoski 1932, s. 109.

⁷³ *Merikoski* käytti samaa määritelmää vielä vuonna 1969, joten voidaan olettaa, ettei perusoikeuksien merkityksessä Suomessa tapahtunut vielä tuolla aikavälillä suurta kehitystä. Ks. Merikoski 1969, s. 112.

⁷⁴ Ks. PeVM 3/1988 vp, s. 2.

⁷⁵ HE 309/1993 vp, s. 8.

⁷⁶ HE 309/1993 vp, s. 22.

⁷⁷ Hallberg 2011c, s. 35.

mottamaan oikeutensa sekä asemansa suhteessa julkiseen valtaan, yhteiskuntaan ja ympäristöön.⁷⁸

2.2.3 Perusoikeuksien soveltaminen Suomessa

Perusoikeuksilla on sekä välitön että välillinen vaikutus. Välitön vaikutus ilmenee mahdollisuutena vedota perusoikeuksiin suoraan esimerkiksi tuomioistuimessa. Välillinen vaikutus puolestaan ilmenee tarkasteltaessa *Tuorin* oikeuden tasomallia. Sen mukaan oikeus jakautuu pintatasoon, oikeuskulttuurin tasoon ja syvätasoon. Perus- ja ihmisoikeudet kuuluvat oikeuden syvätasoon, mikä tarkoittaa, että ne ovat vakiintuneita ja periaatteessa muuttumattomia ja ne vaikuttavat kaikkien oikeudenalojen perusoppien taustalla luoden ”heikkoa koherenssia” oikeudenalojen välille.⁷⁹ Perus- ja ihmisoikeudet ovat siis kaikkien oikeudenalojen eräänlainen kivijalka, ja ne myös yhdistävät oikeudenaloja toisiinsa.⁸⁰

Perusoikeudet vaikuttavat pääosin vertikaalisesti eli yksilöiden ja valtion välillä.⁸¹ Nykyisin tosin horisontaalinen vaikutuskin, eli yksilön suoja toisten yksilöiden toimia vastaan kuuluu perusoikeuksien suojan alaan.⁸² Perustuslain 22 §:n mukaisesti julkisen vallan velvollisuutena on perus- ja ihmisoikeuksien turvaaminen. Turvaaminen vaatii sekä sen, ettei julkinen valta puutu ihmisten perusoikeuksiin että sen, että julkinen valta aktiivisesti edistää niiden toteutumista.⁸³ Julkisen vallan turvaamisvelvollisuus ulottuu perusoikeuksien ohella myös Suomea velvoittavissa kansainvälisissä sopimuksissa turvattuihin ihmisoikeuksiin. Säännöksen tarkoituksena on vastata kansainvälisten ihmisoikeussopimusten lähtökohtia ja niiden valvontaelimissä saamaa tulkintaa.⁸⁴

Julkisen vallan tulee turvaamisen lisäksi kunnioittaa, suojella ja taata yksilöiden perus- ja ihmisoikeudet.⁸⁵ *Ahti Saarenpää* korostaa perusoikeuksien kunnioittamisen vaativan yhteiskunnallisen kehityksen jatkuvaa oikeudellista seuraamista.⁸⁶ Perus- ja ihmisoikeuksien yleisen turvaamisen ohella perustuslain perusoikeusluku sisältää muitakin julkiselle

⁷⁸ HE 309/1993 vp, s. 34. PeVM 25/1994 vp, s. 3.

⁷⁹ Ks. oikeuden tasomallista Tuori 2000, s. 163, 167 ja 229–230 sekä Tuori 2007, s. 166.

⁸⁰ Ks. kuitenkin Ojanen 2015, s. 15 sekä Husa 2004, s. 253 ja 261.

⁸¹ Jyränki 2000, s. 288. Ks. myös Ojanen 2003, s. 48.

⁸² Pohjolainen 2008, s. 134. Ks. myös Ojanen 2015, s. 39 sekä Saraviita 2005, s. 175–176.

⁸³ Perusoikeuksiin puuttuminen ei saa olla ankarampaa kuin on välttämätöntä. PeVL 6/1983 vp, s. 5. Ks. myös Viljanen 2001, s. 9 sekä PeVL 23/1997 vp, s. 3.

⁸⁴ HE 309/1993 vp, s. 75. Ks. myös PeVM 25/1994 vp, s. 3-4.

⁸⁵ Nuutila 1997, s. 38. Ks. myös Karapuu 2011, s. 83–84.

⁸⁶ Ks. Saarenpää 2012, s. 218.

vallalle suunnattuja velvoitteita perusoikeuksien, erityisesti TSS- oikeuksien takaimiseksi.

Julkisella vallalla ei tarkoiteta pelkästään julkista valtaa subjektina, vaan sillä voidaan kuvata myös tiettyä toimintaa. Julkinen valta subjektina osoittaa ne tahot, jotka ovat velvollisia turvaamaan yksilöiden perusoikeudet. Toimintaa kuvattaessa julkisen vallan piiriin kuuluu sellaiset norminanto-, lainkäyttö- ja hallintopäätökset, jotka annetaan yksipuolisesti ja joiden vaikutus kohdistuu yksityisiin oikeussubjekteihin.⁸⁷ Julkisen vallan käyttöä on myös ulkopuolisiin kohdistuva voimakeinojen käyttö, kuten poliisin toiminta, tuomioistuimien lainkäyttö, ulosotto, verotus sekä viranomaisten oikeus määrätä virallisia seuraamuksia.⁸⁸

Perusoikeussäätelyn lähtökohtana on yksilön vapauksien suojaaminen valtion taholta tulevilta puuttumisilta. Kaikki julkisen vallan käyttö ei ole kuitenkaan suoranaisesti valtion toimintaa. Kunnat, Ahvenanmaan maakunta ja evankelis-luterilainen kirkko itsehallinnollisina yhdyskuntina sekä ns. välillisen julkishallinnon organisaatiot, kuten kansaneläkelaitos, Suomen Pankki ja julkisoikeudelliset yhdistykset (kuten paliskunnat ja metsänhoitoyhdistykset) toimivat aloilla, joilla perusoikeussuoja saattaa olla yhtä tärkeä kuin valtion viranomaisten toiminnassa. Näin ollen valtion ulkopuolinenkin julkisen vallan käyttö on yhtäläisesti perusoikeussäännösten sitomaa.⁸⁹

Perusoikeudet velvoittavat siis kaikkea julkisen vallan käyttöä. Erityisesti perusoikeuksien velvoittava vaikutus kohdistuu lainsäätäjään, jonka tulee valvoa perusoikeuksien toteutumista ennakolta.⁹⁰ Lainsäätäjän tulee aina huomioida perusoikeussäännökset, eikä niiden kanssa ristiriitaisia lakeja saa säätää.⁹¹ Suomessa lakien perustuslainmukaisuuden valvonta on kansainvälisessä vertailussa erityisen perusteellista.⁹² Nykyisin pyritään myös välttämään poikkeuslakeja, eli perustuslain säätämisyjärjestyksessä säädetyt perustuslain kanssa ristiriidassa olevia, yleensä määräaikaiseksi tarkoitettuja lakeja.⁹³ Poikkeuslakimenettelyyn tulisi perustuslakivaliokunnan mukaan turvautua vain erityisen

⁸⁷ HE 309/1993 vp, s. 75. Ks. myös PeVM 25/1994 vp, s. 3.

⁸⁸ HE 1/1998 vp, s. 74. Ks. myös Viljanen 2011b, s. 117 sekä Ojanen 2015, s. 51–52.

⁸⁹ HE 309/1993 vp, s. 25. Ks. myös PeVM 25/1994 vp, s. 3.

⁹⁰ Ojanen jakaa lainsäätämisyvaiheen perustuslainmukaisuuden valvonnan eduskuntakäsittelyä edeltävään vaiheeseen, eduskuntakäsittelyvaiheeseen sekä eduskuntakäsittelyn jälkeiseen vaiheeseen. Ks. Ojanen 2015, s. 56–58. Ks. myös HE 1/1998 vp, s. 51 sekä PeVL 23/1997 vp, s. 2-3.

⁹¹ PeVM 25/1994 vp, s. 6-7, Ks. myös Viljanen 2011a, s. 835.

⁹² HE 1/1998 vp, s. 52. Ks. myös Saraviita 2005, s. 274–275.

⁹³ Poikkeuslakien sijasta perustuslain vastaisuus poistetaan mykyään lakiehdotusta muuttamalla. PeVM 10/1998 vp, s. 22–23. Ks. myös Viljanen 2011b, s. 120.

poikkeuksellisissa tapauksissa ja pakottavista syistä.⁹⁴

Perustuslakivaliokunnalla on merkittävä rooli lakien perustuslainmukaisuuden valvomisessa. Perustuslain 74 §:n mukaan perustuslakivaliokunnan tehtävänä on antaa lausuntoja lakiehdotusten ja muiden asioiden perustuslainmukaisuudesta sekä suhteesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.⁹⁵ Säännös ei kuitenkaan anna välttämättä riittävää kuvaa perustuslakivaliokunnan työstä, sillä se valvoo ja käsittelee perusteellisesti kaikkia valtiosääntöoikeudellisia ongelmia sisältäviä lakiehdotuksia, ja kaikki perustuslain vastaiseksi katsotut kohdat poistetaan lakiehdotuksista.⁹⁶ Kyseessä ei ole siis neuvoa-antavasta vaan konkreettisesta lausuntoja antavasta toimielimestä, jonka lausunnot lainsäätäjän tulee huomioida.⁹⁷ Viime kädessä eduskunnan puhemiehen tehtävänä on varmistaa, että perustuslakivaliokunnan huomautukset on asianmukaisesti huomioitu lakiehdotuksen käsittelyn yhteydessä.⁹⁸

Lakien perustuslainmukaisuuden tutkiminen tapahtuu siis lakien säätämisvaiheessa, eikä muilla tahoilla ole oikeutta tutkia sitä jälkeenpäin. Tuomioistuimet eivät esimerkiksi julistakaan lain olevan perustuslainvastainen.⁹⁹ Tuomioistuimilla on kuitenkin mahdollisuus lakien jälkikäteiseen valvontaan.¹⁰⁰ Tuomioistuimilla ja muilla viranomaisilla on muun muassa velvollisuus tulkita lakeja perustuslainmukaisesti ja ihmisoikeusmyönteisesti.¹⁰¹ Tämä merkitsee sitä, että erilaisista tulkintavaihtoehdoista tulisi valita sellainen, joka parhaiten turvaa perus- ja ihmisoikeudet.¹⁰² Tuomarin on valittava perusteltavissa olevista tulkintavaihtoehdoista sellainen, joka vaihtoehtojen seuraukset huomioon ottaen parhaiten edistää perusoikeuksien toteutumista (optimointivaikutus), ja joka eliminoi perustuslain kanssa ristiriitaisiksi katsottavat vaihtoehdot (sääntövaikutus).¹⁰³

Tämän lisäksi perustuslain 106 §:n etusijaperiaate sekä 107 §:n kielto soveltaa perustus-

⁹⁴ PeVM 10/1998 vp s. 22.

⁹⁵ Ks. esim. korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2013:59, jossa perustuslakivaliokunnan kannanotoilla oli suuri vaikutus korkeimman oikeuden ratkaisulle.

⁹⁶ Ks. Saraviita 2005, s. 274 sekä Tuori 2007, s. 263. Ks. perustuslakivaliokunnan lausuntomääristä Viljanen 2001, s. 4-5.

⁹⁷ Perustuslakivaliokunnan tulkintoja pidetään eduskunnassa sitä velvoittavina. HE 1/1998 vp, s. 51. Ks. myös Jyränki 2000, s. 263 sekä Ojanen 2015, s. 58.

⁹⁸ Puhemiehen tulee myös perustuslain 42 §:n mukaisesti estää asian käsittely ja äänestys täysistunnossa, mikäli hän katsoo sen olevan vastoin perustuslakia. Ks. HE 1/1998 vp, s. 126.

⁹⁹ HE 1/1998 vp, s. 54.

¹⁰⁰ Hallberg 2011b, s. 867.

¹⁰¹ PeVL 2/1990 vp, s. 3.

¹⁰² PeVM 25/1994 vp s. 4. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2003, s. 57 ja 78–79.

¹⁰³ Määttä 2014, s. 431.

lain tai tavallisen lain kanssa ristiriidassa olevaa alemmantasoista säädöstä ohjaavat tuomioistuinten ja viranomaisten toimintaa.¹⁰⁴ Perusoikeudet ovat suoraan sovellettavaa perustuslain tasoista oikeutta, joihin asianosaisillakin on nykyisin oikeus vedota. *Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen* toteavat osuvasti: ”Enää ei voida tyytyä tuijottamaan pykäliin ja kysymään, mitä laki sanoo. Sen sijaan on kysyttävä, mikä on kussakin tapauksessa perus- ja ihmisoikeussäännösten valossa oikea ja oikeudenmukainen menettelytapa ja ratkaisu.”¹⁰⁵

2.3 Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vaikutus Suomen perusoikeusjärjestelmään

2.3.1 Suomea koskevat kansainväliset ihmisoikeussopimukset

Kuten edellä mainittiin, Suomen liittyminen kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin oli merkittävä askel Suomen perusoikeusjärjestelmän kehityksessä vastaamaan kansainvälisiä perusoikeussäännöksiä. Suomen perusoikeussäännökset, jotka olivat pääosin peräisin vuoden 1919 hallitusmuodosta, havaittiin vanhanaikaisiksi ja puutteellisiksi kansainvälisessä kontekstissa.¹⁰⁶

Suomi on liittynyt kymmeneen kansainvälisiin ihmisoikeussopimukseen, joista suurin osa on laadittu Yhdistyneissä kansakunnissa (YK) ja Euroopan neuvostossa.¹⁰⁷ Näiden lisäksi Suomessa vaikuttaa EU:n perusoikeuskirja, jolla on vuodesta 2007 lähtien ollut sama oikeudellinen arvo kuin EU:n perussopimuksilla (sopimus Euroopan unionista (SEU) 6 artikla). Tutkielmani aiheen vuoksi tarkastelen tässä yhteydessä lähinnä EIS:ta, YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevaa yleissopimusta (KP-sopimus) sekä EU:n perusoikeuskirjaa.

2.3.1.1 Euroopan ihmisoikeussopimus

Suomi liittyi Euroopan neuvoston jäseneksi vuonna 1989 ja jäsenyyden edellyttämä EIS:n ratifiointi suoritettiin vuonna 1990.¹⁰⁸ EIS:een liittymisestä seurasi myös Euroopan ih-

¹⁰⁴ Perusoikeuksien soveltamisessa tulee huomata, ettei Suomen perusoikeussäännöstö ole ristiriidaton, ja näin ollen esimerkiksi sananvapauden rajoitukseton soveltaminen saattaisi rajoittaa toisen yksityiselämän suojaa. Ks. Jyränki 2000, s. 289.

¹⁰⁵ Virolainen & Pölönen 2003, s. 132. Vrt. Viljanen 2004, s. 132 ja 164. *Viljanen* toteaa kärjitetysti, että hänen mielestään on menty liian pitkälle, jos tuomioistuimelta kielletään terveen järjen käyttö.

¹⁰⁶ HE 309/1993 vp, s. 8.

¹⁰⁷ Ojanen & Scheinin 2011a, s. 174.

¹⁰⁸ Pellonpää 2012e, s. 7-8.

misoikeustuomioistuimen (EIT) oikeuskäytännön tuleminen Suomea oikeudellisesti sitovaksi.¹⁰⁹ EIS saatettiin voimaan blankettilailla, mikä tarkoittaa, että se on Suomessa voimassa muuttamattomassa muodossa laintasoisenä säädöksenä.¹¹⁰

EIS:n I-osa (artiklat 2-18) käsittelee ihmisoikeuksia, samoin kuin sopimuksen ensimmäinen, neljäs, kuudes, seitsemäs, kahdestoista ja kolmastoista lisäpöytäkirja. EIS:n I-osa on ihmisoikeuksien merkityksen kannalta erityisen tärkeä, sillä kaikki Euroopan neuvoston 47 jäsenmaata ovat sen hyväksyneet, kun taas lisäpöytäkirjojen ratifioiminen ei ole ollut yhtä aktiivista.¹¹¹

2.3.1.2 EU:n perusoikeuskirja

EU:n toiminta perus- ja ihmisoikeuksien saralla oli pitkään melko vähäistä.¹¹² Vuonna 2000 hyväksyttiin EU:n perusoikeuskirja, joka ei aluksi ollut oikeudellisesti sitova asiakirja, vaan enemmänkin perusoikeuksia käsittelevä julistus.¹¹³ Vuoden 2007 Lissabonin sopimuksella perusoikeuskirja sai samanarvoisen aseman kuin EU:n yleissopimukset.¹¹⁴

Perusoikeuskirjan myötä perusoikeuksien näkyvyys EU:n alueella on lisääntynyt, sillä siihen on ensimmäistä kertaa koottu unionin alueella vaikuttavat perusoikeudet. Sen perusoikeusluettelo on erittäin kattava ja monipuolinen verrattuna moneen muuhun kansainväliseen ihmisoikeusasiakirjaan. Se sisältää 50 erilaista perusoikeusartikkelia kuuteen eri osastoon jaettuna. Osastot käsittelevät muun muassa ihmisarvoa, vapauksia, tasa-arvoa ja kansalaisten oikeuksia.

SEU 6 artiklan 2 kohdan mukaan EU liittyy EIS:een. Liittyminen ei vaikuta unionin toimivaltaan. Saman artiklan 3 kohdan mukaan EIS:n takaamat perusoikeudet ovat yleisinä periaatteina osa unionin oikeutta. EU:n liittyminen EIS:een ei ole vielä toteutunut, sillä erityisesti unionin ja sen toimielinten toimivaltuuksiin kohdistuvia kysymyksiä ei ole saatu vielä ratkaistua. Varsinkin EU-tuomioistuimen ja EIT:n suhde on aiheuttanut merkittäviäkin erimielisyyksiä.¹¹⁵

Ennen liittymisen mahdollista toteutumista EIS vaikuttaa kuitenkin jo huomattavasti

¹⁰⁹ PeVL 2/1990 vp, s. 3. Ojanen & Scheinin 2011a, s. 178.

¹¹⁰ Pellonpää 2012c, s. 58–60.

¹¹¹ Pellonpää 2012d s. 313.

¹¹² Rosas 2011, s. 199–200. Ks. myös Ojanen & Scheinin 2011b, s. 890.

¹¹³ Ojanen 2003, s. 142.

¹¹⁴ Rosas 2011, s. 200.

¹¹⁵ Ojanen 2015, s. 111–112.

unionin oikeuteen. Perusoikeuskirjan 52 artiklan 3 kohdan mukaisesti EIS:n takaamat oikeudet ovat EU:ssa vähimmäistaso, joka ei estä unionia myöntämästä laajempaa perusoikeuksien suojaa. EU-tuomioistuimien myös viittaa ratkaisuisaan säännöllisesti EIS:n säännöksiin, ja EIS oli tärkeä lähde EU:n kehittäessä omaa perusoikeusjärjestelmäänsä.¹¹⁶ Liittymisen myötä EU:ta sitoisi sama ihmisoikeusnormisto kuin sen jäsenvaltioitakin. Merkittävä muutos olisi EU:n toimielinten tuleminen EIS:n valvonnan piiriin, jolloin ei syntyisi ns. katvealueita, jotka johtuvat siitä, että EU ei ole EIS:n osapuoli ja siitä, että EIT on suhtautunut melko pidättyväisesti EU- asioihin liittyviin valituksiin.¹¹⁷

2.3.1.3 KP- sopimus

KP- sopimus on YK:ssa laadittu sopimus kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista. Se hyväksyttiin vuonna 1966 samanaikaisesti YK:n TSS- sopimuksen kanssa. Sopimus tuli kuitenkin voimaan vasta vuonna 1976 saatuaan riittävästi ratifiointeja. KP- sopimuksen ja TSS- sopimuksen tehtävänä on täsmentää sitovasti YK:n ihmisoikeusjulistuksessa lueteltuja ihmisoikeuksia.¹¹⁸ Suomessakin KP- sopimus tuli voimaan vuonna 1976 (SopS 8/1976).

YK:n ihmisoikeussäännösten muodostuessa kolmesta eri lähteestä on KP- sopimus keskittynyt lähinnä poliittisiin oikeuksiin ja erilaisiin vapausoikeuksiin. Siinä täsmennetään ihmisoikeusjulistuksessa mainittuja oikeuksia muun muassa elämään, ajatuksen, oman tunnon ja uskonnon vapauten sekä yksilön oikeuksia oikeudenkäynnissä.¹¹⁹

2.3.2 Kansainväliset ihmisoikeussopimukset Suomen oikeusjärjestyksessä

2.3.2.1 Kansainvälisten sopimusten asema Suomen säädöshierarkiassa

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset määräävät yleensä sen tavoitteen, johon valtioiden tulee päästä, mutta keinot tavoitteeseen pääsemiseen valtio saa päättää itse.¹²⁰ KP- sopimuksen 2 artiklan 2 kohdan mukaan valtioiden tulee ryhtyä tarpeellisiin toimenpiteisiin toteuttaakseen lainsäädännöllä tai muulla tavalla sopimuksen tunnustamat oikeudet. 2 artiklan 3 kohdassa säädetään jokaisen henkilön oikeudesta tehokkaihin oikeussuojaj-

¹¹⁶ Ibid. s. 110.

¹¹⁷ Katso liittymisen seurauksista Pellonpää 2012b, s. 137 sekä Ojanen 2015, s. 112–113.

¹¹⁸ Ihmisoikeusjulistus ei ole oikeudellisesti sitova asiakirja, vaan eräänlainen kansainvälinen ihmisoikeuksien tavoiteohjelma. Hidén 1994, s. 292.

¹¹⁹ KP- sopimuksen toteutumista valvoo YK:n ihmisoikeuskomitea (KP- sopimuksen IV-osa).

¹²⁰ Ojanen & Scheinin 2011b, s. 902.

keinoihin, mikäli sopimuksen mainitsemia oikeuksia on loukattu. Vastaavasti EIS:n 1 artiklassa jäsenvaltiot velvoitetaan takaamaan sopimuksessa määritellyt oikeudet jokaiselle valtion lainkäyttövaltaan kuuluvalla henkilöllä ja 13 artikla takaa jokaiselle tehokkaan oikeussuojakeinon sopimuksen loukkauksia vastaan.

Perustuslain 95 §:n mukaisesti valtiosopimuksen ja muun kansainvälisen velvoitteen lainsäädännön alaan kuuluvat määräykset saatetaan voimaan lailla. Tämä ilmentää Suomessa noudatettavaa dualistista järjestelmää kansallisen oikeuden ja kansainvälisen oikeuden suhdetta arvioitaessa.¹²¹ Dualistisen teorian mukaan kansallinen ja kansainvälinen oikeus ovat erillisiä kokonaisuuksia, joten kansainväliset sopimukset eivät tule Suomessa suoraan voimaan, vaan ne tulee saattaa kansallisesti voimaan joko lailla tai asetuksella.¹²²

Kuten edellä todettiin, Suomessa kansainväliset sopimukset saatetaan usein voimaan blankettilaille eli ne tulevat voimaan sellaisenaan eikä niihin tehdä muutoksia. Kansainväliset sopimukset, jotka sisältävät lainsäädännön alaan kuuluvia määräyksiä ovat siis voimassa Suomessa laintasoisena. Näin ollen on periaatteessa turha puhua kansainvälisistä sopimuksista kansainvälisyyttä korostaen, sillä ne ovat osa Suomen oikeusjärjestystä samalla tavalla kuin kansalliset laitkin.¹²³ Muun muassa lakiehdotuksia käsiteltäessä tulee arvioida myös niiden suhdetta Suomea velvoittaviin ihmisoikeusmääräyksiin.¹²⁴ On myös mahdollista, että tuomioistuin jättää kansallisen säännöksen soveltamatta kansainvälisen sijasta soveltamalla esimerkiksi *lex posterior* tai *lex specialis*-periaatteita.¹²⁵

Lakitasoisuudesta johtuen kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla on eräänlainen suora ja epäsuora vaikutus Suomen oikeuteen: suora vaikutus ilmenee siinä, että ne ovat Suomessa laintasoisena voimassa ja siten suoraan sovellettavaa oikeutta.¹²⁶ Epäsuora vaikutus puolestaan ilmenee siinä, että muun muassa EIS:n vaikutus Suomen kansallisten perusoikeussäännösten syntymiseen ja kehittymiseen oli suuri Suomen ottaessa vaikutteita kansainvälisistä lähteistä perusoikeusudistuksen yhteydessä.¹²⁷ Monet Suomen perusoikeussäännökset muistuttavat huomattavasti kansainvälisiä esikuviaan.

¹²¹ Ojanen & Scheinin 2011a, s. 179.

¹²² Saraviita 2011, s. 152, Ojanen 2015, s. 71.

¹²³ Itse sopimuksen voimaansaattamisen lisäksi sopimuksen johdosta toteutettava erityislainsäädäntö on tärkeää sopimuksen tavoitteiden toteutumiseksi kansallisella tasolla. Nikula 1999, s. 880.

¹²⁴ PeVL 2/1990 vp, s. 2-3.

¹²⁵ HE 1/1998 vp, s. 53.

¹²⁶ Pellonpää 2012c, s. 63.

¹²⁷ HE 309/1993 vp, s. 8.

EIS toi yleiseen tietoisuuteen paitsi moniin ihmisoikeussopimuksiin liittyvän kansainvälisen valvontajärjestelmän myös suomalaisten tuomioistuinten mahdollisuuden soveltaa omien päätöstensä perusteina Suomen ratifioimia ja Suomen oikeusjärjestyksen osaksi saatettuja sopimusmääräyksiä.¹²⁸ Nykyään viranomaisten ja tuomioistuinten on tunnettava kotimaisen perusoikeussäännösten lisäksi kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja niiden soveltaminen.¹²⁹

Tässä yhteydessä on syytä huomata perustuslain 106 §, jonka mukaisesti tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle, mikäli tavallisen lain säännös olisi ristiriidassa sen kanssa. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset eivät siten voi syrjäyttää perustuslain säännöksiä.¹³⁰ Sellaisissa tilanteissa, joissa esimerkiksi EIS:n ja kansallisen lain välillä olisi ristiriitaa, tulisi pyrkiä ihmisoikeuksia edistävään ratkaisuun.¹³¹ Tähän viittaa myös perustuslain 22 §, jonka mukaan julkisen vallan tulee turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen.¹³²

2.3.2.2 Ihmisoikeussopimusten valvontaelinten vaikutus

Monien ihmisoikeussopimuksien, kuten EIS:n, määräysten varsinainen merkitys ei tule ilmi itse sopimustekstistä, vaan niiden noudattamista valvovien toimielinten tulkintojen ja oikeuskäytännön kautta.¹³³ EIT:n ja monien muiden valvontaelinten kannanotot ovat Suomea oikeudellisesti sitovia.¹³⁴ EIT:n myötä Suomen oikeuden historiassa ensimmäistä kertaa riippumattomalla ihmisoikeustuomioistuimella oli valta tutkia, rikkooko kansallinen laki ihmisoikeuksia. Tämä loi paineita kansallisten perusoikeuksien normihierarkkisen aseman vahvistamiselle.¹³⁵ EIT tai muutkaan valvontaelimet eivät kuitenkaan ole varsinaisia muutoksenhakuelimiä, sillä niillä ei ole valtaa muuttaa tai purkaa kansallisia tuomioita.¹³⁶

¹²⁸ PeVL 2/1990 vp, s. 3.

¹²⁹ Ibid. Ks. myös Ojanen & Scheinin 2011b, s. 905.

¹³⁰ Toisaalta on huomattava, että esimerkiksi EIS vaikutti suoraan monien perustuslain säännösten taustalla, joten ristiriidat perustuslain ja EIS:n välillä eivät ole kovin todennäköisiä.

¹³¹ PeVL 2/1990 vp s.3.

¹³² Tuomioistuimiin säännös kohdistuu erityisesti vaatimuksena perusoikeusmyönteisestä laintulkinnasta. PeVM 25/1994 vp, s. 4.

¹³³ Perusoikeussäännöksillä on taipumus olla julistusmaisia ja siten vaikeatulkintaisia. Näin on sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Ks. Ojanen 2015, s. 15. Tosin julistusmaisuuutta ei aina pidetä ongelmana. Ks. esim. HE 1/1998 vp, s. 34 sekä PeVM 25/1994 vp, s. 25–26.

¹³⁴ PeVL 2/1990 vp, s. 2. KP- sopimusta valvovan ihmisoikeuskomitean kannanotot eivät kuitenkaan ole oikeudellisesti sitovia. Virolainen & Pölönen 2003, s. 65. Ks. myös Karapuu 1999, s. 867 sekä Ojanen & Scheinin 2011b, s. 898. Vrt. Jyränki 2003, s. 508.

¹³⁵ Karapuu 1999, s. 867–868.

¹³⁶ Ne eivät siis ole neljäs oikeusaste. Ks. Virolainen & Pölönen 2003, s. 69 sekä Ojanen 2015, s. 91.

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ovat tulleet osaksi tuomioistuinten ja muiden viranomaisten tavanomaista toimintaa. Korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisuja, joissa on viitattu joko kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin tai niiden valvontaelinten kannanottoihin, on kertynyt jo satoja.¹³⁷ Korkeimpien oikeuksien ratkaisussa on yleensä ollut kyse tulkinnasta kansallisen lain ja kansainvälisen sopimuksen välisessä ristiriitatilanteessa.¹³⁸

Tuoreimpia tällaisia ratkaisuja on ennakkoratkaisu KKO:2015:14, jossa korkein oikeus katsoi kansallisen lain soveltamisen olevan ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa johtuen siitä, miten EIT oli tulkinnut EIS:n 6 artiklassa säädettyä oikeutta puolustautua asiamiehen välityksellä. Kyseinen ratkaisu osoittaa hyvin EIT:n oikeuskäytännön merkityksen: käräjäoikeus ja hovioikeus olivat menelleet oikeudenkäymiskaaren ja siten Suomen lain mukaisesti, mutta EIT:n oikeuskäytännöstä johtuen oikeudenkäymiskaaren säännöksen soveltamisen katsottiin olevan ristiriidassa perustuslain 21 §:n kanssa.¹³⁹

2.3.2.3 EU:n perusoikeuskirjan vaikutus Suomessa

Suomen jäsenyys EU:ssa täydentää perus- ja ihmisoikeuksien kansainvälistä ulottuvuutta. EU:n perusoikeuskirja takaa suomalaisille EU:n jäsenenä vastaavankaltaiset perusoikeudet kuin Suomen oma perustuslaki. EU:n takaama perusoikeuksien suoja on kuitenkin rajoitetumpi, sillä perusoikeuskirjan 51 artiklan 1 kohdan mukaan perusoikeuskirjan määräykset koskevat jäsenvaltioita ainoastaan niiden soveltaessa unionin oikeutta.¹⁴⁰ Perusoikeuskirjan 51 artiklan 2 kohdassa nimenomaisesti korostetaan, ettei perusoikeuskirja laajenna unionin oikeuden soveltamisalaa tai luo unionille uutta toimivaltaa. Lisäksi 52 artiklan 3 kohdassa säädetään, että EIS:n säännökset ovat perusoikeuskirjassa turvattujen oikeuksien vähimmäistaso. Tällainen vuorovaikutus on varsin luonnollinen, sillä kaikki EU:n jäsenvaltiot ovat myöskin Euroopan neuvoston jäsenmaita.

Suomen osalta EU:n perusoikeuskirjan merkitys näkyy siinä, että siinä taataan perustuslain tapaiset perusoikeudet myös unionin tasolla. Perusoikeuskirjan 53 artiklassa säädetään, että sen määräyksiä ei saa tulkita jäsenvaltioiden valtiosäännöissä tunnustettuja ihmisoikeuksia ja perusvapauksia rajoittavasti tai loukkaavasti. Tätä artiklan kohtaa on pi-

¹³⁷ Ojanen & Scheinin 2011a, s. 178. Ks. myös Ervo 2005, s. 40-43.

¹³⁸ Pellonpää 2012c, s. 67.

¹³⁹ Tapauksesta lisää luvussa 3.1.3.1.

¹⁴⁰ Soveltamisala rajoittuu siis tilanteisiin, joissa esimerkiksi lainsäätäjä implementoi unionin säädöksiä tai tuomioistuin käsittelee asiaa, joka liittyy jollain tavalla EU:n oikeuteen. Ojanen 2015, s. 102.

detty tulkinnanvaraisena: sen on katsottu tarkoittavan, että kansallisen perusoikeussäännösten perusoikeuskirjaa laajempaa suojaa voidaan soveltaa.¹⁴¹ Perusoikeuskirja olisi siis tietynlainen minimitaso, josta voitaisiin poiketa kansallisen järjestelmän antaessa laajemman perusoikeuksien suojan. Suomen perusoikeusjärjestelmä onkin monin kohdin perusoikeuskirjaa kattavampi ja perusoikeuksien suoja siten laajempi.

2.4 Kansainvälisistä perusoikeussäännöistä

2.4.1 Pohjoismaat

Kuten edellä todettiin, Suomen nykyinen perusoikeussäännöstö on varsin kattava kansainvälisessä vertailussa. Näin on myös pohjoismaisessa vertailussa. Ruotsissa perusoikeussäännöstö on myöskin hyvin kattava ja melko yksityiskohtaisesti säädetty, kun taas Norjan ja Tanskan perustuslaeissa perusoikeuksista ei ole säädetty niin systemaattisesti, minkä vuoksi perusoikeuksien merkitys saattaa olla vaikeampi havaita. Pohjoismaissa perusoikeuksien toteutumisen valvonta kohdistuu lähinnä lainsäätäjään, sillä tuomioistuinten perusoikeusvalvontaa koskevien säännösten merkitys on jäänyt vähäiseksi.¹⁴²

Ruotsin neljästä perustuslaista kolmessa käsitellään perusoikeuksia.¹⁴³ Ruotsin hallitusmuodon (regeringsformen 1974:152) 2 luku sisältää säännökset perustuslaillisista vapaus- ja perusoikeuksista. Suomesta poiketen aluksi säädetään mielipiteen vapaudesta, ruumiillisesta koskemattomuudesta sekä äänioikeudesta. Hallitusmuodon 1 luvun 2 pykälässä säädetään lisäksi muun muassa yhdenvertaisuudesta, TSS-oikeuksista sekä vähemmistöjen oikeuksista.

Hallitusmuodon lisäksi sananvapausperustuslaissa (yttrandefrihetsgrundlagen 1991:1469) vuodelta 1991 sekä painovapausasetuksessa (tryckfrihetsförordningen 1949:105) vuodelta 1949 on perusoikeuksiin liittyvää sääntelyä. Sananvapausperustuslaissa turvataan ihmisten oikeus ilmaista mielipiteitään erilaisissa viestimissä (1 §) ja painovapausasetuksessa vastaavalla tavalla oikeus painaa kirjoja ja muita julkaisuja ilman että viranomaiset voisivat rajoittaa tai sensuroida niiden sisältöä (1 §).

Myös Norjan ja Tanskan perustuslaeissa on nykyisin omat perusoikeussäännöstönsä. Norjan perustuslaki on vuodelta 1814, joten luonnollisesti sen perusoikeussäännöksetkin ovat

¹⁴¹ Jyränki & Husa 2012, s. 385, Ojanen 2015, s. 106.

¹⁴² Hallberg 2011c, s. 37-38.

¹⁴³ Sveriges Riksdag: Grundlagarna.

uudempia perustuslakeja niukemmat. Norjan perustuslain E-osassa on parikymmentä perusoikeuspykälää, jotka käsittelevät samankaltaisia oikeuksia kuin Suomen perustuslaki. Tanskan perustuslaki (vuodelta 1953) on perusoikeuksien osalta suppeampi kuin muissa Pohjoismaissa, ja se eroaa sisällöllisestikin niistä. Siinä korostetaan hyvin selkeästi ihmisten suojaa viranomaisia vastaan erilaisten vapauksien muodossa.

Pohjoismaisissa perusoikeussäännöksissä on paljon yhtäläisyyksiä johtuen muun muassa kansainvälisistä vaikutteista sekä siitä, että Euroopan neuvoston jäsenmaina EIS velvoittaa niitä kaikkia. Lisäksi vaikutteiden ottaminen ja vertailu toisiin Pohjoismaihin on yleistä, sillä Pohjoismaiden oikeuskulttuurit muistuttavat toisiaan. Suomen perusoikeusuudistuksen yhteydessäkin tätä vertailua tehtiin.¹⁴⁴

Joidenkin sisällöllisten erojen lisäksi voidaan havaita myös se, että Suomen ja Ruotsin perustuslaeissa perusoikeussäännökset on sijoitettu lain alkuosaan, kun taas Tanskassa ja Norjassa ne ovat aivan lain loppupuolella, jolloin niiden merkitys saattaa jäädä huomauttamatta. Ruotsissa on muita Pohjoismaita selkeästi enemmän huomioitu mielipiteen vapaus yksilön oikeutena viranomaisia vastaan. Ruotsi eroaa muista Pohjoismaista myös siinä, että sen hallitusmuodon perusoikeusluku alkaa mielipiteen vapaudella, kun taas muissa pohjoismaisissa perustuslaeissa perusoikeuksien alkuun on sijoitettu yhdenvertaisuutta tai oikeutta elämään koskevat säännökset.

2.4.2 Muu maailma

Nykyisin eri valtioiden perusoikeussäännökset muistuttavat enenevässä määrin toisiaan johtuen edellä mainituista YK:n ihmisoikeusasiakirjoista sekä Euroopan alueella EIS:ksestä. Ne ovat sitovia asiakirjoja, ja niistä poikkeaminen varaumien tai muiden rajoitusten kautta on melko tiukoin kriteerein säädetty. Joissain yhteyksissä varaumien tekeminen on kokonaan kielletty, kuten EIS:n neljännessä ja kolmannessatoista lisäpöytäkirjassa. Näin ollen kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet kohdistuvat lähtökohtaisesti kaikkiin niiden jäsenvaltioihin yhtäläisesti.

Monissa valtioissa Suomen tavoin perusoikeussäännökset löytyvät perustuslain alkuosasta.¹⁴⁵ Tämän voisi tulkita tarkoittavan sitä, että niitä pidetään niin tärkeinä oikeuksina, että ne mainitaan heti perustuslain aluksi. Näin on tehty muun muassa Saksassa, jonka perustuslain ensimmäinen luku sisältää kattavan luettelon perusoikeuksista.

¹⁴⁴ Ks. HE 309/1993 vp, s. 9-11.

¹⁴⁵ Husa 1997, s. 201.

Saksan perustuslaki (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) vuodelta 1949 oli reaktio ns. kolmannen valtakunnan aikana 1933–1945 tehdyille perus- ja ihmisoikeuksien loukkauksille. Tämä ilmenee muun muassa perusoikeuksien keskeisenä asemana perustuslaissa, niiden välittömän oikeudellisen velvoittavuuden korostamisena sekä erityisten perusoikeuksien valvontajärjestelmien kehittämisenä.¹⁴⁶ Saksan perustuslaki valmisteltiin samanaikaisesti kun Euroopan neuvostossa valmisteltiin EIS:ta, joten siinä on vaikutteita siitä.¹⁴⁷ Saksan perustuslakituomioistuin (*Bundesverfassungsgericht*) käsittelee kaikki perustuslain tulkintaa koskevat kysymykset perustuslain 93 artiklan mukaisesti.

Common law- maista Isolla- Britannialla tai sen jäsenmailla ei ole virallista perustuslakia eikä perusoikeusluetteloa, kun taas Yhdysvalloissa perusoikeussäännöksiä on ollut perustuslaissa vuodesta 1791 lähtien.¹⁴⁸ Yhdysvaltojen perustuslakia on mahdollista muokata lisäyksillä (amendments) perustuslain 5 artiklan mukaisesti, ja näin on myöskin tehty muun muassa yhdenvertaisuuden osalta.¹⁴⁹ Perusoikeussäännöstö itsessään on melko niukka.

Vertailtaessa eri maiden perusoikeussäännöstöjä voidaan havaita muutamia yhdistäviä piirteitä. Ensinnäkin usein perusoikeudet on sijoitettu perustuslain alkuosaan. Toisena piirteenä voidaan havaita perustuslain iän vaikutus perusoikeussäännösten kattavuuteen: yleensä uudemmissa perustuslaeissa on vanhoja kattavammat perusoikeusluettelot.¹⁵⁰ Kansainvälisten sopimusten vaikutus perus- ja ihmisoikeuksissa näkyy siinä, ettei eri maiden perusoikeussäännöstöissä ole enää sisällöllisesti kovin suuria eroja.

¹⁴⁶ HE 309/1993 vp, s. 12.

¹⁴⁷ Hallberg 2011c, s. 38.

¹⁴⁸ Hallberg 2011c, s. 38.

¹⁴⁹ HE 309/1993 vp, s. 13. Ks. myös Scheinin 1991, s. 70.

¹⁵⁰ Ks. Hallberg 2011c, s. 39.

3. OIKEUDENMUKAISESTA OIKEUDENKÄYNNISTÄ SEKÄ RIKOSPROSESSIN PERUSTEISTA

Tässä luvussa käsittelen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusteita. Tarkastelussa on erityisesti EIT:n tulkintakäytännön vaikutus oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksille. Tarkastelen myös rikosprosessin perusasioita sekä korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöä oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyen.

3.1 Oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä

3.1.1. Mitä oikeudenmukaisella oikeudenkäynnillä tarkoitetaan ja mitä se sisältää?

Oikeudenmukainen oikeudenkäynti on yksilön perusoikeus.¹⁵¹ Sillä tarkoitetaan sellaisia menettelyllisiä takeita, joilla suojataan yksilön oikeusturvaa julkisen vallan lainkäyttövaltaa vastaan.¹⁵² Oikeudenkäynnit ovat selkeimpiä tilanteita, joissa julkinen valta on yksilöä vastaan. Oikeudenmukaisuus edellyttää tällöin yksilön suojaamista, mikä toteutetaan lisäämällä yksilön oikeusturvaa perusoikeussääntelyn ja prosessioikeudellisen sääntelyn avulla.¹⁵³ Oikeudenmukainen oikeudenkäynti voi toteutua vain oikeusvaltiossa. Perustuslaissa tämä turvataan sen 2 §:n 3 momentissa: ”Julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin. Kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.” Lisäksi perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Perustuslain 21 §:n 1 momentti takaa jokaiselle oikeuden saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeuden saada itseään koskeva päätös tuomioistuimen tai muun lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Momentti turvaa siis oikeuden päästä tuomioistuimeen (access to court).¹⁵⁴ Saman pykälän 2 momentti puolestaan turvaa oikeuksien toteutumisen tuomioistuimessa (access to justice). Siinä säädetään oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusteiksi käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta sekä muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeet.¹⁵⁵ Luetteloa ei ole näin ollen tarkoitettu tyhjentäväksi.

¹⁵¹ Termi on käänös EIS:n englanninkielisen version termistä ”fair trial”. HE 309/1993 vp, s. 74.

¹⁵² Ervo 1996, s. 38–39.

¹⁵³ Ks. HE 309/1993 vp, s. 72–73 sekä PeVL 23/1997 vp, s. 2. Ks. myös Ervo 1996, s. 160–161 sekä Jokela 2000, s. 16.

¹⁵⁴ Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2014:104 oli kyse pääsystä tuomioistuimeen. Pääsy tuomioistuimeen ei ole ehdoton, ja ratkaisussa asianosaisen puutteellinen selvitys osoitteestaan sekä käräjäoikeuden menettely, joka ei ollut rajoittanut asianosainen oikeutta, estivät hänen pääsytään tuomioistuimeen.

¹⁵⁵ Oikeudenmukainen oikeudenkäynti on säädetty selvästi julkisen vallan järjestämisvelvollisuudeksi ja yksilön oikeudeksi saada suojaa. HE 309/1993 vp, s. 72–73. Ks. myös PeVM 25/1994 vp, s. 3 ja 6.

Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuuteen kuuluvat säädöstekstin lisäksi esimerkiksi käsittelyn suullisuus, oikeus saada oikeudellista apua sekä oikeus oikeusavustajaan.¹⁵⁶

Suomesta puuttui pitkään yksilön näkökulmasta kirjoitettu oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaava perusoikeussäännös. EIS:n 6 artikla toimi tietynlaisena herättäjänä, kun säännös oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä otettiin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä mukaan silloisen hallitusmuodon perusoikeusluetteloon.¹⁵⁷ EIS:n 6 artikla on monin paikoin Suomen säännöstä kattavampi sisältäen muun muassa syyttömyysolettaman sekä luettelon rikoksesta syytetyn vähimmäisoikeuksista. Suomessakin oikeudenkäymiskaari (OK) ja laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL) säätävät niistä, mutta tällöin ei luonnollisesti ole kyse perustuslain tasoisesta säännöksestä.

KP- sopimuksen 14 artiklassa säädetään myöskin oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä, mutta se on jostain syystä jäänyt Suomessa vähemmälle huomiolle aina Suomen EIS:een liittymiseen saakka.¹⁵⁸ KP- sopimushan on ollut Suomessa voimassa vuodesta 1976 lähtien, siis yli kymmenen vuotta ennen Suomen EIS:een liittymistä. Kaiken lisäksi KP- sopimuksen 14 artikla on EIS:n 6 artiklaa monipuolisempi ja kattavampi.

Vaikkei perustuslain 21 §:n 2 momentti olekaan yhtä kattava kuin kansainvälisissä sopimuksissa, katsotaan monien kansainvälisissä sopimuksissa mainittujen oikeuksien sisältyvän siihen. Näitä ovat muun muassa syyttömyysolettama, oikeus olla todistamatta itseään vastaan, oikeus saada tietoa itseään koskevien syytteiden sisällöstä, oikeus saada riittävästi aikaa puolustuksen valmisteluun, oikeus saada tulkkausapua sekä *ne bis in idem*-kielto.¹⁵⁹ EIS:n 6 artikla on myös tärkeä lähde perustuslain 21 §:n tulkinnassa.¹⁶⁰

Oikeudenmukainen oikeudenkäynti muodostuu siis oikeudesta saada asiansa tuomioistuimien käsiteltäväksi sekä oikeuksista asian käsittelyn yhteydessä. Asian saaminen asianmukaisesti käsiteltäväksi koostuu monista tekijöistä: tuomioistuimen tulee ensinnäkin olla laillinen ja riippumaton.¹⁶¹ Yksilöllä tulee olla lisäksi oikeus saada oikeusapua, jotta

¹⁵⁶ HE 309/1993 vp, s. 74.

¹⁵⁷ Ibid. s. 21.

¹⁵⁸ Ervo 2005, s. 1. *Jokela* epäilee tämän johtuvan siitä, että KP-sopimuksen valvontajärjestelmä ei ole yhtä tehokas kuin EIS:n. *Jokela* 2000, s. 27–28.

¹⁵⁹ HE 309/1993 vp, s. 74.

¹⁶⁰ Saraviita 2011, s. 281.

¹⁶¹ Hallberg 2011a, s. 799. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2003, s. 257.

asian saaminen tuomioistuimen käsittelyyn ei esty taloudellisten syiden vuoksi. Tuomioistuimeen pääsy ei saa olla myöskään liian monimutkaisen menettelyn takana.¹⁶² Prosessuaalisten määräaikojen tulee olla riittävät ja käsittelyn tuomioistuimessa tulee olla riittävän joutuisaa, minkä lisäksi asian tulee olla sellainen että se voidaan ylipäätään käsitellä tuomioistuimessa, sillä tuomioistuimeen pääsy ei ole ehdoton oikeus.¹⁶³

Asianmukainen käsittely edellyttää muun muassa, että tuomioistuin on toimivaltainen, sen kokoonpano on lainmukainen, tuomioistuimen jäsenet ovat esteettömiä ja että asian käsittely etenee laillisesti.¹⁶⁴ Oikeuksien toteutuminen asian käsittelyn yhteydessä edellyttää tehokkaan tuomioistuinmenettelyn lisäksi tuomion asianmukaista täytäntöönpanoa.¹⁶⁵ Pelkkä tuomiohan ei vielä takaa asianosaisen oikeuksien toteutumista, vaan vasta konkreettinen, tarvittaessa pakolla täytäntöön pantu tuomio varmistaa yksilön pääsyn oikeuksiinsa.¹⁶⁶

Oikeudenkäynnin julkisuus estää salaisen lainkäytön ja mahdollistaa julkisen vallan käytön avoimuuden sekä sen kontrolloinnin.¹⁶⁷ Julkisuudesta voidaan kuitenkin poiketa, mikäli käsiteltävään asiaan liittyy salaisia tietoja, kuten arkaluonteisia henkilökohtaisia tietoja tai rikoksen uhria loukkaavia tietoja.¹⁶⁸ Perustuslain 12 §:n 2 momentin mukaan viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta.

Kontradiktorinen periaate on eräs keskeisimmistä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin menettelyllisistä takeista. Se edellyttää, että asianosaisella on tilaisuus antaa selitys mui-

¹⁶² Ervo 2005, s. 119.

¹⁶³ Ervo 2008, s. 21–23. Ks. esim. EIT:n ratkaisu *Peréz de Rada Cavanilles vs. Spain* (28.10.1998), kohta 44, jonka mukaan pääsyä tuomioistuimeen voidaan rajoittaa, kunhan rajoitus ei loukkaa yksilön oikeuden ydintä.

¹⁶⁴ Hallberg 2001, s. 31. Ks. esteettömyydestä ja riippumattomuudesta myös Linna 2012, s. 260.

¹⁶⁵ Ervo 2005, s. 117.

¹⁶⁶ Linna 2012, s. 254.

¹⁶⁷ PeVL 31/2005 vp, s. 4. Ks. julkisuudesta ja sen funktioista Jokela 2008, s. 11–12 sekä Virolainen & Pölönen 2003, s. 297–301.

¹⁶⁸ Ks. laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (30.3.2007/370).

den tekemistä vaatimuksista sekä muista seikoista, jotka voivat vaikuttaa asian ratkaisuun.¹⁶⁹ Kontradiktorisuus liittyy usein vaatimukseen suullisesta ja välittömästä oikeudenkäynnistä.¹⁷⁰ Sekä asianosaisia että todistajia kuullaan pääsääntöisesti suullisesti, jolloin oikeudenkäynnin varmuus, nopeus ja julkisuus lisääntyvät.¹⁷¹ Oikeudenkäynnin välittömyys liittyy suullisuuteen, ja se varmistaa että tuomioistuin vastaanottaa kaiken oikeudenkäynnissä esitetyn suoraan.¹⁷² Oikeus saada perusteltu päätös varmistaa sen, että tuomioistuin on selvittänyt asian perusteellisesti ja sen, että asianosaiset saavat tietoonsa ne perusteet, joilla tuomioistuin on asian ratkaissut.¹⁷³

Perustuslain neljäs nimenomaisesti mainitsema oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijä, oikeus hakea muutosta, ei myöskään ole toteutettavissa ehdottomasti. Muutoksenhakuoikeudesta ei ole säännöstä EIS:n 6 artiklassa, mutta sen seitsemännen lisäpöytäkirjan 2 artiklassa säädetään muutoksenhakuoikeudesta rikosasioissa. Suomessa valittaminen hovioikeuteen on riippuvainen siitä, myönnetäänkö valitukselle jatkokäsittelylupaa (OK 25a:5).¹⁷⁴ Korkeimpaan oikeuteen valittaminen on mahdollista vain, jos korkein oikeus myöntää valittajalle valitusluvan (OK 30:2).

3.1.2 EIT:n vaikutus perustuslain 21 §:n tulkintaan

Kuten edellä on todettu, EIT:n tekemät tulkintaratkaisut vaikuttavat siihen, miten EIS:n säännöksiä tulkitaan, ja nämä tulkintaratkaisut velvoittavat jäsenmaita.¹⁷⁵ EIS:n 6 artikla on EIS:n vaikeimmin tulkittavissa olevia ja jäsenvaltioille eniten ongelmia aiheuttavia säännöksiä.¹⁷⁶ Oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevia tuomioita annetaan EIT:ssa enemmän kuin muiden säännösten: vuonna 2013 30 % jäsenvaltioissa todetuista rikkomuksista koski 6 artiklaa.¹⁷⁷

Tulkintaongelmia on aiheuttanut erityisesti 6 artiklan 1 kohdan ilmaisu, jonka mukaan

¹⁶⁹ LaVM 9/1997 vp, s. 7. Ks. myös Hallberg 2011a, s. 802 sekä Ervo 1996, s. 135–148.

¹⁷⁰ Ervo 2005, s. 150–153. Ks. myös Linna 2012, s. 263.

¹⁷¹ Jokela 2008, s. 16–17. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2003, s. 364.

¹⁷² Välittömyys edellyttää myöskin sitä, ettei tuomioistuimen kokoonpano vaihdu kesken oikeudenkäynnin. HE 82/1995 vp, s. 14. Ks. myös Linna 2012, s. 263 sekä Virolainen & Pölönen 2003, s. 370.

¹⁷³ Hallberg 2011a, s. 802–803.

¹⁷⁴ Jatkokäsittelylupajärjestelmää ei ole pidetty perustuslain vastaisena, sillä se on määritelty riittävän tarkasti ja luvan myöntämisperusteet on lueteltu tyhjentävästi. Ks. PeVL 4/2010 vp, s. 3–4.

¹⁷⁵ Ks. esim. korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2012:45, jossa näkyy selkeästi EIT:n merkitys korkeimman oikeuden harkinnalle.

¹⁷⁶ Tapanila 2012b, s. 462–463. Ks. myös Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 164.

¹⁷⁷ The ECHR in facts & figures 2013, s. 7.

jokaisella on oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ”kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan”.¹⁷⁸ Ongelmia aiheuttaa erityisesti se, että EIT:n käyttämän autonomisen tulkinnan vuoksi oikeuksille ja velvollisuuksille annettava itsenäinen merkitys saattaa erota näiden käsitteiden kansallisessa oikeudessa käytettävistä merkityksistä.¹⁷⁹

EIS:n 6 artikla soveltuu tilanteissa, joissa oikeus tai velvollisuus perustuu kansalliseen lakiin, asia on siviilioikeudellinen ja kiistanalainen ja se liittyy suoraan valittajan oikeuksiin tai velvollisuuksiin.¹⁸⁰ Esimerkiksi tapauksessa *Nylund vs. Finland* (26.6.1999) EIS:n 6 artikla ei soveltunut, sillä Suomen laissa ei ole säädetty miehen oikeutta saada biologinen isyys tutkituksi tieteellisin keinoin. Kyse ei siis ollut kansalliseen lakiin perustuvasta oikeudesta, johon 6 artiklaa olisi voitu soveltaa.

Suomessa EIT:n autonominen tulkinta on näkynyt myös rikossyytteen käsitteen laajenemisena koskemaan eräitä hallintolainkäytön tilanteita, joissa määrätty seuraamus on katsottu rangaistukseksi.¹⁸¹ Näin ollen muun muassa veronkorotus¹⁸² sekä korotettu polttoainemaksu¹⁸³ on katsottu rangaistuksenluonteisiksi seuraamuksiksi, jolloin vaarana on ne bis in idem-kiellon rikkominen, sillä EIT katsoo sekä sakon että hallinnollisen seuraamuksen rangaistuksiksi, jolloin henkilöä rangaistaan kahdesti samasta teosta. Suomessa hallinnollista seuraamusta, kuten juuri veronkorotusta, ei katsota rangaistukseksi.¹⁸⁴

EIT on katsonut tiettyjen periaatteiden kuuluvan oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, vaikkei niitä olekaan EIS:ssa mainittu. Tällaisia oikeuksia ovat muun muassa pääsy tuomioistuimeen, kuulemisperiaate, itsekriminointikielto, osapuolten tasavertaisuus (equality of arms) sekä oikeus saada perusteltu päätös.¹⁸⁵ Suomenkin tuomioistuintien tulee siten katsoa näiden kuuluvan osaksi perustuslain 21 §:n oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin.

¹⁷⁸ Tapanila 2012b, s. 463, ks. myös Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 168–190.

¹⁷⁹ Pellonpää 2012d, s. 286–287, ks. myös Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 170 ja 191.

¹⁸⁰ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 167.

¹⁸¹ EIT:n luomat rikoksen kolme kriteeriä ovat teon luokittelu kansallisessa lainsäädännössä, teon laatu ja luonne sekä seuraamuksen laatu ja luonne. Ks. Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 167 ja 191 sekä tapaus *Engel and Others vs. Netherlands* (8.6.1976), kohta 82.

¹⁸² Ks. tapaus *Jussila vs. Finland* (23.11.2006), kohta 38.

¹⁸³ Ks. tapaus *Ruotsalainen vs. Finland* (16.6.2009), kohta 46.

¹⁸⁴ Ks. esim. Vähätalo 2012, s. 73.

¹⁸⁵ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 201.

Suomi on ollut EIT:n tarkkailussa erityisesti oikeudenkäyntien liialliseen keston liittyen.¹⁸⁶ EIS:n 6 artiklassa todetaan jokaisella olevan oikeus oikeudenkäyntiin kohtuullisessa ajassa. Vuonna 2009 säädetty laki oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä on katsottu hyväksyttäväksi keinoksi hyvittää vireillä olevien oikeudenkäyntien liian pitkä kesto.¹⁸⁷ Rikoslain 6 luvun 7 §:n 3 kohdan mukaan huomattavan pitkään kestänyt oikeudenkäynti on rikosasioissa rangaistuksen kohtuullistamisperuste.

3.1.3 EIS:n 6 artikla korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä

EIS:n 6 artikla on korkeimman oikeuden ratkaisuisissa eniten esiintyviä EIS:n artikloita. Monet näistä ratkaisuista liittyvät oikeudenkäynnin pitkään keston sekä tuomioistuimen riippumattomuuteen. Tuore korkeimman oikeuden oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvä ratkaisu on edellä jo lyhyesti läpikäyty KKO:2015:14, jota käsittelen tässä yhteydessä perusteellisemmin.

3.1.3.1 KKO:2015:14 (Valittajan poissaolon vaikutus asian käsittelyyn)

Tapauksessa valittaja oli kutsuttu hovioikeuden pääkäsittelyyn asian selvittämistä varten henkilökohtaisesti uhalla, että valitus jätetään hänen poissa ollessaan sillensä. Hovioikeus jätti valituksen rangaistuksen mittaamista lukuun ottamatta sillensä valittajan poissaolon johdosta, vaikka pääkäsittelyssä oli ollut paikalla hänen asiamiehensä. Jos valittaja on jäänyt pois pääkäsittelystä, valitus jätetään pääkäsittelyn kohteena olevalta osalta sillensä (OK 26:20.1). Asianosainen, joka huolimatta siitä, että hänet on määrätty saapumaan henkilökohtaisesti tuomioistuimeen, käyttää asiamiestä sijastaan, vaikka hänellä ei ole laillista estettä, katsotaan poisjääneeksi (OK 12:29).

EIS 6 artiklan 3c kohdan mukaan jokaisella rikoksesta syytetyllä on oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä. Korkein oikeus katsoi, että 6 artiklan 1 ja 3c kohta sekä EIT:n vakiintunut tulkintakäytäntö edellyttävät, että tuomioistuin soveltaa OK:n ja ROL:n säännöksiä mahdollisimman joustavasti pyrkien turvaamaan vastaajan puolustautumisedellytykset silloinkin, kun henkilökohtaisesti istuntoon saapumaan velvoitettu vastaaja on jäänyt pois ja paikalla on ainoastaan hänen asiamiehensä.¹⁸⁸

EIT:n ratkaisussa *Neziraj vs. Saksa* (8.11.2012) ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 1 ja 3

¹⁸⁶ Ks. Ervo 2008, s. 109–128. Ks. tarkemmin Gullans 2012, s. 268–270.

¹⁸⁷ Ks. tapaus *Ahlskog vs. Finland* (9.11.2010).

¹⁸⁸ Ks. kohta 13.

c kohtia oli loukattu, kun muutoksenhakutuomioistuimen käsittelystä ilman hyväksyttävää syytä pois jääneen syytetyn asianajajalle ei ollut annettu tilaisuutta edustaa päämiehtään, vaan valitus oli hylätty syytetyn poissaolon vuoksi.¹⁸⁹ Korkein oikeus totesi, että koska oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 20 §:n mukaan valittajan poissaolo johtaa valituksen sillensä jättämiseen, OK:n muissakaan säännöksissä ei ole varauduttu siihen, että oikeudenkäyntiä tulisi uuden tulkinnan mukaan vastaajan henkilökohtaisesta poissaolosta huolimatta jatkaa asiamiehen välityksellä. Korkein oikeus katsoi, että asian korjaamiseksi olisi ryhdyttävä kiireellisiin lainsäädäntötoimiin.¹⁹⁰

Korkein oikeus tulkitsi, että valituksen osittainen sillensä jättäminen OK:n 12 luvun 29 §:n ja 26 luvun 20 §:n 1 momentin nojalla on perustuslain 106 §:ssä tarkoitettulla tavalla ilmeisessä ristiriidassa perustuslain oikeusturvan takeita koskevan 21 §:n säännöksen kanssa.¹⁹¹ Hovioikeuden päätökset kumottiin ja asia palautettiin hovioikeudelle uudelleen käsiteltäväksi.

Tästä tapauksesta on hyvin selvästi havaittavissa EIS:n ja EIT:n oikeuskäytännön vaikutus Suomen oikeuteen. EIT:n tulkinta valittajan poissaolon osalta johti oikeudenkäymiskaaren säännösten katsomiseksi perustuslain ja siten oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vastaisiksi. EIT:n tulkinta ja korkeimman oikeuden ratkaisu johtavat hyvin todennäköisesti oikeudenkäymiskaaren muuttamiseen valittajan poissaoloa pääkäsittelystä koskien.¹⁹²

3.1.3.2 KKO:2005:73 (Oikeudenkäynnin keston vaikutus rangaistuksen mittaamiseen)

Käräjäoikeus oli tuominnut molemmat valittajat vuosina 1994–1995 tehdyistä vero- ja kirjanpitorikoksista 1 vuoden ja 6 kuukauden vankeusrangaistukseen. Käräjäoikeuden tuomio annettiin vuonna 2002. Hovioikeus alensi vankeuden 1 vuoteen ja neljään kuukauteen vuonna 2004. Rikoslain 6 luvun 7 §:n mukaan rangaistusta lieventäviä kohtuullistamisperusteita ovat muun muassa tekijälle rikoksesta johtuneet tai hänelle tuomiosta

¹⁸⁹ Näin myös tapauksessa Pietiläinen vs. Finland (22.9.2009). Ks. kohdat 32–34. Ks. myös Jokela 2010, s. 405–408.

¹⁹⁰ Ks. kohta 48.

¹⁹¹ Ks. kohta 60.

¹⁹² Lainsäädännön muuttaminen on oikeastaan välttämätöntä, sillä kyseisiä oikeudenkäymiskaaren pykälä ei voida tulevaisuudessa soveltaa, ellei tilanne olisi selkeästi erilainen verrattuna tähän ennakkoratkaisuun. Vaikka korkeimman oikeuden ratkaisut ovat heikosti velvoittava oikeuslähde, katsoisin hyvin epätodennäköiseksi, että tästä ennakkoratkaisusta poikkeava linja voitaisiin perustella. Ks. myös Husa & Mutanen & Pohjolainen 2008, s. 32–34.

aiheutuvat muut seuraukset sekä rikoksen tekemisestä kulunut huomattavan pitkä aika, jos vakiintuneen käytännön mukainen rangaistus johtaisi näistä syistä kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen.

Korkein oikeus sovelsi EIT:n ratkaisukäytäntöä, jonka mukaan oikeudenkäynnin keston kohtuullisuutta on arvioitava tapauksen erityispiirteiden valossa ja ottamalla huomioon erityisesti asian vaikeus ja laatu, rikosasian vastaajan ja viranomaisten toiminta sekä asian merkityksellisyys vastaajalle.¹⁹³ Korkein oikeus ei pitänyt käsiteltävää asiaa erityisen vaikeana eikä katsonut pitkän kestoajan johtuneen valittajista.¹⁹⁴ Näin ollen valittajat olivat oikeutettuja hyvitykseen rangaistuksen alentamisen muodossa. Valittajien rangaistus alennettiin 10 kuukaudeksi vankeutta.¹⁹⁵

EIT:n vaikutus näkyy tässä ratkaisussa erityisesti siinä, miten korkein oikeus arvioi niitä syytä, jotka johtivat oikeudenkäynnin kohtuuttoman pitkään keston. Rikoslain 6 luvun 7 §:n valmisteluaineistossa mainitaan lähinnä asian laatu syynä, jonka nojalla rangaistuksen kohtuullistaminen voisi tulla kyseeseen.¹⁹⁶

3.1.3.3. KKO:2010:78 (Tuomarin esteellisyys)

Tuomarin esteellisyyttä koskevia ennakkoratkaisuja, joissa on viitattu EIS:n 6 artiklaan, on melko paljon. Tapauksessa KKO:2010:78 valittaja oli tuomittu kahden vuoden vankeusrangaistukseen hovioikeudessa. Käräjäoikeus oli hylännyt syytteen. Valittaja oli tehnyt kantelun, jonka mukaan hovioikeus ei ollut tuomionvoipa, sillä eräs hovioikeuden neuvoksista (A) oli ollut esteellinen.

Hovioikeudenneuvos eli avioliitonomaisessa suhteessa tapauksessa syyttäjänä toimineen henkilön esimiehen (B) kanssa. Kihlakunnansyyttäjä oli arvostellut käräjäoikeuden toimintaa tuomion antamisen jälkeen sanomalehdessä ja televisiossa. Tämän arvostelun jälkeen B syyttäjän esimiehenä oli ottanut kantaa asiaan lähettämällä sähköpostiviestin käräjäoikeuden laamannille ja saman viestin tiedoksi hovioikeuden presidentille. Sähköpostiviestissä B oli pahoitellut televisiossa esitettyä käräjätuomareihin ja talousrikostuomiioihin kohdistunutta arvostelua ja oli toivonut, että hyvä yhteistyö käräjäoikeuden kanssa voi jatkua.

¹⁹³ Näin muun muassa ratkaisussa Kangasluoma vs. Finland (20.1.2004), kohta 29.

¹⁹⁴ Ks. kohdat 14 ja 15.

¹⁹⁵ Vrt. KKO:2011:38, jossa neljä vuotta kestänyttä esitutkintaa ei katsottu asian vaikeus huomioiden sellaiseksi viivästykseksi, josta valittajalle olisi tullut määrätä korvausta.

¹⁹⁶ HE 44/2002 vp, s. 213–214.

Korkein oikeus arvioi esteellisyyttä EIT:n ratkaisukäytännön kautta. Sen mukaan yhtäältä tuomarilla ei saa olla ennakkokäsitystä tai -asennetta asiassa eikä hän saa edistää jonkun asianosaisen etua oikeudenkäynnissä eikä toisaalta ulkopuoliselle saa syntyä objektiivisesti arvioiden perusteltua epäilyä tuomarin tai tuomioistuimen puolueettomuudesta.¹⁹⁷ EIT:n oikeuskäytännössä on otettu kantaa sekä tuomioistuimen ja syyttäjälaitoksen väliin organisatorisiin kysymyksiin¹⁹⁸ että kysymykseen tuomarin läheisen tekemisiin tuomarin ratkaistavana olevassa asiassa¹⁹⁹.

Korkein oikeus, huomioiden erityisesti B:n toiminnan A:n läheisenä, katsoi A:n olleen esteellinen käsittelemään asiaa. Asia palautettiin hovioikeudelle uudelleen käsiteltäväksi. Oikeudenmukainen oikeudenkäynti ei siten ollut toteutunut riippumattoman tuomioistuimen vaatimuksen osalta.

3.2 Perusoikeudet rikosprosessissa

3.2.1 Rikosprosessin perusteista

Rikosprosessi koostuu esitutkinnasta, syyteharkinnasta sekä oikeudenkäynnistä ja rangaistuksen täytäntöönpanosta. Rikosprosessin tehtävänä on selvittää, onko rikos tapahtunut, kuka mahdollisen rikoksen on tehnyt ja mitä siitä seuraa.²⁰⁰ Rikosprosessissa keskeinen toimija on syyttäjä, jonka tehtävänä on nostaa syyte ja viedä sitä prosessissa eteenpäin (ROL 1:2).²⁰¹ Tässä yhteydessä käsittelen lähinnä syyteharkintaa sekä oikeudenkäyntiä, sillä esitutkinta ja rangaistuksen täytäntöönpano ovat niin erillisiä kokonaisuuksia, ettei niiden käsittely tutkielman aihe huomioiden ole tarpeellista.

Syyteharkinnassa syyttäjän tulee arvioida, täyttääkö jokin teko rikoksen tunnusmerkistön, onko syyteoikeus vanhentunut ja onko epäillyn syyllisyydestä riittävästi näyttöä. Syyte

¹⁹⁷ Ks. kohta 2.

¹⁹⁸ Tapauksessa *Piersack vs. Belgium* (1.10.1982) tuomarina oli toiminut aiemmin syyttäjänvirastoa johtanut henkilö. Hän oli ollut toimivaltainen tarkastamaan ja ohjaamaan alaistensa syyttäjien työtä. Vaikka hän ei ollut syyttäjänä tehnyt kyseisessä asiassa päätöksiä tai osallistunut jutussa syyttämiseen, hän oli asemansa johdosta saattanut joutua tehtäviensä puitteissa käsittelemään sittemmin tuomarina ratkaisemaansa asiaa. EIS:n 6 artiklaa oli loukattu.

¹⁹⁹ Tapauksessa *Dorozhko and Pozharskiy vs. Estonia* (24.4.2008) oli kysymys siitä, että tuomarin aviomies oli johtanut erästä juttua tutkinutta poliisiryhmää. Tässä tehtävässään hänellä oli ollut toimivaltuudet ryhtyä asiassa kaikkiin tutkinnallisiin toimenpiteisiin, ja hänen oli myös väitetty tosiasiassa osallistuneen rikostutkintaan. Tuomarin aviomiehen osallistuminen rikostutkintaan oli antanut epäilyn tuomioistuimen puolueettomuuden puuttumisesta. Siten EIS:n 6 artiklaa oli rikottu.

²⁰⁰ Virolainen & Pölönen 2003, s. 1.

²⁰¹ Suomalainen rikosprosessi perustuu toisin sanoen akkusatoriseen menettelyyn. HE 82/1995 vp, s. 34. Ks. myös Linna 2012, s. 304, Jokela 2008, s. 22 sekä Virolainen & Pölönen 2004, s. 63–64.

on nostettava, jos syyttäjä katsoo näiden edellytysten täyttyvän (ROL 1:6).²⁰² Syyttäjän velvollisuus nostaa syyte ei kuitenkaan ole poikkeukseton.²⁰³

Rikosoikeudenkäynti on yleensä suullinen, mutta nykyään käytetään lievemmissä ja selvemmissä tilanteissa myös kirjallista menettelyä (ROL 5a:1). ROL 6 luvun 7 §:n mukaan pääkäsittely etenee seuraavasti: ensin syyttäjä ja asianomistaja esittävät vaatimuksensa ja niiden perusteet jonka jälkeen vastaaja esittää niihin kantansa, sitten seuraa perusteellisempi osapuolten kantojen esittäminen, minkä jälkeen osapuolia kuullaan todistelutarkoituksessa²⁰⁴. Todistelun jälkeen vuorossa ovat loppulausunnot.

3.2.2 Oikeudenmukaisesta rikosprosessista

Rikosprosessiin liittyvän lainsäädännön uudistaminen Suomessa on osunut ajallisesti samaan yhteyteen perusoikeusuudistuksen kanssa, joten perusoikeudet ovat rikosprosessilainsäädännössä melko näkyvästi esillä.²⁰⁵ Pääsääntöisesti samat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset kohdistuvat sekä riita- että rikosprosesseihin, mutta tiettyjä erojakin on. Suurin ero on, että rikosprosessissa syyttäjä on keskeinen toimija, kun taas riita-asian oikeudenkäynnissä on yleensä asetelmana yksilö vastaan toinen yksilö.

Rikosprosessissa puuttuminen yksilön perusoikeuksiin tapahtuu yleensä sellaisessa vaiheessa, jossa perusoikeuden rajoittamisen peruste eli epäillyn rikoksentekijän syyllisyys on vielä epävarmaa.²⁰⁶ Tässä yhteydessä on syytä huomata jälleen perustuslain 22 §, jonka mukaan julkisen vallan tulee turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Syytetyn ihmisarvon loukkaamattomuus, fyysiset perusoikeudet sekä yksityiselämän, kunnian, kotirauhan ja viestintäsalaisuuden suoja ovat perusoikeuksia, joiden tulee toteutua prosessin aikana.²⁰⁷ Lisäksi rikosprosessissa on useampi julkisen vallan edustaja (tuomioistuimien, syyttäjä sekä esitutkintaviranomaiset) yksilöä vastaan. Rikosasian tuomio myöskin vaikuttaa usein rikoksen tehneen perusoikeuksiin, kuten vapauteen. Näiden syiden vuoksi

²⁰² Syyttäjällä on syytepakko tällaisessa tilanteessa. Ks. Linna 2012, s. 305.

²⁰³ Ks. ROL 1:6a, 1:7 ja 1:8.

²⁰⁴ ROL 7 §:n 1 momentin 5 kohta muuttuu vuoden 2016 alusta lähtien. 5 kohta kuuluu silloin näin: ”otettava vastaan todistelu”.

²⁰⁵ Esimerkiksi esitutkintalaki uudistettiin vuonna 1987 (uudistettu uudelleen 2011) ja laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa tuli voimaan vuonna 1997. Ks. Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 154–155.

²⁰⁶ Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 153.

²⁰⁷ Antti Jokela onkin todennut, että rikosprosessin tavoitteena nykyaikaisessa oikeusvaltiossa tulee olla aineellisesti oikeaan lopputulokseen pääseminen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämällä tavalla ihmisoikeuksia ja yksilön itsemääräämisoikeutta kunnioittaen. Yksilön oikeuksia ei saa myöskään missään prosessin vaiheessa loukata tai tarpeettomasti vaarantaa. Jokela 2000, s. 16.

rikosprosessin tulee olla korostetusti yksilön oikeuksia suojaavaa.²⁰⁸

Erityisesti syyttäjän rooli on korostunut rikosprosessin oikeudenmukaisuuden varmistamisessa. Lain syyttäjälaitoksesta 6 §:n mukaan syyttäjän tehtävänä on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta hänen käsiteltävänä olevassa asiassa tasapuolisesti, joutuisasti ja taloudellisesti asianosaisten oikeusturvan ja yleisen edun edellyttämällä tavalla. Asioita tutkiessaan syyttäjän tulee huomioida myös syyttömyyttä puoltavat seikat.²⁰⁹ Asianosaisten oikeusturvaan kuuluu muun muassa vaatimus syyttäjän toiminnan ennakoitavuudesta. Esimerkiksi haastehakemus tulee valmistella niin huolellisesti, että syytetty ymmärtää ne syyt, joiden vuoksi syyte on häntä vastaan nostettu ja joihin hänen tulisi puolustuksessaan vedota.²¹⁰

Ongelmaksi rikosprosessissa saattaa muodostua se, kumman osapuolen oikeuksia syyttäjän tulee erityisesti suojata, syytetyn vai asianomistajan, sillä heidän oikeutensa ovat yleensä päinvastaiset.²¹¹ Syyttäjän tehtävänä on saada rikosvastuu toteutettua, mikä ei tarkoita sitä, että epäilty tai syytetty tulee saada aina tuomittua.²¹² Syyttäjä ei ole onnistunut tehtävässään silloin, kun syytetty saadaan tuomittua, vaan silloin kun asia ratkaistaan oikeudenmukaisesti, eli syylliset tuomitaan ja syyttömiä ei tuomita.

Syyttäjällä voi olla monenlaisia rooleja rikosprosessissa: välillä hän on lähes suoraan vastaajan vastapuoli (esimerkiksi rattijuopumusasiat ja muut usein ”uhrittomat” asiat), välillä hän ajaa syytettyä asianomistajan puolesta ja välillä hänen tehtävänsä on olla ikään kuin osapuolten välimaastossa (esimerkiksi tilanteissa, joissa sekä asianomistaja että vastaaja ovat pääkäsittelyssä läsnä asiamiestensä kanssa). Syyttäjän erilainen rooli ei vaikuta hänen asemaansa puolueettomana toimijana, mutta syytetyn ollessa ilman asiamiestä puolueettomuusvaatimus korostuu.²¹³

Syyttäjän puolueettomuuden ohella yksilöä suojataan rikosprosessissa oikeusvarmuuden kautta. Rangaistuksen tulee olla oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen sekä tekijän syyllisyyteen nähden (rikoslain 6:4).²¹⁴ Rikoso-

²⁰⁸ *Niemi-Kiesiläinen* kärjistää, että rikosprosessin sääntely on epäillyn perustuslaillisten oikeuksien säätelyä. *Niemi-Kiesiläinen* 1999, s. 153. Ks. myös *Backman* 2003, s. 23 sekä *Nuutila* 1997, s. 47.

²⁰⁹ HE 286/2010 vp, s. 18.

²¹⁰ Ks. *Vanamo* 2001, s. 421–422.

²¹¹ Ks. *Saraviita* 2008, s. 140. Ks. myös *Ervo* 1996, s. 61.

²¹² *Linna* 2012, s. 304.

²¹³ *Ervo* 1996, s. 61. Ks. myös *Violainen & Pölönen* 2004, s. 88–92.

²¹⁴ Näin myös EU:n perusoikeuskirjan 49 artiklan 3 kohdassa.

keudessakin voidaan soveltaa suhteellisuusperiaatetta: suoritettavien toimenpiteiden tulee olla oikeassa suhteessa saavutettavaan hyötyyn ja tekijän syyllisyyteen nähden.²¹⁵ Tekijän syyllisyyttä ja teon moitittavuutta voidaan arvioida esimerkiksi perusoikeuksien kautta, sillä kummassakin on kyse erilaisten oikeushyvien suojaamisesta. Teon rangaistavuus, ja siitä seuraava rikosentekijän oikeushyvien loukkaaminen voidaan oikeuttaa sillä, että rikosentekijä on todennäköisesti itse loukannut jonkun toisen oikeushyviä rikosta tehdessään.²¹⁶

Tehtyyn rikokseen oikeassa suhteessa oleva rangaistus on oikeudenmukainen sekä rikoksen tehneelle, rikoksen uhrille että yhteiskunnalle. Liian lievää tuomiota voidaan pitää epäoikeudenmukaisena rikoksen uhria ja yhteiskuntaa kohtaan, kun taas liian ankaraa rangaistusta epäoikeudenmukaisena rikoksen tehnyttä kohtaan. Rikosoikeudellinen järjestelmä on tehokas vain, jos rikosoikeudellinen vastuu toteutetaan käytännössä. Rikosoikeudellisilla sanktioilla ei olisi mielekäästä tarkoitusta, jos ei olisi olemassa rikosprosessia, jossa rikosoikeuden normien osoittamat sanktiot määrätään normeja rikkoneille.²¹⁷ Perustuslaissa on myös nimenomainen oikeusvarmuutta rikosasioissa lisäävä säännös, rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta käsittelevä 8 §, jota käsitellään tarkemmin myöhemmin.

Syytettyä suojaavat myös syytesidonnaisuus ja syytteenmuutoskielto.²¹⁸ Syytesidonnaisuus lisää lainkäytön ennakoitavuutta. Tuomioistuin saa tuomita vain siitä teosta, josta rangaistusta on vaadittu tai josta tuomioistuin voi omasta aloitteestaan lain mukaan määrätä rangaistuksen.²¹⁹ Tuomioistuin ei ole sidottu rikosnimikkeeseen eikä lainkohtaan, jonka nojalla rangaistusta on vaadittu (ROL 11:3).²²⁰ Syyttäjän esittämä teonkuvaus on näin ollen tärkeä sekä tuomioistuimen toiminnalle että syytetyn oikeusvarmuudelle.

Syytesidonnaisuudesta johtuen rikoksesta syytetty on tietoinen siitä, kuinka ankaran rangaistuksen hän enimmillään voi saada. Sitä, mikä rikoksen lopullinen nimike on, hän ei voi kuitenkaan tietää. Mitä aikaisemmassa vaiheessa vastaaja saa tietoonsa mahdolliset seuraamusvaihtoehdot, sitä helpompi hänen on valmistella puolustustaan. Vastaajan käsitys odotettavissa olevista seuraamusvaihtoehdoista saattaa vaikuttaa hänen päätökseensä

²¹⁵ PeVL 23/1997 vp, s. 2. Ks. myös Ervo 1996, s. 41 sekä Jyränki & Husa 2012, s. 415.

²¹⁶ Jyränki & Husa 2012, s. 415–416. Ks. myös Nuutila 1997, s. 21.

²¹⁷ Tolvanen 2015, s. 10.

²¹⁸ LaVM 9/1997 vp, s. 14.

²¹⁹ Lainkohta muuttuu vuoden 2016 alussa. Kohta ”tai josta tuomioistuin voi omasta aloitteestaan määrätä rangaistuksen” jää pois. Muuten sisältö pysyy samana.

²²⁰ Ks. esim. korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2014:81, jossa korkein oikeus katsoi hovioikeuden tuominnan syytetyn teosta, josta hänelle ei oltu vaadittu rangaistusta.

käyttää avustajaa. Lisäksi vastaaja voi haastehakemuksesta ilmenevän seuraamuskan-
non perusteella päättää olla saapumatta lainkaan pääkäsittelyyn.²²¹

Syytteenmuutoskielto suojaa syytettyä oikeudenkäynnin aikana. Syytetyn tulee syytteen
perusteella tietää, mistä oikeudenkäynnissä on kyse ja miten hänen tulee siihen valmis-
tautua.²²² Syyttäjä voi kuitenkin laajentaa samaa vastaajaa koskevan syytteen käsittämään
toisen teon, eikä syytteen muuttamisena pidetä myöskään sitä, että syyttäjä rajoittaa syy-
tettään tai ilmoittaa toisen lainkohdan kuin haastehakemuksessa taikka vetoaa uuteen
seikkaan syytteen tueksi (ROL 5:17).

Ennakoitavuuden voidaan havaita olevan tärkeä syytettyä suojaava ominaisuus rikosoi-
keudenkäynnin yhteydessä. Mikäli oikeudenkäynnit eivät olisi ennakoitavia, syytetyn
mahdollisuudet osallistua oikeudenkäyntiin ja puolustaa siinä itseään vaarantuisivat, ja
oikeudenkäynnit saisivat oikeusvaltiolle kuulumattomia, lähes totalitaarisia piirteitä.

Myös asianomistajaan kohdistuu rikosprosessissa sellaisia oikeuksia, joita riita-asioissa
ei tunneta. Ensinnäkin asianomistaja voi pyytää syyttäjää ajamaan syytettä puolestaan.²²³
Asianomistajalla on asianomistajarikoksissa itsenäinen syyteoikeus, jos syyttäjä ei nosta
syytettä taikka esitutkintaa ei toimiteta (ROL 1:14.1).²²⁴ Asianomistajarikoksia ovat ri-
kokset, joissa julkinen intressi ei ole kovin vahva tai jotka ovat erityisen henkilökohtai-
sia.²²⁵ Asianomistaja voi myös yhtyä syyttäjän nostamaan syytteeseen, jolloin hänellä on
oikeus hakea ratkaisuun muutosta (ROL 1:14.3).²²⁶ Hänellä on myös oikeus ryhtyä aja-
maan peruutettua syytettä (ROL 1:15.1).

Asianomistajan oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin näkyy mainittujen peruste-
iden mukaisesti siinä, että hänen oikeutensa päästä tuomioistuimeen (access to court) on
hyvin laaja.²²⁷ Oikeudenkäynnin aikana hänen oikeutensa turvaavat edellä mainitut oi-
keudenmukaisen oikeudenkäynnin säännökset. Tässäkin yhteydessä on syytä havaita,
ettei syyttäjä ole kuitenkaan asianomistajan edustaja vaan puolueeton viranomainen.

²²¹ Vanamo 2001, s. 420.

²²² LaVM 9/1997 vp, s. 14. Ks. myös Linna 2012, s. 314.

²²³ Syytteen nostaminen kuuluu ensisijaisesti syyttäjälle. Asianomistajan syyteoikeus koskee vain
asianomistajarikoksia. Toisaalta syytteen nostaminen asianomistajarikoksissa edellyttää asianomistajan
syyttämispyyntöä. HE 82/1995 vp, s. 1 ja 6. Ks. myös Linna 2012, s. 304.

²²⁴ Ks. myös Vuorenpää 2014, s. 44–45 sekä Linna 2012, s. 304.

²²⁵ Näitä rikoksia ovat esimerkiksi vähäiset omaisuus- ja väkivaltarikokset, kunnianloukkaus sekä tietyt
seksuaalirikokset. HE 82/1995 vp, s. 43. Ks. myös Vuorenpää 2014, s. 70–71 sekä Linna 2012, s. 304.

²²⁶ Ks. myös Vuorenpää 2014, s. 49–52.

²²⁷ Ks. Jokela 2008, s. 74.

3.2.3 Perustuslain 21 §:n takaamat perusoikeudet rikosasian oikeudenkäynnissä

Kuten edellä todettiin, perustuslain 21 §:ään luetaan sisältyvän sellaisiakin oikeuksia, joita itse lakitekstissä ei mainita. Koska kyse on perustuslain säännöksestä, myös näillä oikeuksilla on perustuslain säännöksen asema. Tällaisia oikeuksia ovat esimerkiksi syyttömyysolettama, itsekriminointisuoja ja oikeus olla todistamatta itseään vastaan, oikeus saada tieto itseään koskevien syytteiden sisällöstä, oikeus saada riittävästi aikaa puolustuksen valmisteluun, oikeus avustajaan sekä ne bis in idem-kielto.²²⁸ Rikosprosessia varten on ollut tarpeellista luoda omia perusoikeuksia, sillä edellä kerrotulla tavalla yksilön (syytetyn) asema on heikompi kuin riita-asiassa, jossa osapuolet ovat oikeudenkäynnin kannalta tasavertaisessa asemassa.²²⁹

3.2.3.1 Syyttömyysolettama

Syyttömyysolettama on tullut osaksi oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä EIS:n 6 artiklan 2 kohdan sekä KP-sopimuksen 14 artiklan 2 kohdan kautta. Se tunnetaan myös EU:n perusoikeuskirjassa, sen 48 artiklassa. Syyttömyysolettama tarkoittaa sitä, että jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen. Syytettyä tai epäiltyä tulee kohdella syyttömänä koko prosessin ajan.²³⁰ Syyttömyysolettama muodostuu useasta tekijästä: tuomioistuimella ei saa olla ennakkokäsitystä epäillyn syyllisyydestä, näyttövelvollisuus syyllisyydestä on syyttäjällä, epäselvyydet näyttökysymyksissä luetaan syytetyn eduksi, syytetyllä on oikeus valmistella puolustustaan sekä syyttäjällä on velvollisuus kertoa syytetylle syytteen ja hankitun näytön sisällöstä.²³¹

Syyttömyysolettama liittyy rikosprosessissa sovellettavaan favor defensionis-periaatteen eli puolustuksen suosimisen periaatteeseen. Periaate korostaa vaatimusta siitä, ettei syytöntä henkilöä tuomittaisi.²³² Puolustuksen suosimisen periaatteeseen liittyy myös in

²²⁸ HE 309/1993 vp, s. 74. Ks. myös Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 201. Ks. esim. EIT:n ratkaisu Saunders vs. The United Kingdom (17.12.1996), kohta 68, joka koskee syyttömyysolettamaa ja itsekriminointisuoja.

²²⁹ Ks. esim. HE 309/1993 vp, s. 73–74.

²³⁰ Tolvanen 2014, s. 242 sekä Niemi-Kiesiläinen 1999, s. 164. Ks. KKO:2013:100, jossa oli kyse sananvapauden ja syyttömyysolettaman välisestä ristiriidasta. Syytetyt A ja B olivat valtakunnallisissa uutisissa vihjanneet X:n ja Y:n syyllistyneen laajaan kirjanpito- ja rahanpesurikokseen asian ollessa esitutkintavaiheessa. A ja B olivat syyllistyneet yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämiseen.

²³¹ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 272. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2004, s. 284–285. Ks. myös EIT:n ratkaisu Barberá, Messequé and Jabardo vs. Spain (6.12.1988), kohta 77.

²³² Syyttömän tuomitsemista pidetään vakavampana virheenä kuin syyllisen vapauttamista. Virolainen & Pölönen 2003, s. 286, Ervo 2005, s. 142 sekä Jokela 2008, s. 25. Ks. myös LaVM 9/1997 vp, s. 7 ja 9-10.

dubio pro reo- sääntö eli epäselvät asiat tulee ratkaista syytetyn eduksi ilman, että syytetyn tarvitsee esittää näyttöä syyttömyydestään. In dubio mitius- säännön mukaan epäselvissä laintulkintatilanteissa tulee valita syytetylle lievempi vaihtoehto.²³³

Koska rikosasioissa syyttäjällä on vastuu asian selvittämisestä, on varsin luonnollista ja oikeudenmukaista, että syytettyä suojataan epäselvissä tilanteissa. Syytetyllä ei ole velvollisuutta todistaa omaa syyttömyyttään, vaan syyllisyyden näyttäminen kuuluu aina kantajalle (OK 17:1.2).²³⁴ Syytetyn väittämistaakka alkaa vasta siitä, kun kantajapuoli on esittänyt riittävästi näyttöä tämän syyllisyydestä, mutta tällöinkään väittämistaakka ei ole kovin laaja, sillä tuomioistuin voi omasta aloitteestaan huomioida sellaiset seikat, joihin syytetty tai hänen asiamiehensä ei huomaa vedota.²³⁵

Syyttömyysolettama koskee ensisijaisesti tuomioistuimia, mutta sen on katsottu koskevan myös muita viranomaisia, kuten poliisia.²³⁶ Kuten edellä todettiin, EIT käyttää autonomista tulkintaa. EIT:n rikossyytteen käsite on laajempi kuin Suomessa, joten syyttömyysolettama ulottuu esitutkinnasta tuomion antamiseen saakka.²³⁷ Syyttömyysolettaman laajuus ilmenee siinä, että EIS:n 5 artiklan 5 kohdan sekä KP- sopimuksen 9 artiklan 5 kohdan mukaan jokaisella laittomasti pidätetyllä, vangitulla tai muuten vapautensa menettäneellä on oikeus vahingonkorvaukseen.²³⁸

Suomessa syyttömyysolettama on siis voimassa vakiintuneena oikeusperiaatteena. Esitutkintalain 2 §:ssä säädetään nimenomaisesti syyttömyysolettamasta, jonka mukaan epäiltyä tulee kohdella esitutkinnassa syyttömänä.²³⁹ Oikeudenkäymiskaaren 1 luvun 7 §:n tuomarinvalaan sisältyy lisäksi kohta: ”enkä syytöntä syylliseksi taikka syyllistä syyttömäksi tee”, jossa voidaan nähdä viittaus syyttömyysolettamaan.²⁴⁰

²³³ LaVM 9/1997 vp, s. 7. Ks. myös Jokela 2008, s. 25–26, Ervo 2005, s. 143, Virolainen & Pölönen 2003, s. 423–424.

²³⁴ Ks. myös Ervo 2005, s. 143–144.

²³⁵ Virolainen & Pölönen 2003, s. 424. Ks. myös Ervo 2005, s. 145.

²³⁶ Esimerkiksi pidättämien rikoksesta epäilyn perusteella ei kuitenkaan riko syyttömyysolettamaa. Ks. Tapanila 2012b, s. 600–608. Ks. myös EIT:n ratkaisu *Allenet de Ribemont vs. France* (10.2.1995), jossa poliisiviranomaiset olivat rikkoneet syyttömyysolettamaa toteamalla lehdistötilaisuudessa valittajan olleen osallinen tapahtuneeseen murhaan.

²³⁷ Ks. Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 272–273.

²³⁸ Ks. laki syyttömästi vangitulle tai tuomitulle valtion varoista vapauden menetyksen johdosta maksettavasta korvauksesta (31.5.1974/422). Korvaukseen on oikeus mm. silloin jos esitutkinta lopetetaan tai syyte hylätään (1 §).

²³⁹ Ks. LaVM 9/1986 vp, s. 5

²⁴⁰ Kyseinen oikeudenkäymiskaaren pykälä on vuodelta 1734, joten syyttömyysolettamalla on pitkä historiallinen tausta.

3.2.3.2 Itsekriminointisuoja

Itsekriminointisuoja liittyy syyttömyysolettamaan.²⁴¹ KP- sopimuksen 14 artiklan 3g-kohdassa säädetään, että jokaisella on tutkittaessa häntä koskevaa rikossyytettä oikeus olla tulematta pakotetuksi todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyytensä. Vaikkei itsekriminoinnista säädetä EIS:ssa, EIT on katsonut sen olevan kuitenkin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijä.²⁴²

Itsekriminointisuoja tarkoittaa syytetyn oikeutta kiistää tai olla vaiti häntä vastaan esitetyistä tosiseikoista sekä syytetyn muuta yleistä oikeutta olla myötävaikuttamatta asiansa selvittämiseen.²⁴³ Syytettyä ei saa pakottaa asian selvittämiseen oikeudellisten sanktioiden, rikosoikeudellisten seuraamusten taikka fyysisen tai henkisen pakon avulla.²⁴⁴ Näytötaakan ollessa syyttäjällä syytetty voi myöskin niin tahtoessaan kertoa vääriä tietoja tapahtumien kulusta, millä saattaa tosin lopulta olla haitallisia seurauksia.²⁴⁵ Tuomio ei kuitenkaan saa pelkästään tai pääasiassa perustua syytetyn vaikenemiseen.²⁴⁶ Itsekriminointisuoja ei ole täysin ehdoton, sillä syytetyn täydellinen passiivisuus ei ole sallittua. Hänen on esimerkiksi pakko tulla pyydettyä oikeudenkäyntiin, minkä lisäksi tietyistä pakkokeinoista, kuten verinäytteen ottamisesta ei voi kieltäytyä.²⁴⁷

Itsekriminoinnin kiellosta ei ole Suomen lainsäädännössä säädetty, mutta oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 24 §:n 1 momentin mukaan todistaja saa kieltäytyä kertomasta seikkaa tai vastaamasta kysymykseen, jos hän ei voisi sitä tehdä saattamatta syytteen vaaraan itseään tai läheisiään.²⁴⁸ Itsekriminointikielto koskee näin ollen myös todistajia. Se koskee myös oikeutta olla ilmiantamatta itseään tekemästään rikoksesta.²⁴⁹ Lisäksi esitutkin-

²⁴¹ Siitä käytetään myös nimeä myötävaikuttamattomuusperiaate. Ks. esim. Saraviita 2008, s. 163 sekä Virolainen & Pölönen 2003, s. 273.

²⁴² Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 286. Ks. myös EIT:n ratkaisu Saunders vs. The United Kingdom (17.12.1996), kohta 68.

²⁴³ PeVL 39/2014 vp. Jokela 2008, s. 76, Saraviita 2008, s. 163, Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 233, Virolainen & Pölönen 2003, s. 273.

²⁴⁴ Itsekriminointisuoja on yksilön oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen, itsekriminointikielto puolestaan julkisen vallan rajoitettua mahdollisuutta pakottaa yksilö myötävaikuttamaan syyllisyytensä selvittämiseen. Ks. Launiala 2014, s. 2-4.

²⁴⁵ Jokela 2008, s. 76–77. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 5 §:n (1.1.2016 alkaen 6 §) mukaan oikeus voi harkita asianosaisen menettelyn, kuten vastaamatta jättämisen, vaikutusta todisteena. Itsekriminoinnista johtuen säännöstä sovelletaan vain poikkeuksellisesti. HE 46/2014 vp, s. 10.

²⁴⁶ Launiala 2014, s. 4, Jokela 2008, s. 77. Ks. myös EIT:n ratkaisu Murray vs. The United Kingdom (8.2.1996).

²⁴⁷ PeVL 39/2014 vp. Ervo 2005, s. 240, Launiala 2014, s. 5 ja 7.

²⁴⁸ Lainkohta muuttuu 1.1.2016 alkaen. Nykyinen 24 § on jatkossa 18 §.

²⁴⁹ Suomessa runsaasti kohua herättäneessä korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2014:67 syytetyn auto oli törmännyt toiseen autoon pysäköinnin yhteydessä aiheuttaen omaisuusvahinkoja. Hänellä katsottiin

talain 3 §:ssä säädetään oikeudesta olla myötävaikuttamatta epäillyn rikoksen selvittämiseen.²⁵⁰

Itsekriminointisuoja on selkeimpiä esimerkkejä rikosprosessin erilaisesta lähtökohdasta verrattuna riita-asiaan. Riita-asioissa osapuolilla on väittämistaakka²⁵¹, kun taas rikosasioissa väittämistaakka on syyttäjällä, jolla on tavallista ihmistä laajemmat mahdollisuudet asioiden selvittämiseen. Näin ollen syytetyn ei voida vaatia osallistuvan näytön esittämiseen yhtä laajasti kuin syyttäjän.²⁵² Vastajan perusoikeutena on olla myötävaikuttamatta tuomituksi tulemiseensa ja hän voi halutessaan olla sanomatta asiasta mitään.²⁵³ Itsekriminointisuoja on syyttömyysolettaa vahvempi, sillä syyttäjän esittämältä näytöltä vaaditaan vahvoja viitteitä syyllisyydestä, ennen kuin syytetyn on alettava esittää näyttöä syyttömyydestään.²⁵⁴

3.2.3.3 Ne bis in idem- kielto

Ne bis in idem- kielto tarkoittaa kieltoa olla syyttämättä samaa henkilöä kahdesti samasta asiasta. Siitä on säädetty sekä EU:n perusoikeuskirjassa (50 artikla), KP- sopimuksessa (14 artiklan 7 kohta) että EIS:n seitsemännessä lisäpöytäkirjassa (4 artikla). Suomessa ne bis in idem- kielto on voimassa vakiintuneena oikeusperiaatteena.²⁵⁵

Suomen oikeudessa on voimassa ensinnäkin asioiden vireilläolovaikutus (lis pendens), joka estää kanteen nostamisen jo vireillä olevassa asiassa.²⁵⁶ Ne bis in idem näkyy myös negatiivisena oikeusvoimavaikutuksena. Negatiivinen oikeusvoima estää uuden kanteen nostamisen asiassa, joka on jo lainvoimaisesti ratkaistu.²⁵⁷ Vireilläolovaikutus menee pidemmälle kuin ne bis in idem- kielto: edellinen estää uuden prosessin aloittamisen vanhan ollessa yhä vireillä, kun taas jälkimmäinen koskee tilannetta, jossa ensimmäinen tuomio

olevan itsekriminoinnin kiellon puitteissa oikeus olla ilmiantamatta itseään. Vrt. alkometriin puhaltaminen, Launiala 2014, s. 7-11.

²⁵⁰ Ratkaisussa KKO:2012:45 oli epäselvyyttä siitä, oliko valittaja tietoisesti luopunut oikeudestaan käyttää avustajaa ja oliko hänelle asianmukaisesti ilmoitettu itsekriminointisuojusta. Korkein oikeus palautti asian hovioikeudelle uudelleen käsiteltäväksi niiltä osin kuin se katsoi, että esitutkinnassa saatujen tietojen käyttö olisi loukannut itsekriminointisuoja.

²⁵¹ Tuomio saadaan perustaa vain niihin oikeustositteisiin, joihin asianosaiset ovat vedonneet (OK 24:3). Ks. Linna 2012, s. 282.

²⁵² Ks. esim. ratkaisu KKO:2009:80, jossa korkein oikeus päätyi purkamaan aiemman tuomionsa, koska se rikkoi itsekriminointisuoja.

²⁵³ Vanamo 2001, s. 422.

²⁵⁴ Ks. Ervo 2005, s. 244 sekä EIT:n ratkaisu Telfner vs. Austria (20.3.2001), kohdat 17–19.

²⁵⁵ Ne bis in idem on vakiintunut Suomen oikeuteen maantavan mukana. Virolainen & Pölönen 2003, s. 97. Ks. myös PeVL 9/2012 vp, s. 3.

²⁵⁶ Lappalainen & Frände 2012, s. 510, Linna 2012, s. 323.

²⁵⁷ Frände 2012, s. 761–762, Linna 2012, s. 323 sekä Virolainen & Pölönen 2003, s. 402.

on lainvoimainen.²⁵⁸

EIT:n oikeuskäytännössä ne bis in idem- kiellon soveltaminen on selkiytynyt. Siitä ilmenee muun muassa, milloin kyseessä on rikosoikeudellinen asia²⁵⁹ ja milloin kyseessä on kaksi samaa tekoa.²⁶⁰ Suomessa on ne bis in idem- kieltoon liittyen esiintynyt ongelmia erityisesti hallinnollisten sanktioiden ja rikosoikeudellisten rangaistusten suhteesta.²⁶¹ Korkeimman oikeuden ne bis in idem- kieltoa koskevat ratkaisutkin liittyvät usein esimerkiksi veropetosten (rikos, josta seuraa rangaistus) ja veronkorotuksen (hallinnollinen sanktio) suhteeseen.²⁶²

3.2.3.4 Oikeus avustajaan sekä oikeus saada riittävästi aikaa puolustuksen valmisteluun

EIS:n 6 artiklan 3a-, 3b- ja 3c- kohdat takaavat jokaiselle oikeuden saada tiedon itseään koskevista syytteistä ja niiden perusteista, oikeuden saada riittävästi aikaa puolustuksen valmisteluun sekä oikeuden avustajaan. Samat oikeudet mainitaan KP- sopimuksen 14 artiklan 3a-, 3b- ja 3d- kohdissa. Suomessa oikeudesta avustajaan säädetään ROL 2 luvun 1 §:ssä epäillyn osalta sekä 1a §:ssä asianomistajan osalta. Erona on, että epäillylle on tiettyjen edellytysten täytyessä määrättävä avustaja, kun taas asianomistajalle voidaan määrätä avustaja tiettyjen edellytysten täytyessä. Oikeutta avustajaan on Suomessa ohjannut EIT:n ratkaisu asiassa *Salduz vs. Turkey* (27.11.2008), jossa todettiin oikeuden avustajaan olevan tärkeä jo esitutkinnasta lähtien.²⁶³

Riittävän ajan saaminen puolustuksen valmisteluun koostuu useista tekijöistä: on oltava riittävästi aikaa valmistautua, on oltava mahdollisuus pitää yhteyttä avustajaan ja on oltava mahdollisuus päästä tutustumaan oikeudenkäyntiaineistoon.²⁶⁴ Riittävä aika arvioidaan yleensä tapauskohtaisesti.²⁶⁵ Oikeudenkäyntiaineiston tulee ymmärrettävän kielen lisäksi olla muutenkin asianmukainen. Esimerkiksi EIT:n ratkaisussa *Hadjianastassiou vs. Kreikka* (16.12.1992) valittaja oli saanut tuomion täydelliset perustelut vasta siinä vaiheessa, kun hyvin lyhyt muutoksenhaku-aika oli jo ehtinyt mennä umpeen. EIS:n 6 artiklaa oli rikottu.

²⁵⁸ Vähätalo 2012, s. 75. Ks. myös Vuorenpää 2010, s. 100.

²⁵⁹ Ks. Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 754.

²⁶⁰ Kyseessä on sama teko, mikäli ne perustuvat identtiselle tosiseikastolle ja kyseessä on saman henkilön sama käyttäytyminen samassa tilanteessa. Ks. Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 755.

²⁶¹ Ks. Vuorenpään oikeustapauskommentti EIT:n ratkaisusta *Jukka Ruotsalainen vs. Finland* (16.6.2009). Vuorenpää 2010, s. 96–104.

²⁶² Ks. esim. KKO:2014:93,94 ja 95, KKO:2013:92 sekä KKO:2012:106.

²⁶³ Ks. kohdat 54 ja 55.

²⁶⁴ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 301.

²⁶⁵ Tapanila 2012b, s. 613, Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 301.

4. RIKOSOIKEUDELLINEN LAILLISUUSPERIAATE PERUSOIKEUTENA

Tässä luvussa tarkastelen laillisuusperiaatteen sisältöä ja sen kehitystä. Käsittelen erityisesti laillisuusperiaatteeseen sisältyviä osaperiaatteita. Luku sisältää myös katsauksen muiden maiden periaatetta koskevaa lainsäädäntöön, minkä lisäksi tarkastelen laillisuusperiaatetta osana Suomen perusoikeussäännöstä.

4.1 Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen sisällöstä ja kehityksestä

4.1.1 Säädöspohja

Rikosoikeudellisesta laillisuusperiaatteesta säädetään perustuslain 8 §:ssä.²⁶⁶ Sen mukaan ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty. Periaatteesta on säädetty myös rikoslain 3 luvun 1 §:ssä, jonka mukaan rikokseen syylliseksi saa katsoa vain sellaisen teon perusteella, joka tekohetkellä on laissa nimenomaan säädetty rangaistavaksi. Rangaistuksen ja muun rikosoikeudellisen seuraamuksen on perustuttava lakiin.

EIS:n 7 artiklassa on vastaava säännös, jonka mukaan ketään ei ole pidettävä syyppäänä rikokseen sellaisen teon tai laiminlyönnin perusteella, joka ei ollut tekohetkellä kansallisen lainsäädännön tai kansainvälisen oikeuden mukaan rikos. Rikoksen tekohetkellä sovellettavissa ollutta rangaistusta ankarampaa rangaistusta ei saa määrätä (7 artiklan 1 kohta). Mikään tässä artiklassa ei estä ryhtymästä oikeudenkäyntiin henkilöä vastaan ja tuomitsemasta häntä rangaistukseen teosta tai laiminlyönnistä, joka sivistyskansojen hyväksymien yleisten oikeusperiaatteiden mukaisesti oli tekohetkellä rikollinen teko (7 artiklan 2 kohta).

KP- sopimuksen 15 artikla on lähes identtinen EIS:n 7 artiklan kanssa. Ainoa ero on artiklan 1 kohtaan sisältyvä kohta ”Jos rikoksenteon jälkeen lailla säädetään sovellettavaksi lievempi rangaistus, rikoksenteon tekijän tulee päästä tästä osalliseksi.” EU:n perusoikeuskirjan 49 artiklan 1 kohta on hieman poikkeavasta sanamuodostaan huolimatta samansisältöinen KP- sopimuksen 15 artiklan 1 kohdan kanssa. Perusoikeuskirjan 49 artiklan 2 kohta vastaa EIS:n 7 artiklan 2 kohtaa.

Rikoslain 3 luvun 2 §:ssä on KP- sopimusta ja perusoikeuskirjaa vastaava säännös siitä,

²⁶⁶ Periaatetta kutsutaan myös ”legaliteettiperiaateeksi” sekä lakisidonnaisuuden periaateeksi.

että jos tuomittaessa on voimassa toinen laki kuin rikosta tehtäessä, sovelletaan kuitenkin uutta lakia, jos sen soveltaminen johtaa lievempään lopputulokseen. Tällä säännöksellä ei siis ole perustuslaintasoista asemaa Suomessa.

4.1.2 Mitä rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen sisältyy?

Perustuslaintasoinen säännös laillisuusperiaatteesta tuli vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä, jolloin hallitusmuodon 6a §:ksi otettiin nykyistä perustuslain 8 §:ää vastaava säännös. Monilla periaatteen osaperiaatteilla, kuten taannehtivan rikoslain kielolla oli kuitenkin ollut merkitystä lakiin kirjaamattomina sääntöinä tätä aiemminkin.²⁶⁷

Perustuslain teksti viittaa lähinnä taannehtivuuteen liittyviin kieltoihin.²⁶⁸ Sen katsotaan kuitenkin sisältävän vaatimukset rikoksina rangaistavien tekojen määrittelemisestä laissa, taannehtivan rikoslain kiellosta, rikoslain analogisen soveltamisen kiellosta, vaatimuksen rikoksesta seuraavien rangaistusten määrittelemisestä laissa, tekohetkellä säädettyä ankaramman rangaistuksen käytön kiellon sekä vaatimuksen rikosoikeudellisten normien laintasoisuudesta.²⁶⁹ Myös vaatimuksen rikoslainsäädännön riittävästä täsmällisyydestä on katsottu kuuluvan laillisuusperiaatteen alaan.²⁷⁰

Lisäksi kohta ”ketään ei saa pitää syyllisenä” viittaa aiemmin käsiteltyyn syyttömyysolettamaan. Tosin pelkän lakitekstin perusteella ei ilmene, kuinka laajalle syyttömyysolettaman on tarkoitettu ulottuvan.²⁷¹ Hallituksen esityksen perusteella kielto kohdistuu esimerkiksi syyllisyyden toteamisen sisältävään tuomitsematta jättämiseen sekä rikosperusteisen vahingonkorvausvelvollisuuden asettamiseen.²⁷²

Sekä rikokseen että rangaistukseen kohdistuu lakisidonnaisuuden vaatimus. Tuomioistuinta koskee praeter legem- kielto eli kielto ”mennä lain ulkopuolelle” syytetyn vahingoksi.²⁷³ Henkilöä ei saa tuomita sellaisesta teosta, jota ei ole laissa säädetty rangaistavaksi, eikä sellaista rangaistusta, josta ei ole säädetty laissa, saa määrätä.²⁷⁴

²⁶⁷ HE 309/1993 vp, s. 49–50. Ks. myös Frände 2012, s. 41.

²⁶⁸ Saraviita 2011, s. 164.

²⁶⁹ HE 309/1993 vp, s. 50. Usein kyseinen luettelo pelkistetään kuitenkin nelikohtaiseksi. Laillisuusperiaatteen katsotaan tällöin sisältävän taannehtivuuskiellon, lakisidonnaisuuden vaatimuksen, analogisen soveltamisen kiellon sekä rikostunnusmerkistöjen täsmällisyysvaatimuksen. Ks. Lahti 1996, s. 932–933.

²⁷⁰ PeVM 25/1994 vp, s. 8. Ks. myös Frände 2012, s. 29 sekä Nuutila 1997, s. 66–67.

²⁷¹ Ks. Saraviita 2011, s. 166.

²⁷² HE 309/1993 vp, s. 50.

²⁷³ Nuutila 1997, s. 48–49. Ks. myös Pellonpää 2011, s. 314.

²⁷⁴ Esimerkiksi lievän pahoinpitelyn yrityksestä ei voi rangaista, sillä sitä ei ole kriminalisoitu. Ks. Frände 2012, s. 30.

Tähän yhteyteen kuuluu myös vaatimus siitä, ettei tuomioistuimen määräämä rangaistus saa olla epäsuhteessa rikokseen nähden. Rangaistus ei saa olla kohtuuton suhteessa rikoksen laatuun tai niiden määrään.²⁷⁵

Praeter legem- kielto myös varmistaa, ettei tuomioistuin tai muu lainkäyttöviranomainen mene lainsäätäjän toimivallan puolelle: lainsäätäjän tulee päättää kriminalisoitavista teoista, eivätkä tuomioistuimet saa ryhtyä kehittämään oikeutta.²⁷⁶ Tuomioistuin ei saa täydentää tai korjata lainsäädännössä ilmenneitä puutteellisuuksia tulkinnalla.²⁷⁷ On lainsäätäjän tehtävä muuttaa rangaistusasteikkoa tulevaisuuden varalle, eikä lainsäädännön mahdollisia aukkoja voida paikata esimerkiksi kansainvälisillä sopimuksilla tai oikeuskäytännöllä.²⁷⁸ Ainoastaan lait ohjaavat tuomioistuinta rikosasioissa, eikä esimerkiksi tavanomaisella oikeudella ole merkitystä rangaistusta määrättäessä.²⁷⁹

Vaatimus rikosten määrittelemisestä laissa tarkoittaa sitä, että rikoksista tulee aina säätää eduskuntalain tasoisella säädöksellä, eikä esimerkiksi asetuksella säätäminen ole sallittua.²⁸⁰ Asetuksella säädettäviä rikos- ja rangaistussäännöksiä ei voitaisi soveltaa myöskään perustuslain 107 §:n alemmanasteisten säännösten soveltamiskiellon vuoksi, sillä asetustasoinen säännös olisi ristiriidassa laillisuusperiaatteen vaatiman lailla säätämisen vaatimuksen kanssa. Ilmaisulla "laissa säädetty rangaistavaksi" on myös tarkoitettu viitata lakiin, joka teon hetkellä on ehtinyt tulla voimaan.²⁸¹ Rikosten lailla säätämisen vaatimus tunnetaan yleisesti periaatteena ”ei rikosta ilman lakia” (nullum crimen sine lege).²⁸²

Myös rangaistukset tulee määritellä lain tasolla. Periaate tunnetaan yleisesti nimellä nulla poena sine lege (ei rangaistusta ilman lakia).²⁸³ Rikoksesta tuomittavan rangaistuksen tulee aina perustua laintasoiseen säännökseen. Vaikka rikoksesta epäilty myöntäisikin tehneensä rikoksen, tulee tuomioistuimen joka tapauksessa löytää laista säännös, jonka perusteella henkilö voidaan tuomita rangaistukseen.²⁸⁴

²⁷⁵ Frände 1989, s. 223.

²⁷⁶ Frände 2012, s. 30. Ks. myös Nuutila 1997, s. 49.

²⁷⁷ Ks. KKO:2014:7, kohta 17. Ks. myös Backman 2003, s. 30.

²⁷⁸ Nuutila 1997, s. 49.

²⁷⁹ Tavanomaisella oikeudella on kuitenkin merkitystä vapauttavaa tuomiota annettaessa. Frände 2012, s. 30–31.

²⁸⁰ Ks. PeVM 25/1994 vp, s. 8.

²⁸¹ HE 309/1993 vp, s. 50.

²⁸² Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 35 sekä Nuutila 1997, s. 47.

²⁸³ Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 37 sekä Nuutila 1997, s. 47.

²⁸⁴ Virolainen & Pölönen 2003, s. 16–17.

Nulla poena sine lege ja nullum crimen sine lege edellyttävät, että rikoksen ja rangaistuksen tulee olla säädettyinä voimassa olevassa laissa. Lakiteksti on ainoa oikeuslähde, johon rikosoikeudellinen vastuu saadaan perustaa.²⁸⁵ Lakitasoisuuden lisäksi periaatteisiin liittyy myös lainsäätäjää velvoittava epätäsmällisyyden kielto (nullum crimen, nulla poena sine lege certa). Rikosten tunnusmerkistöt tulisi säätää niin täsmällisesti, että säännöksen sanamuodon perusteella voidaan suoraan päätellä, onko jokin toiminta rangaistavaa.²⁸⁶ Täsmälliset lainsäädännökset lisäävät myös lainkäytön ennakoitavuutta ja vähentävät tulokinnanvaraisuutta.²⁸⁷

Lailla säätämisen ja täsmällisyyden vaatimuksen kannalta ongelmallisia ovat Suomessa edelleen käytössä olevat ns. blankorangaistussäännökset. Niissä rangaistusuhan sisältävä säännös ei yleensä määrittele kriminalisoitua käyttäytymistä, vaan se määrittellään alemmanasteisissa normeissa.²⁸⁸ Ongelmaksi saattaa muodostua rangaistavan teon sisällön epätäsmällisyys ja sen selvittämisen monimutkaisuus.²⁸⁹ Lailla säätämisen vaatimus korostaa täsmällisyyttä, minkä vuoksi blankorangaistussäännösten käyttämistä olisi syytä pyrkiä välttämään.²⁹⁰ Suomessa myös EU-säädöksiin liittyy ongelmia juuri kriminalisointien epämääräisyydestä johtuen.²⁹¹

Taannehtivan rikoslain kielto²⁹² (nullum crimen, nulla poena sine lege praevia) liittyy läheisesti lailla säätämisen vaatimukseen. Kuten todettiin, se on tunnettu Suomessa yleisenä periaatteena jo ennen perusoikeusuudistusta.²⁹³ Kielto kohdistuu pääasiassa lainsäätäjään, joka ei saa jälkikäteen säätää rangaistavaksi sellaisia tekoja, jotka on tehty ennen lain voimaantuloa.²⁹⁴ Kiellettyjä ovat myös sellaiset kriminalisoinnit, joita on tarkoitus soveltaa takautuvasti.²⁹⁵

Tuomioistuimet eivät puolestaan saa soveltaa lakia taannehtivasti siten, että henkilö tuo-

²⁸⁵ Tapani 2006, s. 335. Ks. kuitenkin Jaakkola 2012, s. 89–90.

²⁸⁶ HE 309/1993 vp, s. 50. Ks. myös PeVL 23/1997 vp, s. 3 sekä PeVL 10/2000 vp, s. 2.

²⁸⁷ Nuutila 1997, s. 67.

²⁸⁸ Rangaistussäännös on saatettu sijoittaa lain loppuun, kun taas rangaistavan käyttäytymisen kuvaus on etsittävä muualta, joko samasta laista tai muusta lainsäädännöstä, usein myös asetuksen tasoisista säännöksistä. HE 44/2002 vp, s. 35. Ks. myös Pellonpää 2011, s. 309 sekä Lahti 2014, s. 97–98.

²⁸⁹ HE 44/2002 vp, s. 35. Ks. myös Frände 2012, s. 38 sekä Viljanen 2001, s. 321–322.

²⁹⁰ HE 309/1993 vp, s. 50, PeVM 25/1994 vp, s. 8.

²⁹¹ Yleisluontoisuus saattaa vaikeuttaa säännöksen sisällön ymmärtämistä. Ks. Saraviita 2011, s. 165. Ks. myös Nuutila 1997, s. 53–55.

²⁹² Kielto tunnetaan myös Ruotsin kielestä tulevalle nimellä retroaktiiviteettikielto.

²⁹³ Ks. esim. PeVL 12/1985 vp, s. 3, jossa edellytettiin perustuslain säätämisyjärjestyksen käyttämistä haluttaessa poiketa taannehtivuuskiellosta.

²⁹⁴ Pellonpää 2011, s. 306.

²⁹⁵ Nuutila 1997, s. 61.

mittaisiin rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ollut säädetty rangaistavaksi.²⁹⁶ Sen sijaan rikoslain 3 luvun 2 §:n mukainen taannehtivan, mutta lievemmän lain soveltaminen on sallittua.²⁹⁷ Jos uudistettu laki johtaa lievempään lopputulokseen, sitä voidaan siis soveltaa, vaikkei se ollut tekohetkellä vielä voimassa.²⁹⁸ Rangaistuskäytännön ankaroituminen ei myöskään riko taannehtivuuskieltoa.²⁹⁹ Kyse on tilanteesta, jossa tekohetkellä on vakiintuneesti annettu lievempiä tuomioita kuin tuomitsemishetkellä. Tällaisessa tilanteessahan liikutaan koko ajan lain säätämän rangaistusasteikon puitteissa, mitä ei voida pitää kiellettynä.³⁰⁰

Taannehtivan rikoslain kieltoonkin saattaa liittyä EU-oikeudellisia ongelmia. Esimerkiksi tilanteessa, jossa EU-direktiivi sisältää jonkin teon Suomen lakia ankaramman kriminalisoinnin, direktiiviä ei saa soveltaa tuomioistuimessa, mikäli direktiiviä ei ole rikoksen tekohetkellä asianmukaisesti implementoitu Suomen oikeusjärjestykseen.³⁰¹

Rikoslain analogisen soveltamisen kielto (*nullum crimen, nulla poena sine lege stricta*) sisältyy lakitekstin kohtaan ”ketään ei saa tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei ole tekohetkellä laissa säädetty rangaistavaksi”.³⁰² Erityisesti rikoslain 3 luvun 1 § korostaa analogiakieltoa. Rikokseen syylliseksi saa katsoa vain sellaisen teon perusteella, joka tekohetkellä on laissa nimenomaan säädetty rangaistavaksi. Jos teko ei täytä minkään rikoksen tunnusmerkistöä, se ei ole rikos eikä siitä voida tuomita rangaistukseen.

Analogisen (laajentavan) soveltamisen kielto kohdistuu pääasiassa tuomioistuihin. Lainsäätäjän osalta kielto näkyy siinä, että rikostunnusmerkistöt tulisi pyrkiä kirjoittamaan lakiin niin täsmällisesti, ettei lakia tarvitsisi juuri tulkita.³⁰³ Tuomioistuimet eivät puolestaan saa soveltaa syytetyn vahingoksi sellaista säännöstä, joka ei sanamuotonsa

²⁹⁶ Pellonpää 2011, s. 307.

²⁹⁷ Ks. esim. KKO:2008:100, jossa valittajan vankeuden aikana uudistunut lainsäädäntö ei olisi johtanut valittajalle lievempään lopputulokseen, joten korkein oikeus ei muuttanut hovioikeuden tuomiota.

²⁹⁸ Hallituksen esityksessä todetaan lievemmän lain periaatteeseen liittyvän yksityiskohtaisen sääntelyn vaativia erityistilanteita, joiden vuoksi sitä koskevaa säännöstä ei pidetty tarkoituksenmukaisena sisällyttää perustuslakiin. HE 309/1993 vp, s. 50.

²⁹⁹ Ks. esim. Lahti 1996, s. 936.

³⁰⁰ Vrt. Nuutila 1997, s. 61. Mikäli uusi laintulkinta saavuttaa tavanomaisen oikeuden aseman, tätä uutta tulkintalinjaa ei voitane soveltaa.

³⁰¹ Ibid. Ks. myös Saraviita 2011, s. 165–166.

³⁰² Perustuslakivaliokunta ja lakivaliokunta ehdottivat analogiakiellon korostamiseksi säännöksen muotoilemista muotoon: ”Ketään ei saa pitää syyllisenä...sellaisen teon perusteella, jota ei ole tekohetkellä *nimenomaan* säädetty rangaistavaksi.” Ks. PeVM 25/1994 vp, s. 8 ja 27. Rikoslain 3 luvun 1 §:ssä sana ”nimenomaan” esiintyy.

³⁰³ Saraviita 2005, s. 348. Ks. myös PeVL 10/2000 vp, s. 2-3 sekä PeVM 25/1994 vp, s. 8.

mukaan tilanteeseen soveltu, vaikka lainkäyttäjät katsoisi sanamuodon riittävän samanlaisiksi.³⁰⁴ Keskeistä on nimenomaan lain sanamuodon tulkinta: analogiakiellon tarkoituksena on rajoittaa lainkäytön etäännyminen lain sanamuodosta.³⁰⁵ Sanamuodon arvioinnissa vaikuttavat sekä sanan merkitys tavallisessa kielenkäytössä että sanan juridis-tekni- ninen merkitys.³⁰⁶ Analogista tulkintaa syytetyn eduksi ei sen sijaan ole perustuslaissa tai rikoslaissa kielletty.

Myös analogiakielto liittyy lainkäytön ennakoitavuuteen. Samanlaiset asiat tulisi ratkaista samalla tavalla, eivätkä kokonaisuuden kannalta merkityksettömät seikat saisi johtaa siihen, että samanlaisia asioita käsiteltäisiin eri tavalla. Analogisen soveltamisen kieltö koskee siten oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaisuutta. *Dan Frände* toteaa, että ihmisarvo ja ihmisten perustuslaillinen yhdenvertaisuus vaativat, että samoja rikoksia käsitellään samalla tavalla. Analogiakiellon tulee olla painava nyrkkisääntö tuomioistuimien toiminnassa.³⁰⁷

Rikosoikeudessa laintulkinta on kuitenkin pakollista. Laki kuvaa tekotyyppejä ja tavallisia tapauksia, kun taas soveltamistilanteessa joudutaan vertaamaan teonkuvausta lain mainitsemiin tekotyyppeihin. Lainsäätäjät ei voi säätää kaikista yksittäistapauksista, joten tulkintaa tarvitaan väistämättä. Uudenlaisia kysymyksiä voi ilmaantua jatkuvasti lainsäätäjän eteen, ja ne voivat olla sellaisia, joita ei ole lakia valmisteltaessa voitu kuvitellakaan. Koska analogia syytetyn vahingoksi on kiellettyä, mutta säännösten soveltaminen aina edellyttää tulkintaa, keskeinen kysymys on, kuinka erottaa toisistaan kielletty analogia ja sallittu tulkinta.³⁰⁸ Käsittelen aihetta enemmän luvuissa 5.3.1 ja 5.3.2.

4.1.3 Laillisuusperiaatteen kehityksestä

Lakisidonnaisuuden vaatimus oli keskeisimpiä kysymyksiä laillisuusperiaatteen kehityksessä.³⁰⁹ Yhdysvaltojen perustuslakia voidaan pitää ensimmäisenä lakina maailmassa, jossa säädettiin taannehtivan lainsäädännön kiellosta.³¹⁰ Itävallan rikoslaki vuodelta 1787 säätii ensimmäisenä, että rikoksiksi on katsottava vain sellaiset teot, jotka rikoslaki selittää

³⁰⁴ Pellonpää 2011, s. 314, Jaakkola 2012, s. 89. Ks. esim. korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2015:32, kohta 31.

³⁰⁵ Jaakkola 2012, s. 93.

³⁰⁶ HE 44/2002 vp, s. 36. Ks. myös Frände 1989, s. 229 sekä Siltala 2003, s. 334–336.

³⁰⁷ Frände 1989, s. 231–232.

³⁰⁸ HE 44/2002 vp, s. 36–37. Ks. tulkinnan ja analogian eroista myös Nuutila 1997, s. 56–61, Frände 2012, s. 50–58 sekä Lahti 1996, s. 935–936.

³⁰⁹ Backman 2003, s. 23.

³¹⁰ Ks. Frände 1989, s. 82–83. Yhdysvaltojen perustuslain 1 artiklan 9 pykälän 3 momentin mukaan ”No Bill of Attainder or ex post facto Law shall be passed.”

rikoksiksi ja että tuomarin tulee noudattaa lakia kirjaimellisesti.³¹¹

Ranskan vallankumouksen yhteydessä vuonna 1789 laaditussa ihmisoikeuksien julistuksessa oli ensimmäiset säännökset modernista laillisuusperiaatteesta. Julistuksen 7 artiklan mukaan ”Ketään ei saa syyttää, pidättää tai pitää vangittuna muuta kuin lain säätämässä tapauksissa ja lain määräyksien mukaan. Ne, jotka tavoittelevat, välittävät, panevat toimeen tai antavat panna toimeen mielivaltaisia määräyksiä, on tuomittava.” 8 artiklan mukaan ”Lailla ei saa säätää kuin ehdottoman ja ilmeisen välttämättömiä rangaistuksia, eikä ketään saa rangaista muuta kuin lain perusteella, joka aiemmin on rikoksesta säädetty, julkaistu ja laillisesti sovellettu.” Ihmisoikeuksien julistus liitettiin Ranskan perustuslain johdannoksi vuonna 1791.³¹²

Laillisuusperiaatteen kehitykseen vaikutti yksilön turvattomuus ja suojan puute, joka johtui epätäydellisistä ja hajanaisista rikoslaeista sekä tuomioistuimen mielivaltaisesta oikeudesta tuomita rangaistuksia harkinnanvaraisesti, välillä ilman minkäänlaista laillista perustetta. Tuomioistuinten riippumattomuus ei myöskään toteutunut, sillä niiden katsottiin olevan lähinnä hallitsijoiden palvelijoita, ja hallitsijalla oli valta puuttua oikeudenkäyntien kulkuun.³¹³

Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen tärkeimpiä kehittäjiä oli saksalainen *Paul Johann Anselm von Feuerbach*. Hän muun muassa kehitti periaatteet ”nulla poena sine lege”, ”nulla poena sine crime” sekä ”nullum crimen sine poena legali” 1700–1800 -lukujen vaihteessa. Hänen luomastaan ns. psykologisesta pakkoteoriasta seuraa laillisuusperiaatteen soveltaminen sekä rikosoikeudellisen järjestelmän tarkoitus ja lainmukaisuus. Teorian mukaan ainoa tapa kontrolloida ihmisten halua tehdä vahingollisia tekoja on vaikuttaa ihmisten psykologiaan, ja lakia voidaan pitää ainoana hyödyllisenä tapana yrittää vaikuttaa siihen.³¹⁴

Jotta laki voisi toteuttaa tehtävänsä rikosten estämiseksi, tulee sillä olla korostunut asema kaiken rikosoikeuden yläpuolella. Näin toteutettu psykologinen pakko on ainoa mahdollinen vaihtoehto, joka ei riko ihmisten oikeuksia. Laillisuusperiaatteeseen tämä vaikuttaa siinä, että rikokset ja rangaistukset ovat riippuvaisia toistensa laintasoisuudesta.

³¹¹ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 10. Ks. myös Backman 2003, s. 23–24.

³¹² Jyränki 1989, s. 163.

³¹³ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 10

³¹⁴ Feuerbachin teoriasta ks. Frände 1989, s. 109–114.

Rikostuomion tarkoituksena on osoittaa konkreettinen rangaistuksen uhka, joten tuomarin on jokaisen rikoksen kohdalla osoitettava sille määrätty uhka, mistä seuraa vaatimus ”ei rangaistusta ilman lakia”. Näin ollen tuomari ei saa tuomita sellaisesta teosta, johon mikään laki ei sovellu.³¹⁵

Myös analogisen soveltamisen kielto on Feuerbachin kehittämä. Tuomareiden tulee tulkita lakia ja pysyä lainsäätäjän tahdon puitteissa. Lakien tulisi ylipäättään olla selkeitä ja niillä pitäisi olla käyttäytymistä ohjaava, rikoksia ehkäisevä vaikutus. Ihmiset eivät ymmärrä epämääräisiä lakeja, eivätkä sen vuoksi osaa niitä noudattaa. Tämä koskee myös taannehtivaa lainsäädäntöä: se ei pysty ohjaamaan ihmisten toimintaa eikä se siten voi olla myöskään rikoksia ehkäisevää.³¹⁶

Suomessa laillisuusperiaatteen sisällyttämistä lainsäädäntöön ehdotettiin ensimmäisen kerran vuonna 1875, kun rikoslakiehdotuksessa ehdotettiin 6 §:ksi seuraavanlaista säännöstä: ”Ej må handling såsom brott eller öfverträdelse straffas, om icke straff för sådan handling är stadgat i lag eller laga författning, hvilken i Finland kungjord blifvit, innan handlingen förötvades.”³¹⁷ Säännöstä ei kuitenkaan otettu uuteen rikoslakiin, sillä itsettään selvän periaatteen lausumista laissa ei pidetty tarpeellisena. Vuonna 1922 Allan Serlachius-Särkilähti ehdotti rikoslain I-osan 1 luvun 3 §:ksi säännöstä, jonka mukaan ”Rangaistusta älköön tuomittako teosta, josta laki ei määrää rangaistusta”.³¹⁸ Vuonna 1948 oikeudenkäymiskaaren 24 luvun 3 §:ään lisättiin säännös, jonka mukaan jokainen tuomio on perustettava syihin ja lakiin eikä mielivaltaan, ja tuomioon on pantava selkeästi se lainkohta, johon päätös perustuu.³¹⁹

Vuonna 1948 annettu YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus oli myös tärkeä vaihe laillisuusperiaatteen kansainväliselle kehitykselle. Julistuksen 11 artiklan 2 kohdassa säädetään kiellosta tuomita ihminen rangaistavaksi teoista tai laiminlyönneistä, jotka eivät kansallisen tai kansainvälisen oikeuden mukaan olleet rikollisia niiden tekohetkellä. Kiellettyä oli myös ankaramman rangaistuksen tuomitseminen, kuin mikä oli sovellettavissa rangaistavan teon suoritushetkellä.

³¹⁵ Ks. Frände 1989, s. 114.

³¹⁶ Frände 1989, s. 114-115

³¹⁷ Ehdotus olisi sisältänyt vaatimuksen rikosten ja rangaistusten säätämisestä laissa sekä taannehtivuuskiellon.

³¹⁸ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 10–11

³¹⁹ Säännös oli voimassa vuoteen 1998 asti, jolloin oikeudenkäymiskaarta uudistettiin tuomioiden perustelujen osalta. Ks. HE 33/1997 vp, s. 97 sekä Jokela 2010, s. 445.

Laillisuusperiaatteen historiaa tarkasteltaessa voidaan havaita vanhojenkin lakien ja julistusten olevan melko nykyaikaisia. Verrattaessa esimerkiksi Ranskan ihmisoikeuksien julistusta nykyaikaisiin säädöksiin voidaan sen havaita olevan hyvin moderni ja sen vaatimusten olevan yhä ajankohtaisia. Vaikka tuomioistuinlaitoksen toiminta on kehittynyt ja perus- ja ihmisoikeuksien merkitys on kasvanut Ranskan vallankumouksen ajoista, ovat esimerkiksi laillisuusperiaatteen vaatimuksen säilyneet melko muuttumattomina.

4.1.4 Laillisuusperiaate tavallisen lain tasolla

Rikoslain kolmanteen lukuun otettiin vuonna 2003 rikosoikeuden yleisten oppien uudistuksen yhteydessä säännökset laillisuusperiaatteesta sekä lievemmän lain periaatteesta.³²⁰ Lain 3 luvun 1 §:n 1 momentti korostaa perustuslakia selkeämmin analogisen tulkinnan kieltoa.³²¹ Pykälän 2 momentti kieltää sellaiset rangaistukset ja muut seuraamukset³²², jotka eivät perustu lakiin. Taannehtivan lainsäädännön käyttäminen kielletään 2 §:n 1 momentissa. Nämä kohdat sisältyvät myös perustuslakiin, mutta 2 §:n 2, 3 ja 4 momentti sen sijaan eivät, joten niillä on ainoastaan laintasoinen tuki Suomen oikeusjärjestyksessä.

Lain 3 §:n 2 momentti sisältää lievemmän lain periaatteen syytetyn eduksi. Perustuslakivaliokunta tulkitsee artiklan sanamuotoa siten, että lievemmän lain periaate on ajallisesti rajoittamaton, mikä voi edellyttää myös lainvoimaisen tuomion lieventämistä.³²³ Pykälän 3 ja 4 momentissa on poikkeukset lievemmän lain periaatteelle. 3 momentin mukaan jos laki on tarkoitettu olemaan voimassa vain tietyn määräjän, sovelletaan tekohetken lakia. 3 momentti koskee lähinnä poikkeusolojen vuoksi määrättyinä aikana voimassaolevaksi tarkoitettuja rangaistussäännöksiä, joita ei poikkeusolojen päätyttyä ole haluttu lieventää.³²⁴ 4 momentin mukaan lievemmän lain periaatetta ei sovelleta blankorangaistussäännöksiin, ellei laissa ole toisin säädetty.

Hallituksen esityksessä oli näiden kahden poikkeuksen lisäksi ehdotus siitä, ettei muu-

³²⁰ Uudistus monin osin toistaa perustuslain säännöksen sisältöä. Tätä ei pidetty ongelmallisena, sillä tavallisella lailla ei ole lainsäätäjää sitovia vaikutuksia, eikä perustuslain säännöksen toistaminen laissa vaikuta perustuslain sovellettavuuteen lainkäyttötilanteissa. PeVL 31/2002 vp, s. 2.

³²¹ Pykälät eroavat säädösteknisesti toisistaan: rikoslain pykälä on enemmän tuomioistuimen näkökulmasta kirjoitettu, kun taas perustuslain pykälä syytetyn näkökulmasta.

³²² Muita seuraamuksia, joista täytyy säätää laissa, ovat virkamiehille ja sotilaille määrättävät erityiset rangaistukset ja kurinpitoseuraamukset, seuraamusluonteinen syyttämättä jättäminen sekä rikosoikeudelliset turvaamistoimenpiteet, kuten pakkolaitokseen eristäminen, menettämisseuraamukset, ajokiellot ja liiketoimintakiellot. HE 44/2002 vp, s. 37–38.

³²³ PeVL 31/2002 vp, s. 3.

³²⁴ Ks. HE 44/2002 vp, s. 41. Ks. myös Lahti 2014, s. 92.

toksenhaku vaikuttaisi lievemmän lain soveltamiseen kuin vain tietyissä tapauksissa. Ehdotetun 3 momentin mukaan uutta lakia, joka on tullut voimaan vasta sen jälkeen kun asia on ratkaistu ensimmäisessä oikeusasteessa, sovellettaisiin muutoksenhakutuomioistuinten messä vain, jos teosta uuden lain mukaan ei ole tuomittava rangaistusta tai jos tekoheillä voimassa olleen lain soveltaminen johtaisi olennaisesti ankarampaan lopputulokseen.³²⁵ Momentti kuitenkin poistettiin lakiehdotuksesta, sillä sen katsottiin olevan riittävän KP- sopimuksen 15 artiklan 1 kohdan lievemmän rangaistuksen vaatimuksen kanssa.³²⁶

4.1.5 Laillisuusperiaate kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate tunnetaan siis sekä EIS:ssa että KP- sopimuksessa. Ne toimivat esikuvana Suomen perusoikeusuudistuksen yhteydessä, kun laillisuusperiaate tuli osaksi Suomen perusoikeussäännöstöä.³²⁷ Tästä johtuen periaatteen soveltamisessa kansainvälisellä tasolla ja kansallisella tasolla ei ole kovin suuria eroja. Joitain eroja toki löytyy. Kansainväliset artiklat ovat tietyiltä osin perustuslakia laajempia.

Perustuslain säännökseen ei sisälly kohtaa, jonka mukaan mikään ei estä ryhtymästä oikeudenkäyntiin tai tuomitsemasta henkilöä teosta tai laiminlyönnistä, joka kansainvälisen oikeuden yleisten oikeusperiaatteiden mukaan olisi rikos. Tämä johtuu siitä, että Suomen rikoslaisissa on pyritty kriminalisoimaan kansainvälisessä oikeudessa rikoksiksi määritellyt teot, minkä lisäksi tietyt kansainväliset yleissopimukset ovat laintasoisina voimassa Suomen oikeusjärjestyksessä.³²⁸ Perustuslain mukaisesti Suomessa ei ole myöskään mahdollista rangaista henkilöä yleisten oikeusperiaatteiden perusteella.

EIT:n oikeuskäytännössä laillisuusperiaatteen sisältö on tietyiltä osin täsmentynyt. Ensinnäkin rikoksen ja rangaistuksen määritelmät ovat autonomiset. Rangaistuksen tulee olla määrätty rikostuomion seurauksena, minkä lisäksi tulee huomioida rangaistuksen luonne ja sen tarkoitus, sen luokittelu kansallisessa laissa, menettely, jossa rangaistus määrätään

³²⁵ HE 44/2002 vp, s. 265.

³²⁶ Ongelmaksi muodostui KP- sopimuksen 15 artiklan 1 kohdan lause ”Jos rikoksenteon jälkeen lailla säädetään sovellettavaksi lievempi rangaistus, rikoksenteon tekijän tulee päästä tästä osalliseksi.” Ongelma aiheutui siitä, että KP- sopimuksen kohdan tulkitaan olevan ajallisesti rajoittamaton. Ks. PeVL 31/2002 vp, s. 3.

³²⁷ HE 309/1993 vp, s. 49–50.

³²⁸ Näitä sopimuksia ovat yleissopimus joukkotuhontana pidettävän rikoksen ehkäisemiseksi ja rankaisemiseksi (SopS 4 ja 5/60) sekä humanitaarista oikeutta koskevat Geneven vuoden 1949 yleissopimukset (SopS 7 ja 8/55). HE 309/1993 vp, s. 50.

ja täytäntöönpannaan sekä rangaistuksen ankaruus.³²⁹ EIS:n 7 artikla koskee nimenomaisesti vain rangaistuksen määräämistä, ei sen täytäntöönpanoa.³³⁰ Rikoksia ovat pääsääntöisesti kaikki sellaiset, jotka on säädetty rikoksiksi kansallisissa laeissa.³³¹

Myös lain käsite on autonominen. Rikosoikeudellisilta normeilta vaaditaan sellaista yksityiskohtaisuutta ja täsmällisyyttä, että säännökset ovat ennakoitavia.³³² Henkilön tulee voida tietää etukäteen, mitkä teot tai laiminlyönnit aiheuttavat rikosvastuun ja mitä rangaistuksia niistä voi seurata. Ennakoitavuuden ei kuitenkaan edellytetä olevan ehdoton, sillä se voisi johtaa lakitekstin kohtuuttomaan jäykkyyteen ja laki voisi jäädä jälkeen yhteiskunnallisesta kehityksestä. Kohtuullisen ennakoitavuuden on katsottu riittävän.³³³ Ennakoitavuuden ohella lakien tulee olla saatavilla julkisesti.³³⁴ Oikeuskäytännössä lain käsitteeseen liittyen ongelmat ovat kohdistuneet pääosin sen ennakoitavuuteen.³³⁵ EIT on oikeuskäytännössään korostanut laillisuusperiaatteen tavoitetta torjua mielivaltaista syyttämistä, tuomitsemista ja rankaisemista ja katsonut, että periaatetta tulee soveltaa ja tulkita tämän tavoitteen mukaisesti.³³⁶

4.2 Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate muiden maiden oikeudessa

4.2.1 Pohjoismaat

Ruotsin hallitusmuodon 2 luvun 10 §:ssä säädetään laillisuusperiaatteesta: ”Ingen får dömas till straff eller annan brottspåföljd för en gärning som inte var belagd med brottspåföljd när den begicks. Inte heller får någon dömas till svårare brottspåföljd för gärningen än den som var föreskriven då. Vad som föreskrivs här om brottspåföljd gäller även förverkande och annan särskild rättsverkan av brott.” Säännös sisältää Suomen perustuslain kanssa yhtäläisen vaatimuksen taannehtivan rikoslain kiellosta.³³⁷ Myös analogiakiellon sekä rikosten ja rangaistusten lakitasoisuuden vaatimuksen on katsottu sisältyvän siihen, vaikkei se suoraan lakitekstistä ilmenekään.³³⁸ Ruotsin säännöksessä rangaistuksiin on

³²⁹ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 353. Esimerkiksi ratkaisussa Welch vs. Iso-Britannia (9.2.1995) rikoksesta tuomitulle määrättyä rikoksella saadun hyödyn menettämisseuraamusta (59 914 puntaa) pidettiin rangaistuksena EIS:n 7 artiklan mukaisesti, koska se oli määrätty rikostuomion seurauksena.

³³⁰ Ks. Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 355 sekä EIT:n ratkaisu Kafkaris vs. Cyprus (12.2.2008), kohta 142.

³³¹ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 349.

³³² Tapanila 2012a, s. 643–644.

³³³ Ks. ratkaisu The Sunday Times vs. Great Britain (26.4.1979), kohta 49.

³³⁴ Ks. EIT:n ratkaisu Kafkaris vs. Cyprus (12.2.2008), kohta 140.

³³⁵ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 344.

³³⁶ Ks. esim. EIT:n ratkaisu S.W. v. The United Kingdom (22.11.1995), kohta 34.

³³⁷ Muilta osin lakitekstien perusteella on vaikea päätellä vastaavuutta Suomen ja Ruotsin tai Ruotsin ja EIS:n välillä. Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 32.

³³⁸ Legalitetprincipen- om begreppet.

Suomesta poiketen sisällytetty takavarikot ja muut rikosten oikeusvaikutukset.³³⁹

Ruotsissa kirjoitetun rikoslain vaatimus näkyy myös rikoskaaren (brottsbalken) 1 luvun 1 §:ssä: ”Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet.” Rikoksia ovat siis ne teot, joista on laissa säädetty ja joista on määrätty rangaistus.

Norjassa on Pohjoismaiden vanhin perustuslaki (vuodelta 1814), ja samalla Norja on myöskin ensimmäinen Pohjoismaa, jossa laillisuusperiaate sai virallisen aseman lakiin kirjoitettuna sääntönä. Norjan perustuslain 96 §:ssä säädetään, että ketään ei voida tuomita vankeuteen ilman lain tukea eikä ketään saa rangaista ilman tuomioistuimen tuomiota. Pykälä sisältää myös syyttömyysolettaman sekä sellaisen omaisuuden takavarikoinnin suojan, jota ei ole käytetty rikolliseen toimintaan tai saatu rikosten kautta. 97 § sisältää taannehtivan lainsäädännön kiellon. Tanskassa ei ole perustuslaintasoista säännöstä laillisuusperiaatteesta, mutta siitä on säädetty rikoslaissa.³⁴⁰ Tanskalaisessa oikeuskirjallisuudessa laillisuusperiaatteelle annettu sisältö vastaa suuresti muiden pohjoismaiden kantaa.³⁴¹

4.2.2 Muu maailma

Saksan perustuslain 103 artiklan 2 kappaleen mukaan ”Eine Tat kann nur bestraft werden, wenn die Strafbarkeit gesetzlich bestimmt war, bevor die Tat begangen wurde.” Suomeksi: ”Teko voi tulla rangaistavaksi vain, jos se on säädetty laillisesti rikokseksi tekohetkellä.”³⁴² Säännös sisältää siten lailla säätämisen vaatimuksen sekä taannehtivuuskiellon. Sen on katsottu ilmaisevan laillisuusperiaatteen itsenäisistä osaperiaatteista myös analogiakiellon sekä epämääräisyyskiellon.³⁴³ Perustuslain lisäksi rikoslain (Strafgesetzbuch) 2 §:ssä säädetään rikoslain ajallisesta voimassaolosta. Lain 2 §:n 1 kohdan mukaan rikokset ja niistä seuraavat seuraamukset määräytyvät sen lain mukaan, joka teon aikaan oli voimassa.³⁴⁴

³³⁹ Perustuslakivaliokunta ehdotti harkittavaksi muidenkin rikosoikeudellisten seuraamusten ottamista säännökseen. PeVM 25/1994 vp, s. 8 ja 27.

³⁴⁰ Tanskan rikoslain (straffeloven) 1:n mukaan rangaistus voidaan määrätä sellaisen teon perusteella, jonka rangaistavuus on laissa vahvistettu taikka joka voidaan tällaiseen tekoon rinnastaa.

³⁴¹ HE 44/2002 vp, s. 32.

³⁴² Rikoslain 1 § on samansisältöinen.

³⁴³ HE 44/2002 vp, s. 32.

³⁴⁴ Saksaksi: ”Die Strafe und ihre Nebenfolgen bestimmen sich nach dem Gesetz, das zur Zeit der Tat gilt.”

Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa laillisuusperiaatetta ei tunneta perusoikeutena. Yhdysvaltojen perustuslaissa on kuitenkin säännöksiä taannehtivan lain kiellosta 1 artiklan 9 ja 10 pykälissä. 1 artiklan 9 pykälän 3 momentissa säädetään: ”No Bill of Attainder or ex post facto Law shall be passed.” 1 artiklan 10 pykälän 1 momentin mukaan ”No State shall... pass any Bill of Attainder, ex post facto Law...” Laillisuusperiaate tunnetaan Yhdysvalloissa kuitenkin joissain osavaltioissa voimassa olevassa Model Penal Code- laissa. Sen 1.05 pykälän mukaan ”No conduct constitutes an offense unless it is a crime or violation under this Code or another statute of this State.”

Laillisuusperiaatteesta on säädetty useimpien Euroopan maiden rikoslaeissa. Se, kuinka kattavasti siitä on säädetty, kuitenkin vaihtelee. Normit ovat usein tulkinnanvaraisia. Se, sisältyykö esimerkiksi analogiakielto käytettyyn lain sanamuotoon, riippuu siitä, miten analogia ja tulkinta ymmärretään. Laillisuusperiaatteesta on säädetty joko vain perustuslain tasolla, rikoslaissa tai niissä molemmissa.³⁴⁵ Tässä yhteydessä on syytä havaita KP-sopimuksen sekä erityisesti EIS:n asema ja vaikutus kansallisissa oikeusjärjestyksissä. Euroopan tasolla laillisuusperiaatteen on sisällöltään ja vaatimuksiltaan melko samanlainen joka maassa.

4.3. Laillisuusperiaatteen ominaisuuksista

4.3.1 Rajoittamaton perusoikeus

Laillisuusperiaate tuli perusoikeudeksi Suomessa siis vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä. Kyseessä on siten yksi Suomen perusoikeusjärjestelmän uusimmista perusoikeuksista. Kuten edellä todettiin, taannehtivuuskielto oli Suomen oikeudessa tunnettu periaatteena jo aiemminkin, mutta siitä sekä muista laillisuusperiaatteen sisällyttävistä periaatteista ei oltu aiemmin säädetty missään säädöksessä. Laillisuusperiaatteen merkitys nousi siten hetkessä kirjoittamattomasta säännöstä erääksi rikosoikeuden tärkeimmistä periaatteista.

Perusoikeuksia on mahdollista rajoittaa tietyissä poikkeustilanteissa. Näitä ovat perustuslain 23 §:n mukaan Suomeen kohdistuva aseellinen hyökkäys sekä muut kansakuntaa vakavasti uhkaavat, laissa säädetty poikkeusolot, jotka ovat Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisia. Merkittävin poikkeus mahdollisuuteen rajoittaa perusoikeuksia ovat sellaiset perusoikeudet, jotka on kirjoitettu ehdottoman kiellon muotoon.³⁴⁶

³⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 33.

³⁴⁶ Viljanen 2001, s. 56. Ks. myös Jyränki 2000, s. 291–292 sekä Saraviita 2005, s. 200.

Ehdottomissa kielloissa ilmenee selkeimmin yksilön suojeleminen julkisen vallan pakkovaltaa vastaan.

Laillisuusperiaate on kirjoitettu ehdottoman kiellon muotoon, mikä tarkoittaa, ettei sitä ole mahdollista rajoittaa edes poikkeusolojen aikana.³⁴⁷ Edes painavat yhteiskunnalliset syyt eivät näin ollen oikeuta poikkeamaan siitä.³⁴⁸ Lisäksi tulee huomata, ettei siihen voida tehdä perustuslain 73 §:n 1 momentin mukaisia rajattuja poikkeuksiakaan, sillä ne eivät olisi Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisia perustuslain 23 §:n 1 momentin edellyttämällä tavalla. EIS:n 15 artiklan 2 kohdan mukaan sota tai muu häättilä ei oikeuta poikkeamaan 7 artiklasta eli laillisuusperiaatteesta.³⁴⁹

Robert Alexyn perusoikeusnormien rakenteen erittelyyn soveltamassa sääntö/periaate-jatottelussa ehdottomat kiellot ovat sääntöjä, jotka ovat luonteeltaan joko/tai -tyyppisiä. Sääntöjen välistä ristiriitaa ei voida ratkaista punninnalla, vaan se voi ratketa vain siten, että toinen sääntö syrjäytetään kokonaisuudessaan, jolloin se ei ole enää voimassa. Ehdottomien kieltojen säännön luonteisuus ilmenee siten, ettei niiden soveltamista voida rajoittaa tavallisella lailla. Jokainen rajoitus säännön soveltamiseen merkitsee kiellettyä rajoitusta, joka vaatii aina vähintään perustuslainsäätämisyjärjestyksen käyttämisen.³⁵⁰

Ari-Matti Nuutila on katsonut, että perus- ja ihmisoikeuksissa on pohjimmiltaan kyse julkisen vallan velvollisuudesta kunnioittaa ja suojella niitä sekä taata niiden toteutuminen. Perusoikeuksien kunnioittaminen tarkoittaa kieltoa olla loukkaamatta niitä painavista yhteiskunnallisista syistä huolimatta. Kunnioittamisen kautta muodostuu siten ehdottomia rikosoikeudellisia kieltoja, kuten juuri rikosoikeudellinen laillisuusperiaate, jota voidaan pitää tärkeimpänä absoluuttisena kieltona.³⁵¹

4.3.2 Oikeusvarmuuden lisääntyminen

Laillisuusperiaate sekä perustuslain 21 §:n takaamat oikeusturvan osatekijät ovat yksilön keskeisimmät oikeusvarmuuden takeet. Oikeusvarmuus muodostuu lakien ja tuomioiden

³⁴⁷ Ehdottomia kieltoja Suomen perustuslaissa ovat lisäksi muun muassa syrjintäkielto (6 §:n 2 momentti) sekä kuolemantuomion ja kidutuksen kiello (7 §:n 2 momentti).

³⁴⁸ Nuutila 1997, s. 39.

³⁴⁹ Ainoa mahdollisuus rajoittaa laillisuusperiaatetta olisi säätää poikkeuslaki, mikä nykyään on kuitenkin erittäin epätodennäköistä. Ks. Jyränki 2000, s. 292 sekä Ojanen 2001, s. 74.

³⁵⁰ Viljanen 2001, s. 57, jossa viitattu Alexy 1986, s. 71–157.

³⁵¹ Nuutila 1997, s. 38–39.

ennakoitavuudesta ja hyväksyttävyydestä.³⁵² Se varmistaa julkisen vallan toiminnan pysyvyyden ja edistää siten yleistä luottamusta koko oikeusjärjestelmään.³⁵³ Pysyvyys varmistaa myös oikeuskäytännön yhtenäisyyden.³⁵⁴

Laillisuusperiaate on tietyllä tavalla erikoislaatuinen perusoikeus, sillä sen merkityksen voi oikeastaan havaita vain ollessaan oikeusturvan tarpeessa. Sellaista ihmistä, joka ei elämänsä aikana syyllisty rikokseen eikä siten joudu syytetyksi oikeudenkäyntiin, laillisuusperiaate ei periaatteessa kosketa lainkaan verrattuna vaikkapa jokaiselle yhtäläisesti kuuluviin vapausoikeuksiin tai TSS- oikeuksiin.

Oikeusvarmuutta ja -turvaa lisää nimenomaisesti laillisuusperiaatteen säätämistapa perustuslaissa: se on ilmaistu lainsäätäjään ja tuomioistuimeen kohdistettuina kieltoina, jolloin ennakoimattomuus ja mielivaltaisuus estyvät.³⁵⁵ Kieltojen rikkominen voi johtaa esimerkiksi virkasyytteen.³⁵⁶ Ylipäätään julkisen vallan velvollisuutena on turvata yksilön perusoikeuksien toteutuminen (perustuslain 22 §). Velvollisuus turvata oikeusvarmuus on tärkeä erityisesti tuomarin käsitellessä vaikeaa tapausta, jolloin tietynlaisesta epävarmuudesta johtuen oikeusvarmuus ja velvollisuus ratkaista asia (ratkaisupakko) ovat erityisen haastavassa suhteessa keskenään.³⁵⁷

Perustuslain 118 §:n 3 momentissa säädetään, että jokaisella, joka on kärsinyt oikeudenloukkauksen tai vahinkoa virkamiehen tai muun julkista tehtävää hoitavan henkilön lainvastaisen toimenpiteen tai laiminlyönnin vuoksi, on oikeus vaatia tämän tuomitsemista rangaistukseen sekä vahingonkorvausta julkisyhteisöltä taikka virkamieheltä tai muulta julkista tehtävää hoitavalta sen mukaan kuin lailla säädetään.³⁵⁸ Säännös täydentää perustuslain 2 §:n 3 momentin vaatimusta siitä, että julkisen vallan tulee noudattaa tarkasti lakia. Se myös mahdollistaa yksilön osallistumisen julkisen vallan käytön valvontaan.³⁵⁹

Ennustettavuus on tärkeä osa oikeusvarmuutta.³⁶⁰ Ennustettavuudella voidaan tarkoittaa kahta asiaa: ensinnäkin sillä voidaan tarkoittaa juridisen koulutuksen saaneen henkilön

³⁵² Aarnio 1987, s. 3. Ks. myös Peczenik 1995, s. 94.

³⁵³ Ks. EIT:n ratkaisu Padurarur vs. Romania (1.12.2005), kohta 98. Ks. myös Määttä 2014, s. 431.

³⁵⁴ Heikkilä & Hirvelä 2013, s. 239.

³⁵⁵ Ks. Saraviita 2011, s. 162–163. Ks. myös Aarnio 1987, s. 3-4 sekä Jaakkola 2012, s. 104.

³⁵⁶ Ks. esim. Frände 2012, s. 30.

³⁵⁷ Ks. Aarnio 1987, s. 5 ja erityisesti kaavio 2. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 34.

³⁵⁸ Korvausvelvollisuudesta säädetään vahingonkorvauslain luvuissa 3 ja 4 sekä rikoslain luvussa 40.

³⁵⁹ Saraviita 2011, s. 960.

³⁶⁰ Aarnio kuitenkin toteaa, ettei pelkkä ennustettavuus riitä takaamaan oikeusvarmuutta, sillä ei-mielivaltainen toimintakin voi olla ennustettavaa, muttei kuitenkaan hyväksyttävää. Aarnio 1987, s. 4. Ks. myös Raitio 2004, s. 175.

mahdollisuutta tehdä luotettavia ennusteita siitä, kuinka rikosoikeuden järjestelmä tulee kohtelemaan tiettyjä tekoja. Ennustettavuus muodostuu tällöin rikosoikeuden ymmärtämisestä sekä sitovista oikeussäännöistä, jotka laillisuusperiaatteen avulla luovat rikosoikeuden järjestelmästä ennustettavan. Toiseksi sillä voidaan tarkoittaa tavallisen kansalaisen kykyä pystyä päättelemään, miten rikosoikeuden järjestelmä reagoi suunniteltuihin tai toteutettuihin toimiin.³⁶¹ Ennustettavuus ei siis kohdistu pelkästään oikeudenkäynnin osapuoliin, vaan oikeastaan kaikkiin ihmisiin.³⁶²

4.3.3 Vaikutus rikosoikeuden yleisiin oppeihin

Yleiset opit muodostuvat oikeudenalan keskeisimmistä teorioista, periaatteista ja käsitteistä. Niiden avulla on mahdollista tunnistaa oikeudellisia ongelmia ja ratkaista niitä. Yleiset opit osoittavat, mikä on tärkeää kullakin oikeudenalalla ja nykyaikana perus- ja ihmisoikeudet ovat erityisen tärkeitä kaikilla oikeudenaloilla.³⁶³ Jokaisella oikeudenalalla tulee huomioida perus- ja ihmisoikeudet, ja juuri rikosoikeudessa voidaankin havaita niiden tavallista suurempi vaikutus yleisiin oppeihin.

Rikosoikeuden yleiset opit vaikuttavat aina rikosoikeudelliseen arviointiin. Ne muodostavat rikosoikeuden ytimen, jonka varaan rakentuvat rikosoikeuden erityisen osan tunnusmerkistöt ja niiden tulkinta. Rikosoikeuden yleisiin oppeihin kuuluvat esimerkiksi rikosoikeudelliset oikeusperiaatteet, teoriat (esimerkiksi erilaiset tahallisuuden muodot), käsitejärjestelmä (muun muassa rikoksen ja rangaistuksen käsite), oikeuslähdeoppi ja oikeudelliset menetelmät. Rikosoikeuden yleisiin oppeihin kuuluvat niin ikään yleiset säännökset rikoksista, rangaistuksen määräämisestä ja eräistä muista rikoksen oikeusvaikutuksista.³⁶⁴

Laillisuusperiaate on eräs rikosoikeuden yleisiin oppeihin kuuluvista oikeusperiaatteista.³⁶⁵ Se kuuluu samalla myöskin rikosoikeuden yleisiin sääntöihin.³⁶⁶ Laillisuusperiaatteen sisältämällä kielloilla on hyvin keskeinen merkitys rikosoikeudelle ja sen yleisille

³⁶¹ Frände 1989, s. 165 ja 169.

³⁶² Ennustettavuus osoittaa mielestäni selvimmin laillisuusperiaatteen kuulumisen perusoikeuksiin: se on oikeastaan ainoa periaatteen vaatimuksista, joka koskee koko ajan kaikkia ihmisiä. Lain ja lainkäytön pitäisi olla riittävän ennustettavaa kaikille ihmisille. Ks. myös Tolvanen 2005, s. 195.

³⁶³ Tolonen 1988, s. 177–178, Saarenpää 2012, s. 228–229 sekä Tuori 2007, s. 166.

³⁶⁴ Tolvanen 2015, s. 2–4.

³⁶⁵ PeVL 31/2002 vp, s. 2. Näin myös Tuori 2007, s. 133.

³⁶⁶ Kyseessä on ns. periaatesäännös. Ks. Tuori 2000, s. 197. Ks. myös Jyränki 2003, s. 33.

opeille.³⁶⁷ Periaate liittyy erityisesti oikeuslähde- ja tulkintaoppiin.³⁶⁸ Se myös ilmentää perusoikeuksien vaikutusta yleisten oppien muodostumiselle. Laillisuusperiaatteesta johtuva lailla säätämisen vaatimus vaikuttaa rikoksen ja rangaistuksen määrittelyyn. Mikäli rikoksen määritelmässä ei korostettaisi sitä, että rikoksia voivat olla vain lailla rikoksiksi säädetty teot, olisi vaarana muun muassa *praeter legem*-kiellon sekä analogiakiellon rikkominen.³⁶⁹

Laillisuusperiaatteen merkitys ei rajoitu vain rikosoikeuden ns. erityiseen osaan.³⁷⁰ Rangaistavan ja ei-rangaistavan toiminnan rajat määritetään viime kädessä rikosoikeuden vastuuopin käsitteiden avulla. Laillisuusperiaatteen soveltamisen kannalta olisi välttämättä tietää esimerkiksi, milloin teko on tahallinen rikoslaissa tarkoitettussa mielessä, millaisin edellytyksin laiminlyönti johtaa rikosoikeudelliseen vastuuseen tai mikä vaikutus on tietämättömyydellä tai erehtymisellä.³⁷¹ Laillisuusperiaatteella on näin ollen suuri vaikutus myös rikosoikeuden yleisessä osassa. Vaikka jokin teko olisikin rikos, ei tekijälle kuitenkaan välttämättä saa määrätä rangaistusta, sillä esimerkiksi tietämättömyys tai vaikkapa hätävarjelu saattaa vaikuttaa asiaan niin, ettei laillisuusperiaatteen mukaan rangaistusta saa määrätä.

Laillisuusperiaate näkyy yleisissä opeissa myös ns. hiljaisena tekijän tietona: tuomarit soveltavat esimerkiksi nolla poena sine lege- periaatetta jokaisessa rikosasiassa, vaikka sitä tuomion perusteluissa harvoin mainitaankaan eikä tuomari sitä välttämättä edes ajattele ratkaisua tehdessään. Nolla poena sine lege- periaate kuitenkin on juuri se syy, jonka vuoksi tuomari lakikirjaa ylipäätään lukee ja selaa sen tunnusmerkistöjä ja rangaistusasteikkoja.³⁷²

Rikosoikeudessa on oma, muista oikeudenaloista eroava tulkintaoppinsa. Tähän on syynä lainsäädännön asema muita oikeuslähteitä keskeisempänä oikeuslähteenä. Rikosoikeuden tulkintaoppi on siten suurella määrällä lain tulkintaa oikeuskäytännön tulkinnan sijasta. Laintulkinnassa hyödynnetään lain esitöitä ja tulkinnan kohteena olevaan kysymykseen

³⁶⁷ Rikoslain yleisten oppien kokonaisuudistuksen yhteydessä laillisuusperiaatteesta johtuva tarve kodifoida yleisiä oppeja aiempaa tarkemmin vaikutti uudistuksen taustalla. HE 44/2002 vp, s. 8.

³⁶⁸ Frände 2012, s. 27 ja 46. Ks. myös Siltala 2003, s. 301–302.

³⁶⁹ Ks. rikoksen ja rangaistuksen määrittelyä esim. Frände 2012, s. 1–3.

³⁷⁰ Rikoslain yleinen osa muodostuu luvuista 1–10 ja erityinen luvuista 11–51. Tapani & Tolvanen 2008, s. 5–6.

³⁷¹ HE 44/2002 vp, s. 8.

³⁷² Ks. Tuori 2007, s. 133–134.

soveltuvaa oikeuskäytäntöä.³⁷³ Nykyään suuri merkitys on myös perus- ja ihmisoikeuksilla sekä perusoikeusmyönteisellä laintulkinnalla.³⁷⁴ Lakia tulkittaessa tulee esiin laillisuusperiaatteeseen kuuluva analogiakielto, joka kieltää mielivaltaisen laintulkinnan ja ohjaa tulkitsemaan lakia yksilöä suojaavalla tavalla. Siten tässäkin yhteydessä yksilön perusoikeuksia suojataan.

³⁷³ Frände 2012, s. 46, Tapani 2006, s. 335.

³⁷⁴ PeVM 25/1994 vp s. 4. Ks. myös PeVL 2/1990 vp, s. 3.

5. LAILLISUUSPERIAATE OSANA OIKEUDENMUKAISTA RIKOSPROSESSIA

Käsittelen tässä luvussa laillisuusperiaatteen merkitystä rikosprosessin eri osapuolten näkökulmasta. Vaikka lainsäätäjä ei olekaan varsinainen osapuoli tässä suhteessa, käsittelen sitä kuitenkin samassa yhteydessä, sillä lainsäätäjän rooli on hyvin keskeinen kokonaisuuden kannalta.

5.1 Laillisuusperiaate yksilön näkökulmasta

5.1.1 Oikeusturva

Laillisuusperiaate suojaa yksilöä oikeudenkäynnissä kieltämällä lainsäätäjältä ja lainkäyttäjiltä tietyt toimet. Se on myös monia muita perusoikeuksia laajempi soveltamisalaltaan sen ulottuessa lainsäätäjien ja lainkäyttäjien lisäksi muun muassa esitutkintaan.³⁷⁵ Periaatteen sisältämä syyttömyysolettama lisää yksilön varmuutta siitä, että hänen asiansa käsitellään lainmukaisesti ja puolueettomasti aina esitutkinnasta tuomion antamiseen saakka. Lainmukainen käsittely helpottaa yksilön valmistautumista oikeudenkäyntiin, sillä hän tietää, mistä siinä on kyse ja mitä asioita siinä tulisi huomioida. Tällöin myös riski täysin odottamattomista seikoista vähenee.

Oikeusturva tarkoittaa lainkäytön lainmukaisuutta ja ennakoitavuutta sekä luottamusta tehtyjen ratkaisujen sisällölliseen oikeellisuuteen. Mielivaltainen lainkäyttö on kielletty.³⁷⁶ Perustuslaissa oikeusturvasta säädetään 21 §:ssä. Laillisuusperiaatteeseenkin sisältyy oikeusturvaa lisääviä aineksia, ja sen voidaan katsoa kuuluvan oikeusturvan ydinalueeseen. Esimerkiksi taannehtivan rikoslain kielto sekä rikosten ja rangaistusten määrittäminen laissa lisäävät oikeusturvaa, sillä yksilö voi luottaa siihen, että asiat käsitellään voimassa olevan lainsäädännön mukaisesti. Oikeusturvaa lisää myös vain tuomioistuintielle kuuluva toimivalta tuomita vapauteen kohdistuva rangaistus.³⁷⁷ Kuten edellä on todettu, laki on rikosoikeuden tärkein oikeuslähde, eikä vaikkapa maan tavalla tai muulla tavanomaisella oikeudella voi olla vaikutusta rangaistusta määrättäessä.

³⁷⁵ Saraviita 2011, s. 162–163.

³⁷⁶ Encyclopædia iuridica fennica IV 1995, s. 362. Ks. myös Hallberg 2011a, s. 784.

³⁷⁷ Ojanen 2015, s. 26.

5.1.2 Oikeusvarmuus

Oikeusvarmuus sisältyy oikeusturvaan. Se korostaa ihmisten luottamusta lainkäytön ennakoitavuuteen.³⁷⁸ Oikeusvarmuus on jaettavissa osatekijöihin: taannehtivien oikeusvai-
kutusten kieltoon, oikeutettujen odotusten suojaan, saavutettujen oikeuksien suojaan,
määräaikojen laskemiseen sekä ymmärrettävän kielen vaatimukseen.³⁷⁹ *Aulis Aarnio* to-
teaa oikeusvarmuuden muodostuvan kahdesta tekijästä: oikeudellisten ratkaisujen lain-
mukaisuudesta ja oikeussäännösten ainakin osittaisesta perustumisesta moraaliin ja mui-
hin yhteiskunnallisiin normeihin.³⁸⁰

Laillisuusperiaatteella on huomattava merkitys oikeusvarmuuden takaamiseen, sillä ol-
lakseen ennakoitavaa ja hyväksyttävää lainkäytön tulee perustua lakiin, jolloin myös la-
kitekstien laatuun tulee kiinnittää huomiota. Epätasällisyys vaikeuttaa tavallisen kansa-
laisen kykyä ymmärtää lain sisältöä, ja tällöin ennustettavuus ja siten myös oikeusvar-
muus vähenee. Yksilöillä tulisi olla mahdollisuus ennakolta arvioida mahdolliset seura-
mukset toimistaan. Tässä yhteydessä myös taannehtivuuskiellolla on merkitystä.³⁸¹

Frände jakaa ennustettavuuden subjektiiviseen ja objektiiviseen ennustettavuuteen. Sub-
jektiivinen ennustettavuus (subjektiv förutsebarhet) liittyy tavallisen kansalaisen käsityk-
seen siitä, millainen toiminta on lain perusteella sallittua ja mikä ei. Tällöin lakitekstilä
vaaditaan ymmärrettävyyttä ja selkeyttä: tavallisen kansalaisen tulisi pystyä ymmärtä-
mään lakia ilman, että häneltä vaadittaisiin oikeustieteen opiskelua. Maallikon ei tar-
vitse ”huolestuttaa” itseään erilaisilla säännöillä ja moraalinormeilla, vaan pelkkä lakien
lukeminen riittää, sillä tuomioistuinkaan ei saa mennä lain ulkopuolelle. Hänen ei tarvit-
sisi myöskään osata tulkita lukemaansa, sillä lakitekstin tulisi aueta lukijalleen pelkän
lukemisen perusteella.³⁸²

Subjektiivinen ennustettavuus ei kuitenkaan täysin toteudu, sillä rikossäännökset eivät
anna maallikolle riittävästi luotettavaa tietoa oikeuslaitoksen suhtautumisesta erilaisiin
rikoksiin. Tavallisen ihmisen kyky yhdistää jokin teko abstraktiin rikoksen kuvaukseen ja

³⁷⁸ Encyclopædia iuridica fennica IV 1995, s. 362-363. Ks. myös Aarnio 1987, s. 3 ja Raitio 2004, s. 191.

³⁷⁹ Ks. Joutsamo & Aalto & Kaila & Maunu 2000, s. 29–33. Ks. myös Raitio 2003, s. 127–129.

³⁸⁰ *Aarnio* toteaa johtopäätöksensä oikeusvarmuuden odotuksen olevan kulttuurinen ilmiö, joka perustuu
länsimaiseen ajatteluun. Ks. Aarnio 1987, s. 4-5.

³⁸¹ Nuutila 1997, s. 61. Ks. myös Raitio 2004, s. 181.

³⁸² *Frände* 1989, s. 160 ja 165–167.

huomioida samalla rikoslain yleiset vastuusäännökset sekä erityislainsäädäntö ei todennäköisesti onnistu.³⁸³ Tämä johtuu siitä, että tavalliset ihmiset ovat lain kohde, mutta eivät sen pääkäyttäjiä.³⁸⁴ Pääkäyttäjät omaavat yleensä juridisen koulutuksen.

Objektiivinen ennustettavuus (objektiv prognostiserbarhet) puolestaan koskee juridisen koulutuksen omaavien kykyä tehdä luotettavia ennusteita oikeuslaitoksen suhtautumisesta rikoksiin. Tämä vaatii vakiintuneen käsityksen rikoksista, mikä puolestaan edellyttää rikossäännösten sitovuutta. Vakiintuneen rikoskäsitteen avulla laillisuusperiaate takaa rangaistusjärjestelmän ennustettavuuden. Objektiivisen ennustettavuuden toteutuminen vaatii myös mahdollisimman yhtenäisen oikeuskäytännön sekä mahdollisuuden oikeudellisten ratkaisujen jälkikäteen tapahtuvaan kontrollointiin.³⁸⁵

Katsoisin Fränden kannanoton subjektiivisen ennustettavuuden toteutumisen vaikeudesta pitävän paikkaansa. Subjektiivinen ennustettavuus olisi tietynlainen ihanne rangaistusjärjestelmälle, mutta kuten edellä on todettu ja myöhemmin tullaan toteamaan, lakeja on mahdotonta kirjoittaa sellaisella tavalla, että ne olisivat vaikeuksitta kaikkien ymmärrettävissä. Lait kirjoitetaan kielellä, minkä vuoksi ne ovat niin kuin ne luetaan ja lukijasta riippuen tulkinta voi olla erilainen.³⁸⁶ EIT on ratkaisussa *Cantoni vs. France* (11.11.1996) kohdassa 35 katsonut, että lakiteksti ei loukkaa ennustettavuutta, vaikka maallikko joutuisi hankkimaan oikeudellista apua sen ymmärtämiseksi. Korostaisin myös vaaraa sitä, että tavallinen kansalainen luulee ymmärtäneensä lain sisällön oikein ja toimii sen mukaisesti, vaikka on todellisuudessa ymmärtänyt sen väärin. Tämä saattaa pahimmillaan johtaa väärän tulkinnan vakiintumiseen.³⁸⁷

5.1.3. Preventiivinen vaikutus

Preventioteorioilla on rikosoikeudessa suuri merkitys. Koska ei ole realistista, ettei rikoksia tulevaisuudessa tapahtuisi, on luotu teorioita siitä, millä keinoilla rikollisuuteen voitaisiin vaikuttaa. Preventioteoriat jaetaan yleis- ja erityispreventioon. Yleispreventiossa huomio kiinnitetään rangaistusten rikollisuutta vähentävään vaikutukseen, kun taas eri-

³⁸³ Frände käyttää tässä yhteydessä mielestäni erinomaista esimerkkiä: tavallinen ihminen tietää miten ihmisen keho toimii. Hän voi myös tuntea lukuisia erilaisia sairauksia. Tämän perusteella ei voida kuitenkaan tehdä sitä johtopäätöstä, että hän kykenisi suorittamaan kirurgisen toimenpiteen. Frände 1989, s. 168.

³⁸⁴ Frände 1989, s. 167-168. Ks. myös Mattila 2002, s. 3-4.

³⁸⁵ Frände 1989, s. 169-170.

³⁸⁶ Ks. Niemivuo 2012, s. 169.

³⁸⁷ Ks. myös Nuutila 1997, s. 243.

tyispreventiossa kyse on rangaistusten vaikutuksesta rikoksentekijään ja hänen taipumukseensa tehdä uusia rikoksia.³⁸⁸ Oikeuskirjallisuudessa ei ole katsottu mielekkääksi puhua pelkästään rangaistusten ehkäisevästä vaikutuksesta, vaan koko rikosoikeuden järjestelmän ehkäisevää vaikutusta on katsottu perustellummaksi.³⁸⁹ Laillisuusperiaate vaikuttaa erityisesti yleispreventiivisesti, mutta myös erityispreventiivisesti.

Yleispreventio voidaan myös nähdä ennustettavuutta lisäävänä seikkana. Sen tehokas toteutuminen vaatii tavallisilta ihmisiltä normituntemusta, käsityksen sanktiovarmuudesta ja sanktioankaruudesta sekä motivaation normien noudattamiseen. Lain perusteella ihmisille pitäisi syntyä kuva siitä, millainen rangaistus tietystä teosta seuraa.³⁹⁰ Tieto rikoksesta ja rangaistuksesta saattaa vaikuttaa preventiivisesti rikollisuuteen.³⁹¹ Normituntemus vaatii laillisuusperiaatteen edellyttämän täsmällisen lainsäädännön.

Yleispreventiivisen vaikutuksen tehokas toteutuminen vaatii lain ohella tehokkaan täytäntöönpanon. Pelkkä tieto rikoksesta ja rangaistuksestaan tuskin vaikuttaa rikoksia ehkäisevästi, vaan se vaatii konkreettisen rangaistuksen pelon ollakseen tehokas.³⁹² Rangaistuksen uhan lisäksi itse rangaistuksen tulee olla pelkoa herättävä, toisin sanoen oikeassa suhteessa tekoon nähden. Liian lievä rangaistus heikentää yleispreventiivistä vaikutusta. Tosin myös liian ankara rangaistus saattaa heikentää yleispreventiota.³⁹³

Näin voidaan havaita eräänlainen käänteinen oikeusturvan vaatimus: lainkäytön tulee olla ennakoitavaa myös siinä suhteessa, että rikoksista seuraa aina rangaistus.³⁹⁴ Rikokset ja rangaistukset menettäisivät vaikutuksensa, mikäli tuomioistuimien jättäisi rangaistuksia tuomitsematta erilaisilla perusteilla. Nulla poena sine lege ja nullum crimen sine lege asettavat tältä osin pohjan yleispreventiivisyyden toteutumiselle, mutta lopputulos on kiinni tuomioistuimista. *Nuutila* huomauttaa kuitenkin ilmiöstä, jota hän kutsuu rikosoikeuden inflaatioksi. Rikosoikeus ei vaikuta yleisestävasti, jos niin monia käyttäytymismuotoja on kriminalisoitu, ettei teon rangaistavuus herätä pelkoa tai paheksuntaa. Jos kaikki kielletään, voi tästä seurata se, ettei mikään ole kiellettyä.³⁹⁵

³⁸⁸ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 7-9, Nuutila 1997, s. 23, Utriainen 2011, s. 61.

³⁸⁹ Näin mm. Tolvanen 2005, s. 85 ja Nuutila 1997, s. 29.

³⁹⁰ Ks. esim. PeVL 10/2000 vp, s. 2-3. Ks. myös Nuutila 1997, s. 31.

³⁹¹ Vrt. Tolvanen 2005, s. 194. *Tolvasen* mukaan pelotevaikutus voi syntyä myös, jos kansalaiset eivät tarkoin tiedä kielletyn ja sallitun rajaa.

³⁹² *Nuutila* puhuu kiinnijäämisriskistä. Jos rikoksesta ei voi jäädä kiinni, ei rangaistusuhalla ole merkitystä. Nuutila 1997, s. 31. Ks. myös Tapani & Tolvanen 2008, s. 54–58 sekä Ervo 1996, s. 162–165.

³⁹³ Ks. Nuutila 1997, s. 32.

³⁹⁴ Käänteisellä oikeusturvalla tarkoitetaan sitä, että oikeusturva ei voi olla pelkästään yksilöä suojaava, vaan sen tulee olla myös oikeusjärjestelmää ja yhteiskuntaa suojaava. Ks. myös Ervo 1996, s. 62.

³⁹⁵ Nuutila 1997, s. 46.

Yleispreventio jaetaan usein välittömään ja välilliseen preventioon.³⁹⁶ Välittömässä on kyse juuri pelotevaikutuksesta. Välillisessä preventiossa on sen sijaan kyse rangaistusten vaikutuksesta ihmisten moraaliin ja käyttäytymiseen.³⁹⁷ Laillisuusperiaatteen vaikutus on mielestäni samanlainen sekä välillisessä yleispreventiossa että erityispreventiossa: tiedon siitä, että laki sisältää erilaisia rikoksia ja rangaistuksia ja että rikoksesta seuraa varmuudella rangaistus, tulisi vaikuttaa moraaliin ja käyttäytymiseen siten, että rikosten tekemisen tai uusimisen kynnys nousisi korkeammalle.

Harvoin tieto siitä, että jokin teko on rikos ja siitä saattaa seurata rangaistus kuitenkaan yksin riittää, joten prosessilta vaaditaan tämän lisäksi oikeudenmukaisuutta, jotta preventiovaikutus tehostuisi. Tällöin sekä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten että laillisuusperiaatteen osatekijöiden tulisi täydentää preventiovaikutusta, jotta siitä muodostuisi mahdollisimman tehokas.³⁹⁸

Tässä yhteydessä korostuu laillisuusperiaatteen negatiivinen säätämistapa: tuomioistuimeen kohdistetut kiellot omalta osaltaan takaavat sen, että rikosprosessi toteuttaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusta. Ilman praeter legem- kieltoa, taannehtivuuskieltoa tai analogiakieltoa ei välillisellä preventiolla olisi juuri toteutumismahdollisuuksia, sillä ihmisten olisi hyvin vaikea mieltää rikosprosessia oikeudenmukaiseksi. Välillisen prevention tehokkuudessa oikeusjärjestelmän uskottavuudella ja hyväksyttävyydellä on keskeinen merkitys, ja tämä voi toteutua vain silloin, kun ihmiset mieltävät kriminalisoinnit ja tuomiot oikeiksi.³⁹⁹

5.2. Laillisuusperiaate lainsäätäjän näkökulmasta

5.2.1. Lainsäätäjän velvollisuus toteuttaa yksilön oikeudet

Monet laillisuusperiaatteen yksilöille takaamat oikeudet ovat erityisesti lainsäätäjään kohdistettuja velvollisuuksia.⁴⁰⁰ Ennustettavuus on tästä hyvä esimerkki: jotta ihmiset voisivat ymmärtää rikosoikeutta, tulee heidän saada siitä sellaista tietoa, jonka avulla he kykenevät ymmärtämään sitä. Lainsäädännön painoarvo on tässä yhteydessä suuri. Laki

³⁹⁶ Usein puhutaan myös positiivisesta ja negatiivisesta preventiosta. Ks. esim. Tolvanen 2015, s. 10 ja Nuutila 1997, s. 29.

³⁹⁷ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 7-8, Nuutila 1997, s. 30.

³⁹⁸ Frände on väitöskirjassaan tarkastellut aihetta päinvastaisesta näkökulmasta: miten yleispreventio vaikuttaa laillisuusperiaatteeseen. Hän päätyy siihen, että yleispreventiolla on vaikutusta lähinnä taannehtivan rikoslain kieltoon. Ks. Frände 1989, s. 146-148.

³⁹⁹ Ks. Nuutila 1997, s. 30.

⁴⁰⁰ Ks. PeVL 23/1997 vp, s. 3.

on rikosasioissa ensisijainen ja tärkein oikeuslähde, ja se tulisi pyrkiä muotoilemaan mahdollisimman selkeäksi ja ymmärrettäväksi.

Kuten edellä on todettu, rikoslaki ei ole eikä voi olla sellainen, etteikö sitä jouduttaisi aina tulkitsemaan. Ei ole mahdollista muotoilla rikosten tunnusmerkistöjä sellaisiksi, että niihin sisältyisivät kaikki ne tapaukset, joihin rangaistussäännöksen perustana oleva oikeusajatus, ns. ratio legis, soveltuisi.⁴⁰¹ *Matti Niemivuo* käyttää tässä yhteydessä kuvaavaa esimerkkiä vertaamalla lakia kainalosauvaan: se tukee, mutta jokaisen on käveltävä itse.⁴⁰² Lakiteksti ei voi antaa suoraa vastausta jokaiseen kysymykseen. Joitain vaatimuksia lakitekstille voidaan kuitenkin esittää.

Laillisuusperiaatteeseen kuuluva epätasällisyyskielto määritellään yleensä positiivisesti: lain säännösten on oltava tarkkarajaisia.⁴⁰³ Täsmällisyysvaatimus muotoillaan puolestaan ennakoitavuuden kautta: säännöksen sanamuodon perusteella tulisi olla ennakoitavissa, onko jokin toiminta tai laiminlyönti rangaistavaa.⁴⁰⁴ Jos käytettäisiin negatiivista määritelmää, voitaisiin havaita joitain vaatimuksia, jotka lainsäätäjän olisi huomioitava. Epätasällisyyskielto voidaan määritellä negatiivisesti vaikkapa näin: lain säännökset eivät saa olla niin epäselviä, ettei tavallinen kansalainen niiden perusteella voi riittävästi ennakoita rikoslain soveltamista.

Lainsäätäjä on vaikean, oikeastaan mahdottoman tehtävän edessä. Rikossäännösten tulisi olla sekä riittävän tarkkoja että tarpeeksi yleisluonteisia samanaikaisesti.⁴⁰⁵ Tavalliselle ihmiselle suotuisin lainsäätötapa olisi todennäköisesti vanhanaikainen kasuistinen tapa, jossa jokainen kuviteltavissa oleva teko säädettäisiin laissa erikseen.⁴⁰⁶ Nykyaikana tämä ei ole luonnollisestikaan enää realistinen vaihtoehto, sillä säädettäviä yksittäistapauksia olisi aivan liikaa. Toisaalta liiallista yleisluonteisuuttakin tulee välttää, sillä tällöin on vaarana lainkäytön ennustettavuuden loukkaaminen.

Tässä yhteydessä on syytä huomioda rikoslain 4 luvun 2 §:ssä säädetty kieltoerehdys. Pääsääntöhän on, ettei lain tuntemuksen puute vapauta vastuusta (*ignorantia iuris non excusat*), eikä lain tuntemuksen puute ole myöskään anteeksiantoperuste (*ignorantia iuris non nocet*). Rikoslain 4 luvun 2 §:ssä säädetään kuitenkin poikkeuksesta, jonka mukaan

⁴⁰¹ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 11–12.

⁴⁰² Niemivuo 2012, s. 169.

⁴⁰³ Pellonpää 2011, s. 312, Nuutila 1997, s. 66.

⁴⁰⁴ Ks. esim. PeVL 40/2002 vp, s. 7.

⁴⁰⁵ Ks. Nuutila 1997, s. 66–67.

⁴⁰⁶ Esimerkiksi vuoden 1734 laki oli kirjoitettu siten, että sitä saattoi lukea periaatteessa kuka tahansa. Niemivuo 2012, s. 171.

jos tekijä erehtyy pitämään tekoaan sallittuna, hän on rangaistusvastuusta vapaa, jos erehtymistä on pidettävä ilmeisen anteeksiannettavana lain puutteellisen tai virheellisen julkistamisen vuoksi, lain sisällön erityisen vaikeaselkoisuuden vuoksi tai viranomaisen virheellisen neuvon tai muun vastaavan syyn vuoksi. Oikeuskirjallisuudessa sekä oikeuskäytännössä oikeuserehdyksiä oli pidetty sekä vastuusta vapauttavana että sitä lieventävänä perusteena jo aiemminkin, sillä täysin poikkeukseton ankara vastuu olisi epäoikeudenmukainen.⁴⁰⁷

Lain puutteellisen tai virheellisen julkistamisen tulee olla ilmeinen ja annetun tiedon olennaisesti väärä, jotta se perustaisi vastuuvapauden. Lain sisällön vaikeaselkoisuuden tulee puolestaan aiheuttaa ylivoimaisia tai kohtuuttoman suuria selvittämisvaikeuksia, ennen kuin sen nojalla voisi vapautua vastuusta. Laillisuusperiaate on epätäsmällisyyskiellon ja analogiakiellon kautta rajoittanut tämän kohdan soveltamisalaa. Alue, jolla lain sisällön vaikeaselkoisuus voisi olla syynä vastuusta vapauttavaan kieltoerehdykseen, jää hyvin kapeaksi. Epäselviä rikoslakeja ei ylipäättään saisi säätää. Jos näin olisi päässyt tapahtumaan, tulisi lakia tulkita ahtaasti.⁴⁰⁸

Erityinen vaikeaselkoisuus ja viranomaisen virheellinen neuvo liittyvät toisiinsa, sillä tilanteessa, jossa lakia voidaan pitää erityisen vaikeaselkoisena, kyse on usein juridisen koulutuksen omaavan henkilön vaikeudesta tulkita sitä. Rikosoikeuden ydinalueen ulkopuolinen lainsäädäntö on usein maallikolle tuntemattomampaa, jolloin hän usein kääntyy asiantuntijan puoleen. Mikäli asiantuntija ei kykene antamaan maallikolle varmaa tietoa lain sisällöstä, voidaan olettaa erityisen vaikeaselkoisuuden olevan käsillä.⁴⁰⁹ Tilanne on kuitenkin hyvin harvoin sellainen, että erityistä vaikeaselkoisuutta voidaan soveltaa, sillä lakia joudutaan usein tulkitsemaan, ja tulkinnat voivat olla erilaisia.⁴¹⁰

Viranomaisen virheelliset neuvot lienee yleisimmin soveltuva kieltoerehdyksen kohta. Hyvään hallintoon kuuluu viranomaisten velvollisuus neuvoa asiakkaitaan sekä ohjata mahdollisesti väärälle viranomaiselle osoitettu kysymys asianmukaiselle viranomaiselle. Maallikolla on harvoin aihetta epäillä viranomaiselta saamansa neuvon paikkaansa pitävyyttä. Hänen tulee kuitenkin huomata, että esimerkiksi asianajajalta saadut neuvot eivät kuitenkaan vapauta rangaistusvastuusta.⁴¹¹

⁴⁰⁷ HE 44/2002 vp, s. 112.

⁴⁰⁸ HE 44/2002 vp, s. 113–114. Ks. myös esim. PeVL 28/2001 vp, s. 5, jossa korostetaan tarkkarajaisuuden ja täsmällisyyden vaatimusta.

⁴⁰⁹ Frände 2012, s. 186–187.

⁴¹⁰ HE 44/2002 vp, s. 113. Ks. myös Niemivuo 2012, s. 169.

⁴¹¹ Frände 2012, s. 188. Ks. myös Tapani & Tolvanen 2008, s. 340–341.

Lainkohdassa mainittuja ”muita rinnastettavia seikkoja” voivat olla muun muassa se, ettei asiantuntija-apua ole ollut kohtuudella saatavissa, Suomeen tulleiden tai täällä oleskelevien ulkomaalaisten tietämättömyys jostain muusta kuin oikeuden ydinalueeseen kuuluvasta seikasta tai viranomaisen antaman ohjeen epäselvyys tai tulkinnanvaraisuus. Vastuusta vapautumista arvioidaan aina kokonaisarvosteluna, johon vaikuttavat esimerkiksi anteeksiannettavuuden ilmeisyys sekä arvio siitä, olisiko rikosentekijältä kohtuudella voitu edellyttää, että hän olisi ottanut ja saanut asioista selvää. Myös rikosentekijän ammatti ja asema saattavat vaikuttaa kokonaisarvosteluun.⁴¹² Esimerkiksi taksikuskin tulee olla aina tietoinen liikennesäännöistä.

Kieltoerehdys ei sovellu tilanteisiin, joissa henkilö on tehnyt oman tulkintansa lain sisällystä kuvitellen sen olevan oikea. Tulkinnan tekijä on vastuussa omien tulkintojensa virheellisyydestä, eikä tällaisessa tilanteessa ole mahdollista antaa henkilölle suojaa rangaistusvastuuta vastaan.⁴¹³ Kaikkien ihmisten oletetaan myös tuntevan rikosoikeuden ydinalueen sisältö, eikä voida pitää uskottavana, ettei henkilö tiennyt esimerkiksi varastamisen olevan kiellettyä. Ydinalue kuuluu kansalaisten yleiseen yhteiskuntamoraaliin. Ydinalueen ulkopuolelle, etäämmälle yleisestä yhteiskuntamoraalista kuuluvien säännösten osalta kieltoerehdys voisi tulla kyseeseen.⁴¹⁴

5.2.2. Laillisuusperiaatteen vaikutus lainsäätäjän ja tuomioistuimen keskinäiselle vuorovaikutukselle

Perustuslain 3 §:n mukaisen vallan kolmijako-opin mukaan riippumattomille tuomioistuimille kuuluu tuomiovalta. Lainsäädäntövaltaa käyttää puolestaan eduskunta. Vallan kolmijako-opista seuraa lainsäätäjän ja lainkäyttäjän tehtävien erillisuus: lainsäätäjän tehtävänä on lakien säätäminen, kun taas tuomioistuimen tehtävänä on lakien soveltaminen. Lainsäätäjä ei saa vaikuttaa lainkäyttöön eikä tuomioistuin lainsäädäntöön.⁴¹⁵ Lainsäätä-

⁴¹² Ks. HE 44/2002 vp, s. 114.

⁴¹³ Nuutila 1997, s. 243. Ks. myös Tapani & Tolvanen 2008, s. 339.

⁴¹⁴ Rikoslain 4 luvun uudistuksesta lähtien KKO:n oikeuskäytännössä kaikissa tapauksissa, joissa kieltoerehdystä on arvioitu, kyse on ollut rikosoikeuden ydinalueen ulkopuolisesta säännöksestä. Frände 2012, s. 186.

⁴¹⁵ Tosin perustuslain 77 §:n mukaan tasavallan presidentti voi pyytää lakiehdotuksesta korkeimman oikeuden tai korkeimman hallinto-oikeuden lausunnon. Ks. myös Jyränki 2000, s. 69 sekä Frände 1989, s. 152. Ks. kuitenkin Siltala 2003, s. 341–342, jossa viitattu amerikkalaisen *Walter Wheeler Cookin* artikkeliin vuodelta 1927.

jän ainoa mahdollisuus vaikuttaa lainkäyttöön on sellaisten lakien säätäminen, joiden perusteella lainsäätäjän tavoitteet eivät voi olla toteutumatta.⁴¹⁶ Lainsäätäjän pitäessä esimerkiksi rangaistuskäytäntöä liian lievänä tai ankarana voidaan asiaan puuttua rangaistusasteikkoa muuttamalla.⁴¹⁷

Lainsäätäjällä on suuri vastuu tuomioistuimen toiminnassa. Rikosoikeudessa tämä vastuu on poikkeuksellisen suuri, sillä rikoksista ja rangaistuksista tulee aina säätää laissa, muut säädöstyypit eivät suoraan perustuslain nojalla kelpaa. Laillisuusperiaatteella on myös lainsäätäjän ja tuomioistuimen välisessä suhteessa suuri vaikutus, sillä monet sen vaatimuksista kohdistuvat sekä lainsäätäjään että tuomioistuimiin.

Ensinnäkin epätasällisyyskielto koskee tavallisten ihmisten lisäksi tuomioistuimen kykyä ymmärtää lakia. Lakien ollessa riittävän tarkkarajaisia ei ole vaaraa siitä, että tuomioistuin rikkoisi *praeter legem*-kieltoa tai analogiakieltoa. Lainsäätäjän ja tuomioistuimen välillä on tässä yhteydessä eräänlainen vuorovaikutus, sillä mitä laadukkaampi lakiteksti on, sitä helpompi tuomioistuimen on sitä soveltaa ja sitä pienempi on riski laillisuusperiaatteen rikkomisesta. Riittävän tarkkarajaisuuden saavuttaminen vaatii lailta paljon: sen tulee olla samanaikaisesti riittävän abstraktia kattamaan mahdollisimman laajan tekemuotojen piirin, minkä lisäksi sen tulee olla täsmällistä ja yksiselitteistä, jotta sen tulkin-
nanvaraisuus vähenisi.⁴¹⁸

Kun verrataan näitä vaatimuksia maallikoiden ennustettavuuden toteutumista koskeviin vaatimuksiin, voidaan havaita lainsäätäjän olevan jonkinlaisessa umpikujassa: odotus siitä, että lait olisi muotoiltu kaikille lukijoilleen sopiviksi, lienee mahdottomuus. Lainsäätäjän on todennäköisesti mahdotonta miellyttää jokaista samanaikaisesti, ja ”häviäjäksi” jäävät luultavasti tavalliset ihmiset, sillä tuomioistuinten sujuvaa työskentelyä voidaan pitää tärkeämpänä eri intressejä vertailtaessa.

Tuomioistuintenkaan kannalta tilanne ei ole kuitenkaan ongelmaton, sillä lainsäädännön määrä on lisääntynyt ja lisääntyy jatkuvasti, mikä ei voi olla näkymättä vaikeutena hallita lakien sisältöä.⁴¹⁹ Lainsäädäntötyö saattaa ajautua myös lakitekniisiin ongelmiin, sillä tuo-

⁴¹⁶ Saraviita 2011, s. 169.

⁴¹⁷ Esimerkiksi rikoslain 20 luvussa säädetyt seksuaalirikosten rangaistussäännökset muuttuvat melko usein ja ovat jatkuvan muutospaineen alla. Viimeisin muutos raiskaussäännöksiin tuli voimaan 1.9.2014 alkaen, jolloin pakottamisesta sukupuoliyhteyden luovuttiin ja 1 §:ään lisättiin kohta, jonka mukaan raiskausta ei voida katsoa lieväksi, jos siinä on käytetty väkivaltaa. HE 216/2013 vp, s. 1.

⁴¹⁸ Ks. Nuutila 1997, s. 66–67.

⁴¹⁹ Nuutila ja Saarenpää puhuvat havainnollisesti säännösviidakosta. Ks. Nuutila 1997, s. 46 ja Saarenpää

mioistuinten tavoin myös lainsäätäjän työtä vaikeuttaa kiire ja asioiden ruuhkautuminen.⁴²⁰ Lainsäätäjällä on kuitenkin sama velvollisuus kuin yksilöiden kohdalla varmistaa, etteivät lait ole niin epätarkasti muotoiltuja, että tuomioistuinten toiminta vaikeutuu niiden vuoksi.

Oikeudenkäymiskaaren 31 luvun 8 §:n kohdassa 4 säädetään tuomioiden purkamisesta rikosasiassa syytetyn eduksi tilanteessa, jossa tuomio perustuu ilmeisen väärään lain soveltamiseen. Vaikka kyseessä onkin todennäköisemmin tilanne, jossa kansallinen lain soveltaminen on ristiriidassa esimerkiksi EIT:n oikeuskäytännön valossa⁴²¹, voitaneen kyseistä lainkohtaa soveltaa myös tilanteessa, jossa lain soveltaminen on ollut laillisuusperiaatteen vastaista.⁴²²

Lainsäätäjään kohdistuu epätasällisyyskiellon ohella muitakin laillisuusperiaatteen kieltoja, jotka samalla vaikuttavat myös tuomioistuimiin. Usein tilanne on sellainen, että laillisuusperiaate kieltää saman asian sekä lainsäätäjältä että tuomioistuimelta. Näin on esimerkiksi taannehtivan rikoslain kiellon kohdalla.⁴²³ Lainsäätäjä ei saa kriminalisoida tekoja, jotka on tehty ennen lain voimaantulemistä, eikä tuomioistuin saa soveltaa tällaista lakia syytetyn vahingoksi. Samanlainen yhteys on havaittavissa lailla säätämisen vaatimuksen ja praeter legem-kiellon välillä: lainsäätäjän tulee säätää rikoksista ja rangaistuksista laissa, eikä tuomioistuin saa mennä toiminnassaan lain ulkopuolelle. Lainsäätäjällä on toisin sanoen ehdoton delegointikielto rikosoikeudessa.⁴²⁴

Voidaan todeta, että rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja erityisesti siihen sisältyvät lailla säätämisen vaatimus sekä tarkkarajaisuus- ja täsmällisyysvaatimus muodostavat pohjan rikossäännöksiltä edellytettävälle vaatimuksille niiden täydentäessä toisiaan.⁴²⁵ Lakeja valmisteltaessa laillisuusperiaatteella on huomattava merkitys erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa joudutaan arvioimaan lakiehdotuksen sanamuodon avointa sanamuotoa epätasällisyyskiellon näkökulmasta.⁴²⁶

2012, s. 219.

⁴²⁰ Lainsäädäntöön kohdistuvista ongelmista ks. Niemivuo 2012, s. 186–188.

⁴²¹ Ks. esim. ratkaisu KKO:2009:80, jossa korkein oikeus päätyi purkamaan oman tuomionsa.

⁴²² Tapauksessa KKO:2015:22 kyse on juurikin tästä. Tapauksesta lisää jäljempänä.

⁴²³ *Backman* onkin jäsentänyt laillisuusperiaatteen seitsemään osaan, ja juuri taannehtivuuskielto on jaettu kahteen osaan: lain säätämiseen ja soveltamiseen. Ks. *Backman* 2003, s. 25–26.

⁴²⁴ Perustuslakivaliokunta on katsonut laillisuusperiaatteen vastaiseksi myös delegoinnin, jossa lain nojalla annettujen määräysten, kuten asetusten, rikkominen säädetään rangaistavaksi. Laillisuusperiaatteen rikkominen johtuu siitä, että laissa on tällöin vain valtuutus, ei kriminalisointia. PeVM 25/1994 vp, s. 5. Ks. myös Saraviita 2011, s. 167.

⁴²⁵ Melander 2002, s. 943.

⁴²⁶ Erityisesti perustuslakivaliokunta on korostanut avoimien sanamuotojen ongelmallisuutta. Ks. Melander

5.3. Laillisuusperiaate tuomioistuimen ja syyttäjän näkökulmasta

5.3.1. Laintulkinnasta

Montesquieu totesi aikanaan, että tuomarin tulee olla vain suu, joka lausuu lainsäätäjän tahdon julki.⁴²⁷ Lainsäädäntö olisi niin selkeää ja yksiselitteistä, ettei tuomarin tarvitsisi tulkita sitä lainkaan. Kuten edellä on jo lyhyesti käsitelty, tuomarin rooli ei varsinkaan rikosoikeudessa ole näin yksinkertainen. Lainsäätäjän tahto on nykyään säätää melko korkealla abstraktiotasolla mahdollisimman monipuolisesti erilaisia tekotyyppejä, ja tuomari on suu, joka ilmaisee sen, mihin lopputulokseen hän on päätenyt jouduttuaan tulkitsemaan konkreettista tekoa lain säännöksiin.

Laillisuusperiaate on tärkein tuomioistuimen rikosoikeudellista laintulkintaa ohjaava säännös. Oikeudellinen tulkinnan lähtökohta on, että sallitussa tulkinnassa säännökselle annetaan merkityssisältö sanamuodon rajoissa, ja tulkinnan perustana on termin yleiskielellinen merkityssisältö.⁴²⁸ Yleiskielen ei tulisi sisältää erikoissanastoa.⁴²⁹ Rikosoikeudellisessa tulkinnassa tarvitaan kuitenkin myös oikeuskieltä, jolle on tyypillistä erilaiset rikosoikeuden termit.⁴³⁰ Erityisten termien määrä vaihtelee oikeudenaloittain, ja rikosoikeudessa niitä on tavallista enemmän.

Laintulkintatavat on mahdollista ryhmitellä monella eri tavalla, mutta ne muodostavat käytännössä kokonaisuuden, jossa eri tapojen väliset rajat ovat liukuvia. Laintulkinta voidaan nähdä tapahtumana, jossa eri metodeja ja niiden perusteella syntyneitä argumentteja punnitaan keskenään hyväksyttävän lopputuloksen saavuttamiseksi.⁴³¹ Eräs mahdollisuus jakaa laintulkintatavat on jakaa ne objektiiviseen tulkintaan ja tarkoitustulkintaan. Objektiivinen tulkinta koostuu sanamuodon mukaisesta tulkinnasta ja kontekstisidonnaisesta tulkinnasta. *Matti Tolvanen* lisää asiayhteyteen perustuvan tulkinnan tulkintamethodien joukkoon.⁴³² Tarkoitustulkinta on puolestaan teleologista tulkintaa.⁴³³

Rikosoikeudellisen tulkinnan yhtenä erityispiirteenä on, että tulkinnan kohteena eivät ole oikeusnormit sellaisenaan, vaan lakiteksti tekstinä. Tulkinnan lähtökohta on sanamuodon

2015, s. 646–649. Ks. esim. PeVL 40/2002 vp, s. 7.

⁴²⁷ Ellilä & Honkasalo 1966, s. 11.

⁴²⁸ Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 34. Ks. myös *Siltalan* pohdintaa termin ”ajoneuvo” merkityssisällöstä. *Siltala* 2003, s. 334–336.

⁴²⁹ *Mattila* 2002, s. 3.

⁴³⁰ *Tapani* 2006, s. 337.

⁴³¹ *Peczenik* 1995, s. 376 ja *Tolvanen* 2005, s. 205. Ks. myös *Jareborg* 2005, s. 115–116.

⁴³² Ks. *Tolvanen* 2005, s. 205–206.

⁴³³ *Jareborg* 2005, s. 108–111.

mukainen tulkinta eli kieliopillinen tulkinta. Tulkinnan tavoitteena on määritellä lain sanamuodon merkityssisältö eli vähentää sen epätäsmällisyyden astetta. Sanamuodon selvittämisessä on huomioitava muun ohella säännöksen syntyhistoria.⁴³⁴

Kieliopillisen tulkinnan peruseriaatteita ovat sääntelyn ekonomian periaate, johdonmukaisuuden periaate, yleiskielen etusijaperiaate sekä erityisterminologian etusijaperiaate. Sääntelyn ekonomian periaatteen mukaan lakitekstiä ei saa tulkita siten, että jokin kohta jäisi tarpeettomaksi tai merkityksettömäksi. Johdonmukaisuuden periaate kieltää antamasta ilmauksille eri merkityksiä eri yhteyksissä, jollei siihen ole selvää perustetta. Kiellettyä on myös antaa lain ilmaisuille yleiskielestä poikkeava merkitys ilman riittävää perustetta. Sen sijaan jos lain terminologia poikkeaa yleisestä kielenkäytöstä, tulee tälle erityisterminologialle antaa etusija yleiseen kielenkäyttöön nähden.⁴³⁵

Kielellinen tulkinta voidaan jakaa laajentavaan ja supistavaan tulkintaan.⁴³⁶ Supistavassa tulkinnassa lakia tulkitaan ahtaammin kuin sen sanamuoto tavallisen tulkinnan perusteella edellyttäisi.⁴³⁷ Laajentavassa tulkinnassa pysytään lain sanamuodon alueella, mutta säännöksen soveltamisaluetta ”venytetään”.⁴³⁸ Lain sanamuotoa pidemmälle menevä tulkinta katsotaan tietyissä rajoissa sallituksi⁴³⁹, mutta vaarana on analogian puolelle meneminen. Käsittelen asiaa tarkemmin jäljempänä.

Kontekstuaalisessa tulkinnassa korostetaan oikeussäännösten suhdetta toisiinsa: oikeussäännökset muodostavat systeemin: jokainen säännös on tietyssä suhteessa muihin säännöksiin. Suhde voi olla löyhempi tai kiinteämpi, mutta säännöksiä ei tulisi koskaan irrottaa kontekstistaan.⁴⁴⁰ Asiayhteyteen perustuva tulkinta puolestaan rajaa puhtaasti kielelliseen tulkintaan sisältyviä vaihtoehtoja. Asiayhteydellä tarkoitetaan kielellistä ja kielen ulkopuolista yhteyttä, jossa sana tai lause esiintyy. *Tolvanen* havainnollistaa asiaa esimerkillä: talousrikoksissa toimintaympäristönä on talouselämä, johon voi liittyä kansainvälisiä ulottuvuuksia. Tämä toimintaympäristö ja siitä johtuvat normit vaikuttavat muun ohella normien tulkintaan.⁴⁴¹

⁴³⁴ Tapani 2006, s. 334–336. Ks. myös Virolainen & Pölönen 2003, s. 127–128 sekä Siltala 2003, s. 338–339.

⁴³⁵ Ks. Aarnio 1989, s. 256.

⁴³⁶ Tolvanen 2005, s. 207.

⁴³⁷ *Aarnio* puhuu merkitysalueen leikkaamisesta. Ks. Aarnio 1989, s. 257. Ks. myös Jareborg 2005, s. 114.

⁴³⁸ Tolvanen 2005, s. 207 ja Aarnio 1989, s. 257. Ks. myös Jareborg 2005, s. 114.

⁴³⁹ Jareborg 2005, s. 114.

⁴⁴⁰ Ks. Aarnio 1982, s. 129–131. Ks. myös Jyränki 2000, s. 45 sekä Siltala 2003, s. 337–338.

⁴⁴¹ Ks. tarkemmin Tolvanen 2005, s. 206–207.

Rikossäännöksen tarkoituksesta (ratio legis) käsin tapahtuvaa tulkintaa kutsutaan teleologiseksi.⁴⁴² Teleologinen tulkinta jakaantuu subjektiiviseen ja objektiiviseen teleologiaan.⁴⁴³ Subjektiivisessa teleologiassa lain taakse oletetaan ”käskijä” eli subjekti, jolla on tietyt tavoitteet ja tietty tahto.⁴⁴⁴ Objektiivisessa tulkinnassa pyritään selvittämään, mikä olisi tulkitsijan mielestä lain järkevä tarkoitus konkreettisessa ratkaisutilanteessa.⁴⁴⁵ Tällöin tavoitteeksi voidaan asettaa se, että lain tarkoitus selvitetään kokonaisarvostelussa, jossa otetaan huomioon järkevät yhteiskuntapoliittiset arvot ja tavoitteet sekä sosiaaliset normit.⁴⁴⁶

Timo Ojala esittää teleologiselle tulkinnalle kolme erilaista merkityssisältöä. Hän tarkoittaa teleologisella tulkinnalla erityisesti yksittäisen säännöksen taustalla olevia tavoitteita ja tarkoitusta. Sillä voidaan hänen mukaansa tarkoittaa myös yksittäisen tunnusmerkitön tulkintaa koko rikosoikeuden tarkoituserien ja tavoitteiden näkökulmasta. Tulkinnan tulosta on arvioitava erityisesti siitä näkökulmasta, miten yhdenvertainen ja ennustettava ratkaisu on.⁴⁴⁷

Oikeudenkäymiskaaren 1 luvun 11 §:ssä todetaan, että ”tuomarin pitää tarkoin tutkia lain oikeata tarkoitusta ja perustusta sekä tuomita sen mukaan”. Teleologinen tulkintametsodi kuuluu näin ollen lainkäyttäjän tulkintavaihtoehtoihin, mutta sen avulla ei voida korvata muita tulkintametsodeja. Yleisesti katsotaan, että teleologinen tulkinta täydentää muita tulkintametsodeja.⁴⁴⁸ Sitä voidaan pitää sallittuna, kunhan se pysyy lain sanamuodon puitteissa.⁴⁴⁹ Teleologinen tulkinta ei saa johtaa esimerkiksi praeter legem-kiellon rikkomiseen tuomarin mennessä selkeästi lain ulkopuolelle pyrittään liian tavoitteelliseen lain-tulkintaan. *Tolvanen* korostaakin, että käsiteltävän tapauksen ollessa ei-tyypillinen teleologisen tulkinnan rooli korostuu, sillä tapauksen ratkaiseminen vaatii lain tarkoituksen selvittämistä. Tyypilliset tapaukset sen sijaan voidaan ratkaista muilla keinoin, kuten sanamuodon mukaisella tulkinnalla.⁴⁵⁰

Nykyään myös perusoikeusmyönteisellä laintulkinnalla on suuri merkitys. Sen perusta on

⁴⁴² Jaakkola 2012, s. 95, Nuutila 1996, s. 122.

⁴⁴³ Tapani 2004, s. 75. Ks. myös Virolainen & Pölonen 2003, s. 129 sekä Nuutila 1997, s. 58.

⁴⁴⁴ Peczenik 1995, s. 364–365. Ks. myös Aarnio 1989, s. 225–230.

⁴⁴⁵ Aarnio 1989, s. 239–242. Esimerkiksi oikeuskäytäntö, erityisesti korkeimman oikeuden oikeuskäytäntö, voisi vaikuttaa rikosoikeudessa lain tarkoituksen selvittämisessä. Ks. Siltala 2003, s. 340.

⁴⁴⁶ Nuutila 1996, s. 124.

⁴⁴⁷ Ojala 2005, s. 225.

⁴⁴⁸ Peczenik 1995, s. 376. Ks. myös Tapani & Tolvanen 2008, s. 122–123.

⁴⁴⁹ Nuutila toteaa tulkinnan perustuvan viime kädessä tuomarin tekemiin arvostuksiin lain tarkoituksista. Nuutila 1997, s. 57–58.

⁴⁵⁰ Ks. Tolvanen 2005, s. 214.

perustuslain perusoikeussäännöksissä, joten sen voidaan katsoa olevan jopa tärkein tuomioistuimen laintulkintaan vaikuttava tulkintametsodi.⁴⁵¹ Perustusoikeusmyönteiseen laintulkintaan vaikuttavat laillisuusperiaatteen ohella muun muassa yhdenvertaisuus sekä julkisen vallan velvollisuus taata perusoikeuksien toteutuminen. Perusoikeusuudistuksesta seuraa, että tuomarien on kehitettävä lain tulkintoja siten, että ne vastaavat yhteiskunnan jatkuvasti muuttuvia tarpeita. Tässä tilanteessa tuomarin oikeutta luova rooli korostuu.⁴⁵²

5.3.2 Analogiakiellosta sekä sen ja tulkinnan välisestä rajanvedosta

Analogia jaetaan yleensä lainanalogiaan ja oikeusanalogiaan. Lainanalogia tarkoittaa rangaistussäännöksen soveltamista sellaiseen tapaukseen, johon se ei sanamuotonsa puolesta sovellu, mutta johon ratio legis kuitenkin vaatii sen soveltamista. Oikeusanalogiassa tarkastellaan useita säännöksiä tai koko rikoslainsäädäntöä. Niiden pohjalta pyritään selvittämään sellaiset yleiset periaatteet, joita säännökset ilmentävät ja joita voidaan soveltaa tapaukseen. Oikeusanalogia syytetyn eduksi katsotaan sallituksi.⁴⁵³

Missä sitten menee sallitun laintulkinnan ja kielletyn analogisen tulkinnan raja? Oikeuskirjallisuudessa tähän kysymykseen ei ole annettu yksiselitteistä vastausta. *Raimo Lahti* toteaa tämä johtuvan siitä, että kielen monimerkityksisyyden vuoksi rajanveto on harkinnanvaraista. Hän katsoo, että laillisuusperiaatteen kasvaneesta merkityksestä huolimatta rikosoikeudessa ei ole voimassa yleistä tulkintaperiaatetta, jonka mukaan rikosoikeudellisia säännöksiä olisi tulkittava suppeasti syytetyille edullisella tavalla eikä esimerkiksi in dubio pro reo- periaatekaan vaikuta tähän.⁴⁵⁴

Eero Backman puolestaan luo sallitun laintulkinnan ja analogian välille eron: ero on siinä, että tulkinnassa normin ja tosiasioita kuvaavien lauseiden vastaavuus on semanttista, kun taas analogiassa vastaavuus on arvoperusteista. Analogiasta on kyse siis silloin, kun oikeudellista normilauseetta sovelletaan tiettyyn yksittäiseen tapaukseen, vaikka riittävää semanttista vastaavuutta normilauseeseen yleiskielisen tai juridis-tekni sen merkityssisällön ja tapauksen tosiseikkojen välillä ei ole. Tapaus arvostellaan samanarvoiseksi kuin ne tapaukset, joihin normilause semanttisesti soveltuu.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ PeVL 2/1990 vp, s. 3. Ks. myös Ojanen 2015, s. 60 sekä Virolainen & Pölönen 2003, s. 132.

⁴⁵² Määttä 2014, s. 430.

⁴⁵³ Ks. Ellilä & Honkasalo 1966, s. 12 sekä Nuutila 1997, s. 59–60. Vrt. Backman 2003, s. 27–28.

⁴⁵⁴ Lahti 1996, s. 935.

⁴⁵⁵ Backman 2003, s. 27. Ks. myös Tapani 2005, s. 138 sekä Peczenik 1995, s. 341.

Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi annetun hallituksen esityksen mukaan tulkinnasta on kyse, kun termin merkityssisältö vahvistetaan lain sanamuodon puitteissa. Lain soveltaminen termien yleiskielen mukaisessa merkityksessä on sallittua tulkintaa. Myös lain soveltaminen, joka perustuu termeille oikeustieteessä, lakien esitöissä taikka erityisesti itse laissa vahvistettuun juridis-tekniseen merkityssisältöön, on sallittua tulkintaa.⁴⁵⁶

Analogiasta on kysymys, kun normia sovellettaisiin tapaukseen, johon se ei lain sanamuodon yleiskielisessä tai juridis-teknisessä merkityksessä soveltuisi. Ero tulkintaan jää liukuvaksi. Rajatapauksia ratkaistaessa lähtökohtana ovat laillisuusperiaatteen tausta-arvot ja -tavoitteet, erityisesti oikeusturvan ja ennakoitavuuden takaaminen. Rikoslain säännösten soveltamisen ennakoitavuus on sidoksissa säännösten kielen mukaiseen merkitykseen.⁴⁵⁷

Backman on mielestäni systematisoinut analogiakieltoa erittäin hyvin. Ensinnäkin hän korostaa analogiaa olevan kahdenlaista: syytettyä vastaan vaikuttavaa ja syytetyn eduksi vaikuttavaa analogiaa. Syytettyä vastaan tapahtuva analogia on usein rikossäännöksen analogista soveltamista, kun taas syytetyn eduksi tapahtuva analogia esimerkiksi oikeutamisperusteiden tai tunnusmerkistöä rajoittavien säännösten soveltamista. Hänen mukaan analogiakielto on ehdoton ainoastaan silloin, kun kyseessä on oikeusanalogia ja kun se tapahtuu syytetyn vahingoksi. Syytetyn eduksi tapahtuva lainanalogia on sallittua, mutta syytetyn eduksi tapahtuva oikeusanalogia sen sijaan lähtökohtaisesti kiellettyä.⁴⁵⁸

Yhteenvedonomaaisesti voidaankin todeta, ettei liene mahdollista sanoa tyhjentävästi, missä sallitun ja kielletyn tulkinnan raja kulkee. On mahdollista todeta vain, mikä ainakin on sallittua ja mikä ei. Käsiteltävien tapausten heterogeenisyys estänee tarkemman määritelmän esittämisen.⁴⁵⁹ Nykyaikana perus- ja ihmisoikeuksien ollessa oikeusjärjestyksen tärkeimpiä oikeuksia tulisi ainakin välttää tulkintaa, joka laajentaa mahdollisuutta rajoittaa ihmisoikeuksia.⁴⁶⁰ Tuomari toteuttaa rikosprosessin tavoitteita jokaisessa yksittäistä-

⁴⁵⁶ Ks. HE 44/2002 vp, s. 36.

⁴⁵⁷ Ibid. s. 37. Ks. myös ratkaisu KKO:2004:64, kohta 7, jossa korkein oikeus arvioi lain ilmaisun ”ulosmittattuun irtaimeen esineeseen” suhdetta alempien oikeusasteiden tulkintaan. Se piti alempien oikeuksien tulkintaa selkeästi sanamuodon kielellistä merkitystä laajempänä.

⁴⁵⁸ Ks. Backman 2003, s. 27–29. Olen kuitenkin eri mieltä siitä, että termit ”lainanalogia” ja ”oikeusanalogia” olisivat erityisen harhaanjohtavia. Mielestäni niiden ero Backmanin käyttämiin termeihin ”yksittäisanalogia” ja ”monisäännösanalogia” ei ole kovinkaan suuri. Ks. myös Nuutila 1997, s. 60.

⁴⁵⁹ Ks. myös Krokfors 2014, s. 69.

⁴⁶⁰ Ks. myös Virolainen 2012, s. 233–234.

pauksessa tekemällään harkinnalla. Prosessin tavoitteiden vaikutus tuomarin prosessinjohtoon riippuu kunkin jutun laadusta ja prosessin vaiheesta, mistä seuraa, että saman säännöksen soveltaminen voi johtaa eri tilanteissa erilaiseen lopputulokseen.⁴⁶¹

Korostaisin kuitenkin tuomioistuimen varovaisuutta olla loukkaamatta praeter legem-kieltoa. Lakitekstiin pitäisi nojautua niin pitkälle kuin se vain on mahdollista, jotta lainkäytön ennustettavuus säilyisi. *Backmanin* ehdottaa rikossäännösten ydinalueen ja epävarmuusalueen selvittämistä säännös säännökseltä. Tämä erittely auttaisi selkiyttämään, missä kohtaa semanttinen vastaavuus päättyy ja mistä arvoperusteinen rinnastettavuus alkaa.⁴⁶² Kaiken kaikkiaan tärkeintä on kuitenkin lainmukainen menettely, ei se, miten raja sallitun ja kielletyn tulkinnan välillä määritetään. *Hannu Tapani Klamin* mukaan oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa ei tarvita kysymystä ”tulkintaa vai analogiaa”, vaan olennaista on, sovelletaanko normia tapaukseen vai ei.⁴⁶³

5.3.2 Tuomarin sidonnaisuus

Lakisidonnaisuuden vaatimus ja taannehtivuuskielto ovat tuomioistuimiin kohdistettuja kieltoja, joiden tarkoituksena on varmistaa rikosprosessin ennustettavuus ja oikeudenmukaisuus. Praeter legem-kieltoa ja taannehtivuuskieltoa on käsitelty edellä jo varsin kattavasti, joten tässä yhteydessä on tarpeen ainoastaan muutaman lisähuomion tekeminen. *Frände* yhdistää nämä kiellot termin ”domarbundenhet” alle.⁴⁶⁴

Praeter legem-kiellon osalta tulee huomata, että se koskee tuomioistuinten ohella kaikkia muitakin lainkäyttöviranomaisia. Tuomittavan rangaistuksen tulee olla lainmukainen sekä rangaistuslajiltaan että rangaistuksen ankaruuden osalta. *Frände* mainitsee kaksi havainnollistavaa esimerkkiä: jos henkilö on syyllistynyt näpistykseen, häntä ei voida tuomita vankeuteen, sillä ainoa rangaistus näpistyksestä on lain (rikoslain 28 luvun 3 §) perusteella sakko. Tuomitsemalla rikosentekijän vankeuteen tuomioistuin rikkoisi praeter legem-kieltoa rangaistuslajin osalta. Toinen esimerkki koskee liian ankaraa rangaistusta: jos henkilö on tehnyt kaksi törkeää varkautta, tuomioistuin ei saa tuomita seitsemää vuotta pidempää vankeusrangaistusta.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Määttä 2014, s. 430.

⁴⁶² Backman 2003, s. 30.

⁴⁶³ Klami 1983, s. 208–209. Ks. myös Tapani 2006, s. 348. Vrt. Backman 2003, s. 28–29 sekä Jaakkola 2012, s. 107.

⁴⁶⁴ Ks. Frände 1989, s. 146.

⁴⁶⁵ Frände 2012, s. 31.

Tarkasteltaessa taannehtivuuskieltoa eri näkökulmista voidaan siinä havaita erilaisia kieltoja perinteisen, tekohetken tasoa ankaramman rangaistuksen kiellon lisäksi. Sellaisia tekoja, jotka on tehty teon kriminalisoivan säännöksen kumoamisen jälkeen, ei saa määrillä rikokseksi. Analogisen tulkinnan kieltoon liittyen kiellettyä on myös käyttää laajempaa, soveltamishetkellä jo vanhentunutta tulkintaa.⁴⁶⁶ Taannehtivuuskieltoa voidaan rikkoa myös lainmuutosten kautta: esimerkiksi lainmuutoksella toteutettu rikoksen vanhentumisajan pidentäminen tai syyttäjän syyteoikeuden laajentaminen asianomistajarikoksissa rikkovat taannehtivuuskieltoa.⁴⁶⁷

5.3.3. Laillisuusperiaate syyttäjän näkökulmasta

Laillisuusperiaatteen vaikutus syyttäjään eroaa hieman sen vaikutuksesta tuomioistuimeen. Syyttäjien toimiessa rikosprosessissa esitutkivana ja syytettä ajavana tahona laillisuusperiaatteen vaikutus sille ei ole niin suuri. Syyttäjän on periaatteen kannalta tavallaan välimaastossa sen velvoittaessa prosessin ”alussa” lainsäätäjää ja ”lopussa” tuomioistuinta. Syyttömyysolettama on keskeisimpiä periaatteen vaatimuksia, joista syyttäjän tulee prosessin aikana huolehtia. On laillisuusperiaatteen vastaista pitää syytettyä syllisenä tekoon, joka ei ole tekohetkellä rikos. Syyttäjän tulisi ajaa syytettä vain sellaisista rikoksista, jotka ovat lain mukaan rikoksia.⁴⁶⁸ Syyttäjän tulee myös vaatia vain sellaisia rangaistuksia, joista on laissa säädetty.⁴⁶⁹ Tuomioistuin kuitenkin turvaa viime kädessä syytetyn oikeuksien suojan tältäkin osin.

5.4. Laillisuusperiaatteen suhde oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen

Tarkasteltaessa perustuslain 8 §:n ja 21 §:n sisältöä voidaan havaita ensinnäkin, että niiden säätämistapa on erilainen. Laillisuusperiaatetta koskeva 8 § on säädetty negatiivisesti, kun taas oikeusturvaa koskeva 21 § on säädetty yksilön oikeuksien muotoon. Sen 1 momentti säätää tuomioistuimeen pääsemisestä ja 2 momentti menettelyllisistä oikeuksista 8 §:n säätäessä eräänlaisista rikosprosessin peruslähtökohdista. Oikeudenmukainen rikosprosessi vaatii kaikkien kolmen yhtäaikaisen toteutumisen. Verrattaessa rikosprosessia riita-asian oikeudenkäyntiin voidaan havaita, että rikosasian oikeudenkäynti selkeästi vaatii 21 §:n oikeusturvan lisäksi myös laillisuusperiaatteen vaatimusten toteutumisen.

⁴⁶⁶ Backman 2003, s. 25.

⁴⁶⁷ Frände 2012, s. 42.

⁴⁶⁸ Lain oikeudenkäynnistä rikosasioissa 1 luvun 6 §:n 1 kohdan mukaan syyttäjän on nostettava syyte epäilystä rikoksesta, jos hän katsoo, että se on laissa säädetty rangaistavaksi. Kyseinen lainkohta ilmentää siis *nullum crimen sine lege*-periaatetta syyttäjän tehtävissä.

⁴⁶⁹ ROL 5:3.1:n 5 kohdan mukaan haastehakemuksessa tulee mainita rangaistusvaatimus ja se lainkohta, johon vaatimus perustuu. Lainkohta ilmentää *nulla poena sine lege*-periaatetta.

Oikeudenmukaisen rikosprosessin toteutuminen vaatii toisin sanoen enemmän kuin riita-asian prosessin.

Jos kuviteltaisiin tilanne, ettei laillisuusperiaatetta olisi olemassa, voitaisiin havaita, että rikosasioissa syytetyn suoja muodostuisi pelkästään perustuslain 21 §:n turvaamien oikeuksien, kuten kontradiktorisuuden periaatteen, itsekriminoinnin ja ne bis in idem-kiellon kautta. Näkyisikö tällöin missään riita- ja rikosasioiden erilaisuus? Ei näkyisi, sillä oikeastaan itsekriminointia lukuun ottamatta olisi vaikea havaita niiden välillä mitään eroa. Tästä seuraisi kuitenkin rikosasioissa julkisen vallan ylikorostunut asema suhteessa syytettyyn, sillä mikään ei suojaisi syytettyä lakiin perustumattomalta, tuomarin mieltävaltaan perustuvalta lainkäytöltä. Kyseessä olisi monessa mielessä paluu aikaan ennen Ranskan suurta vallankumousta, jolloin ”oikeusalamaisia” ei suojannut oikeudenkäynnissä juuri mikään.

Näkisinkin perustuslain 21 §:n oikeusturvan ja muiden oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeiden olevan rikosprosessissa ainoastaan vähimmäistaso. Ne ovat välttämättömiä rikosprosessin toteutumiselle, mutta ilman laillisuusperiaatetta niiden merkitys jäisi vähäiseksi. Laillisuusperiaate täydentää oikeudenmukaisen rikosprosessin vaatimuksia ja toimii samalla toiseen suuntaan varmistamalla rikosoikeuden preventiivisen vaikutuksen toteutumisen. Kuten edellä todettiin, preventiovaikutuksen toteutuminen edellyttää muun ohella sitä, että ihmiset kokevat rikosoikeudellisen lainkäytön oikeudenmukaiseksi.

6. LAILLISUUSPERIAATE OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ

6.1. Korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöä

Laillisuusperiaate on ollut varsin usein korkeimman oikeuden käsiteltävänä. Usein sen arvioiminen on osa ratkaisuun liittyvää kokonaisharkintaa. Periaatteen osat ovat olleet varsin tasaisesti edustettuina, yleisimmin arviointi liittyy todennäköisesti laintulkintaan ja analogiaan. Aiheeseen liittyvä jonkinlainen klassikkotapaus on salakuunteluun liittyvä ratkaisu KKO:1971-II-101, joten se on syytä käsitellä ensimmäisenä.

Tapauksessa syytetty oli käyttänyt vahvistinlaitteita kuullakseen naapurinsa asunnosta kantautuneita ääniä, joiden kuuleminen ei ollut muuten mahdollista. Hän oli tallentanut äänet ääninauhalle ja soittanut nauhoituksiaan myös muille. Raastuvanoikeus perusteli rangaistavuutta yksityiselämää suojaavan kotirauhan rikkomissäännöksen kautta. Tuohon aikaan lainsäädännössä ei ollut salakuuntelua koskevaa säännöstä, mutta raastuvanoikeus katsoi teknisin laittein toteutetun kuuntelun täyttävän kotirauhan rikkomispykälän huoneistoon tunkeutumisen osalta. Hovioikeus kumosi kärjäoikeuden päätöksen todeten, että teko kylläkin loukkasi kantajan oikeutta saada suojaa yksityiselämälleen, mutta katsoi ettei menettelyä voitu pitää sellaisena tekona, josta laissa olisi säädetty rangaistus. Korkein oikeus ei muuttanut hovioikeuden ratkaisua.⁴⁷⁰

Koska tapahtuma-aikaan ei rikoslaissa ollut säännöstä salakuuntelusta, olisi kärjäoikeuden ratkaisu rikkonut sekä *nullum crimen sine lege*-periaatetta että analogiakieltoa. Tuolloin voimassa olleen rikoslain 24 luvun 1 §:n mukaan henkilö on tuomittava kotirauhan rikkomisesta, jos hän oikeudettomasti tunkeutuu taikka menee salaa tai toista harhauttaen kotirauhan suojaamaan paikkaan taikka kätkeytyy tai jää sellaiseen paikkaan; rikkoo toisen kotirauhaa metelöimällä, heittämällä esineitä tai muulla vastaavalla tavalla taikka häiritsee toisen kotirauhaa soittamalla puheluita tai lähettämällä matkapuhelimeen viestejä. Selvästikään salakuuntelua ei ollut kriminalisoitu kotirauhan rikkomisen muotona, joten ylempien asteiden ratkaisu on laillisuusperiaatteen mukainen.⁴⁷¹

Tuore laillisuusperiaatteeseen liittyvä, jonkin verran keskustelua herättänyt ratkaisu on KKO:2015:22. Hovioikeus oli lainvoiman saaneella tuomiolla tuominnut metrojunankul-

⁴⁷⁰ Ks. tapauksen kuvauksesta Backman 2003, s. 29–30 sekä Krokfors 2014, s. 62–63.

⁴⁷¹ Tapaus liittyy hyvin edellä mainitsemaani lainsäätäjän ja tuomioistuimen vuorovaikutukseen: jo seuraavana vuonna salakuuntelu oli kriminalisoitu, johtuen juuri kyseisestä korkeimman oikeuden ratkaisusta. Ks. HE 63/1972 vp, s. 1.

jettaja A:n liikenneturvallisuuden vaarantamisesta sakkorangaistukseen ja yhdessä kaupungin kanssa suorittamaan vahingonkorvausta X:lle. Syyttäjä oli syyttänyt A:ta liikenneturvallisuuden vaarantamisesta katsoen A:n huolimattomuudesta rikkoneen metrolii-kenteen turvallisuutta koskevia ohjeita ja määräyksiä siten, että teko on aiheuttanut vaaraa toisen turvallisuudelle. A:n kuljettama metrojuna oli lähtenyt liikkeelle asemalta huomi-oimatta sitä, että 11-vuotias lapsi oli jäänyt olkapäästään ja jalastaan sulkeutuvien ovien väliin ja raahautunut junan mukana noin kymmenen metriä ennen kuin oli päässyt irti. Tapahtumasta oli aiheutunut lapselle lievää kipua ja ahdistusta.

Kysymys oli siitä, onko hovioikeuden tuomio perustunut ilmeisesti väärään lain sovelta-miseen, kun A on tuomittu rangaistukseen sekä A ja kaupunki rikosperusteiseen vahin-gonkorvausvelvollisuuteen rikoslain 23 luvun 1 §:n ja metrojunankuljettajan toimintaoh-jeen (MTO) III- osan 17.3. kohdan⁴⁷² määräyksen nojalla. A:n ja kaupungin tekemän tuo-mion purkuhakemuksen mukaan A oli tuomittu rangaistukseen ja vahingonkorvaukseen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ollut säädetty rangaistavaksi.

Korkeimman oikeuden mukaan rikoslain 23 luvun 1 §:stä ei ilmene, että MTO III olisi lainkohdassa tarkoitettu junaturvallisuutta koskeva määräys. Hallituksen esityksessäkään ei ole mainittu sitä junaturvallisuutta koskevana määräyksenä. Rikoslain 23 luvun 1 §:ssä ei näin ollen ollut laillisuusperiaatteen edellyttämää viittausta syytteessä mainittuun met-rojunankuljettajan huolellisuusvelvoitteen sisällön täsmentävään MTO III:n määräyk-seen.⁴⁷³ MTO III:ssa ei ole myöskään ilmaistu, että sen määräysten rikkominen olisi ran-gaistavaa. Siitä ei muutoinkaan ilmene, että siinä olisi kysymys rikoslain 23 luvun 1 §:n 2 momentin 3 kohdassa tarkoitetuista junaturvallisuutta koskevista määräyksistä. MTO III:n määräys ei tältäkkään osin täytä laillisuusperiaatteen edellytyksiä.⁴⁷⁴

Korkeimman oikeuden mukaan A:ta ei olisi tullut tuomita rangaistukseen eikä A:ta ja kaupunkia vahingonkorvausvelvollisiksi. Liikenneturvallisuuden vaarantaminen oli syyksiluettu hovioikeuden tuomiossa selvästi vastoin rikoslain 3 luvun 1 §:ssä ilmaistua

⁴⁷² MTO III kohdan 17.3. mukaan juna saa lähteä asemalta vasta, kun sille on annettu asianmukaisesti opaste ja ovet ovat sulkeutuneet eikä muuta estettä junan lähdölle ole. Kuljettajan on ennen liikkeelle lähtöä todettava ohjaamon sivupeilistä tai ohjaamon avatusta sivuikkunasta matkustajien vaihtumisen päättyneen ja suljettava ovet tarkastaen samalla, että ne sulkeutuvat kunnolla ja ettei kukaan jäänyt niiden väliin. Mikäli junan ovet eivät ole täysin sulkeutuneet, kuljettajan on avattava ne uudelleen ja yritettävä niiden sulkemista hetken kuluttua, kun mahdollinen este on poistunut. Junan lähtiessä liikkeelle on ohjaamon sivupeilistä vielä seurattava, ettei laiturilla tai junassa oleville matkustajille aiheudu liikkeellelähdestä vaaraa.

⁴⁷³ Ks. kohta 10.

⁴⁷⁴ Ks. kohta 11.

laillisuusperiaatetta.⁴⁷⁵ Hovioikeuden tuomio purettiin, A vapautettiin sakkorangaistuksesta ja A ja kaupunki vahingonkorvausvelvollisuudesta.

Laillisuusperiaatteen näkökulmasta tapauksessa oli keskeistä se, ettei MTO III:n katsottu olevan sellainen rikoslain 23 luvun 1 §:n mainitsema määräys, joka olisi täyttänyt rikoksen lailla säätämisen vaatimuksen.⁴⁷⁶ MTO III:n määräyksen rikkomista ei ollut myöskään säädetty siinä rangaistavaksi. Näin ollen hovioikeus oli toiminut sekä *nullum crimen sine lege* että *nulla poena sine lege* -periaatteiden vastaisesti. Oikeudellisesti tapauksessa ei mielestäni ole epäselvyyttä, sillä yhdenkin periaatteen toteutumatta jääminen olisi joutanut samaan lopputulokseen. Vaikka MTO III:ssa olisikin ollut määräys, jonka mukaan sen rikkominen olisi rangaistavaa, ei kyseessä olisi kuitenkaan ollut rikos, josta on säädetty laissa, sillä laissa ei ollut viittausta MTO:een. Tavallisen kansalaisen oikeustajuun ratkaisu ei sen sijaan välttämättä asetu: metronkuljettaja aiheuttaa huolimattomuudellaan vaaratilanteen ja lieviä vammoja matkustajalle, mutta välttyy kokonaan rangaistukselta, koska tekoa ei ollut säädetty rangaistavaksi.

Toinen hyvin mielenkiintoinen laillisuusperiaatteeseen liittyvä tuore ratkaisu on KKO:2014:7, joka liittyy laajaa mediahuomiota saaneeseen WinCapita-rahoitushuijaukseen. A oli antanut klubin jäsenille erehdyttävää tietoa siitä, että klubi harjoittaisi erittäin tuottoisaa vedonlyöntitoimintaa ja maksaisi jäsenille tästä saatuja tuottoja ja että se kävisi saamillaan varoilla itse tuottoisaa valuuttakauppaa ja maksaisi jäsenille tästä saatuja tuottoja. Tosiasiassa klubin harjoittama vedonlyöntitoiminta ja sen koemielessä käymä vähäinen valuuttakauppa olivat olleet tappiollisia. Klubilla ei ollut ollut muuta tulolähdettä kuin jäsenten klubiin sijoittamat rahavarat. A tuomittiin käräjäoikeudessa törkeästä petoksesta, mutta syyte A:ta ja B:tä vastaan rahankeräysrikoksesta hylättiin.

Hovioikeus sen sijaan tuomitsi A:n rahankeräysrikoksesta ja B:n avunannosta siihen. A tuomittiin viiden vuoden vankeusrangaistukseen ja B yhden vuoden ja kolmen kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Valituksissaan A ja B vaativat, että syytteet rahankeräysrikoksesta hylätään ja että heidät vapautetaan tältä osin rangaistuksesta sekä rangaistuksen alentamista. A vaati syytteen hylkäämistä myös sillä perusteella, ettei hänen voitu katsoa olleen selvillä rahankeräysnormiston sisällöstä sen epäselvyyden vuoksi, joten

⁴⁷⁵ Ks. kohta 12. Ks. myös ratkaisu KKO:2000:52.

⁴⁷⁶ Rikoslain 23 luvun 1 §:n 2 momentin 3 kohdan mukaan liikenneturvallisuuden vaarantamisesta tuomitaan se, joka kuljettaessaan juna tai toimiessaan muussa junaturvallisuuteen olennaisesti vaikuttavassa tehtävässä rikkoo junaturvallisuutta koskevia määräyksiä. MTO III ei siis ollut tällainen määräys.

syyte olisi viime kädessä hylättävä rikoslain 4 luvun 2 §:n perusteella.

Laillisuusperiaatteen kannalta tapauksessa oli kyse siitä, kävikö rikoslain asianomaisesta rangaistussäännöksestä (tekohetkellä rikoslain 17 luvun 16 b §, nykyään 16 c §) ja rahankeräyslaista (rahankeräyslain 9 §:n 3 kohta) rahankeräysrikoksen syyksilukemisen edellyttämällä tarkkuudella ilmi, että pyramidipeli on rangaistavaa syytteessä tarkoitetussa muodossa eli myös silloin, kun pelin järjestäminen ei tähdännyt yleishyödyllisen toiminnan rahoittamiseen vastikkeetta rahankeräyslain 1 §:ssä ja 3 §:n 1 momentissa säännellyllä tavalla.⁴⁷⁷

Korkein oikeus päätyi pitämään hovioikeuden tuomion voimassa muuttumattomana. Se katsoi alempien oikeusasteiden tavoin että pyramidipelit oli tarkoitettu kielletyiksi sekä yleishyödyllisen että muun toiminnan osalta.⁴⁷⁸ Johtopäätöksensä korkein oikeus totesi, että rahankeräyslakia on perusteltua tulkita siten, että merkitystä annetaan sille lainsäätäjän tahdolle, joka lain säätämishistoriasta ja esitöistä ilmenee. Koska sanalla ”rahankeräys” voi olla eri merkityksiä soveltamistilanteesta riippuen, sitä ei voitu terminä tässä yhteydessä painottaa. Korkein oikeus päätyi katsomaan, että rahankeräysten järjestäminen pyramidipelin muodossa missä tahansa tarkoituksessa on ollut kiellettyä ja siten rangaistavaa.⁴⁷⁹

Kieltoerehdyksen osalta korkein oikeus totesi, että EIT:n oikeuskäytännön⁴⁸⁰ mukaan laki voi täyttää ennakoitavuuden vaatimukset, vaikka sen kohteena oleva henkilö joutuu hankkimaan oikeudellista apua arvioidakseen seuraamukset, joihin toiminta voi johtaa. Henkilöltä, joka on mukana sellaisessa ammatillisessa tai kaupallisessa toiminnassa, johon liittyy riskejä, voidaan tässä suhteessa odottaa tavallista enemmän.⁴⁸¹ Asianmukainen selonotto toiminnan oikeudellisesta luonteesta olisi johtanut kysyjän kääntymään viime kädessä rahankeräyksiä valvovan viranomaisen puoleen. Niitä selvitysmahdollisuuksia, joita WinCapitan toimijoilla on ollut käytettävissään, ei ollut käytetty. Selonotto olisi tehnyt selväksi, että A:lla oli todellinen riski joutua syytetyksi rahankeräysrikoksesta.⁴⁸² Rahankeräyslakia ei muutoinkaan pidetty erityisen vaikeaselkoisena.⁴⁸³

⁴⁷⁷ Rahankeräyslain 1 §:n mukaan lain tarkoituksena on mahdollistaa yleishyödyllisen toiminnan rahoittamiseksi järjestettävät rahankeräykset ja estää epärehellinen toiminta rahankeräysten yhteydessä.

⁴⁷⁸ Ks. kohta 32.

⁴⁷⁹ Ks. kohta 35.

⁴⁸⁰ Korkein oikeus viittasi ratkaisuun *Cantoni vs. Ranska* (11.11.1996).

⁴⁸¹ Ks. kohta 39.

⁴⁸² Ks. kohta 42.

⁴⁸³ Ks. kohta 46.

Korkein oikeus päätyi ratkaisuunsa äänin 3-2. Erimielisyys koski muun muassa sitä, oliko rahan kerääminen pyramidipelin muodossa tarkoitettu säätää rangaistavaksi ja täyttävätkö pyramidipelin järjestämisen rangaistavuutta koskevat säännökset laillisuusperiaatteen vaatimukset. Eri mieltä olleet jäsenet katsoivat, että toisin kuin nykyään voimassa olevan lain, tekohetkellä voimassa olleen lain mukaan ei ollut varmuutta siitä, että rahan kerääminen pyramidipelin muodossa olisi tarkoitettu rangaistavaksi.⁴⁸⁴ Heidän mukaansa lain sanamuodon ja esitöiden perusteella vaikutti siltä, että säännösten laatimisessa oli tapahtunut lakitekniisiä virheitä.

Eri mieltä olleet katsoivat myös, että WinCapitassa pyramidipelin avulla tapahtunut rahan kerääminen ei ollut mitenkään liittynyt laissa kuvattuun rahankeräämiseen. Lakitekstiä sananmukaisesti tulkiten A:n järjestämä pyramidipeli ei olisi ollut rahankeräystä eikä myöskään rahankeräysrikoksena rangaistava. Rahankeräyslaki edellyttää toiminnalta vastikkeettomuutta, mutta pyramidipeli ei sellaista ole. Sen vuoksi olisi heidän mukaansa arvioitava, voidaanko lain sanamuodon mukainen tulkinta sivuuttaa sillä perusteella, että lainsäätaja valitusta sanamuodosta huolimatta näyttäisi tarkoittaneen säätää myös tämän tyyppisen pyramidipelin järjestämisen rangaistavaksi. A:n toiminnan pitäminen yleiskie- len mukaan rahankeräykseksi katsottiin perusteluissa myös tulkinnanvaraiseksi.

Eri mieltä olleet jäsenet katsoivat myös, että tulkinta, jonka mukaan rahankeräyksen tunnusmerkistö täytyisi myös käsiteltävässä tapauksessa, olisi kiellettyä lain sanamuodon ulkopuolelle menevää laajentavaa tulkintaa syytetyn vahingoksi. A ei ollut voinut tällaista tulkintaa kohtuudella ennakoita. Tästä syystä ja säännösten ja eräiden perusteluvirkkeiden välinen ristiriitaisuus huomioon ottaen he katsoivat, että A:n tuomitseminen hänen syykseen väitetystä rahankeräysrikoksesta olisi ollut laillisuusperiaatteen vastaista. Sen vuoksi he olisivat hylänneet syytteet rahankeräysrikoksesta A:ta vastaan ja avunannosta rahankeräysrikokseen B:tä vastaan.

Tässä tapauksessa on lakisidonnaisuuden vaatimukseen, analogiakieltoon sekä epätas- mällisyyskieltoon liittyviä kysymyksiä. Eri mieltä olleiden jäsenten perusteluissa arvioi- tiin myös taannehtivuuskieltoon liittyen, oliko pyramidipeli rikoksen tekohetkellä ran- gaistavaksi säädetty. Keskeistä oli siis se, voidaanko A:n katsoa syyllistyneen rahanke- räysrikokseen, vaikka hänen toimintansa ei ollut yleishyödyllistä tai vastikkeetonta, kuten laki edellytti. Laillisuusperiaatetta koskenut oikeudellinen epäselvyys johtui paljolti siitä,

⁴⁸⁴ Rahankeräysrikoksesta koskeva rikoslain säännös muuttui vuonna 2010.

että pyramidipeli määritellään lainsäädännössä yhdeksi rahankeräyksen kielletyksi tavaksi.

Janne Myllymäki on tuomiota koskevassa oikeustapauskomentissaan ehdottanut ratkaisuja vastaavien epäselvyyksien varalle: ”Ongelma olisi ratkaistavissa sijoittamalla pyramidipeliä, ketjukirjettä ja muita vastaavia järjestelyjä koskevat kiellot muualle kuin yleishyödyllistä vastikkeetonta rahankeräystoimintaa koskevaan rahankeräyslakiin. Lisäksi olisi harkittava, onko edellä mainittuja rikollisen toiminnan muotoja tarkoituksenmukaista sisällyttää rikoslaisissa rahankeräysrikokset- nimikkeen alle.”⁴⁸⁵

Tapauksen epäselvyydet liittyvät tulkinnan ja analogian väliseen rajanvetoon. Korkein oikeus selkeästi myönsi lain puutteellisuudet, mutta katsoi teleologisen tulkinnan kautta lainsäätäjän tahdon olleen säätää jossain määrin lakitekstin vastaisesti myös vastikkeeton ei-yleishyödyllinen toiminta rahankeräysrikos- nimikkeen alle.⁴⁸⁶ Korkein oikeus käytti myös kontekstuaalista tulkintaa arvioimalla rahankeräyslain säännöksiä kokonaisuutena, mitä kautta se päätyi katsomaan, että olisi epäloogista katsoa pyramidipelin olevan kielletty ainoastaan yleishyödyllisen rahankeräyksen yhteydessä.⁴⁸⁷

Korkeimman oikeuden perustelut eivät ole välttämättä vakuuttavimmasta päästä. Niissä ollaan mielestäni hyvin lähellä analogian puolelle ajautumista. Edellä mainitun Backmanin esittämän tulkinnan ja analogian vertailun perusteella katsoisin, että normit ja faktat eivät juurikaan vastaa toisiaan semanttisesti, vaan vastaavuus on enemmänkin arvoperusteista. Olisiko tapauksen ratkaisussa voinut olla vaikutusta WinCapitan saamalla poikkeuksellisen suurella mediahuomiolla ja A:n tekemien rikosten huomattavalla laajuudella?

Analogisen soveltamisen kieltoon liittyi myös korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2013:50, jossa oli kyse sananvapauden suhteesta laittomaan uhkaukseen. Syytetty A oli julkaissut internetissä kirjoituksen, joka sisälsi pääministeriin, valtiovarainministeriin sekä eduskunnassa työskenteleviin kohdistettuja vakavia uhkauksia. Korkein oikeus päätyi syytteen hylkäämiseen sillä perusteella, että uhkauksen kohteet eivät olleet saaneet uhkauksia tietoonsa henkilökohtaisesti, joten A:n tuomitseminen laittomasta uhkauksesta olisi merkinnyt säännöksen sanamuodon ulkopuolelle menevää laajentavaa tulkintaa.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Myllymäki 2015, s. 39.

⁴⁸⁶ Ks. vastaavasti ratkaisu KKO:2007:67, kohta 10, jossa korkein oikeus katsoi veropetoksella saatujen varojen ryhtymisen kuuluvan kätkemisrikoksen tunnusmerkistöön.

⁴⁸⁷ Ks. kohta 32.

⁴⁸⁸ Rikoslain 25 luvun 7 §:n mukaan joka uhkaa toista rikoksella sellaisissa olosuhteissa, että uhatulla on perusteltu syy omasta tai toisen puolesta pelätä henkilökohtaisen turvallisuuden tai omaisuuden olevan vakavassa vaarassa, on tuomittava laittomasta uhkauksesta.

Tämä ratkaisu on mielestäni erinomainen analogiakiellon näkökulmasta. Uhkauksen kohteet olivat hyvin tunnettuja, jolloin voisi kuvitella tuomioistuimeen kohdistuvan painetta tuomita rangaistus kenties kevyemmälläkin perusteella näiden henkilöiden suojelemiseksi. Korkein oikeus on kuitenkin ratkaissut asian juuri niin kuin se oikeusvaltiossa kuuluukin ratkaista: lain sanamuodon ei ole katsottu soveltuvan tilanteeseen, joten syyte on hylätty. Perusteluissa voidaan havaita myös perusoikeusmyönteisen tulkinnan käyttäminen. Syytetyn sananvapautta on suojattu mielestäni sopivasti. Jos uhkauksen kohteet olisivat saaneet uhkaukset tietoonsa, katsoisin, että laittoman uhkauksen tunnusmerkistö olisi täyttynyt.

Ratkaisu KKO:2012:37 liittyi taannehtivuuskieltoon. Siinä oli kyse lahjuksen antamisesta ulkomaiselle virkamiehelle. Lahjuksen antaminen ulkomaiselle virkamiehelle tuli rangaistavaksi 1.1.1999 alkaen. Tapauksessa rahasuorituksia oli annettu 2.1.1998–19.10.2001 välisenä aikana. Syyttäjä vaati A:lle rangaistusta lahjuksen antamisesta niiltä osin, kuin suorituksia oli annettu 1.1.1999 jälkeen. Käräjäoikeus hylkäsi syytteen katsoen, että sopimuksen tekohetki (6.5.1997) oli ratkaiseva, joten syytteen hyväksyminen olisi rikkonut taannehtivuuskieltoa. Hovioikeus puolestaan katsoi, ettei taannehtivuuskieltoa voitu soveltaa, sillä syyte koski tekoja, jotka olivat tapahtuneet lain voimaantulon jälkeen. Jokainen maksu voitiin katsoa omaksi rikoksekseen.

Korkein oikeus ei muuttanut hovioikeuden tuomiota. Se tulkitsi asiaa siten, että jokaista maksusuoritusta voitiin pitää omana rikoksenaan, joten lain voimaantulon jälkeisten suoritusten katsomiselle rangaistaviksi lahjusten antamisiksi ei ollut estettä.⁴⁸⁹ Taannehtivuuden kieltoa korkein oikeus arvioi rikoksen tekoajankohdan kautta. Laissa ei sellaista ole säädetty. Lain esitöiden perusteella tekoajankohdaksi on määräytynyt se hetki, jolloin rikoksentekijä on lopettanut teon, joka muodostaa rikoksen. Jos teko tai laiminlyönti on tehty osaksikaan uuden lain voimassa olon aikana, ei vanhaa lakia voida enää soveltaa.⁴⁹⁰

Taannehtivuuskielto on ollut korkeimman oikeuden käsiteltävänä varsin usein. Monesti siihen on vedonnut syytetty, ja korkein oikeus on katsonut, ettei kieltoa ole rikottu.⁴⁹¹ Sen sijaan ratkaisussa KKO:2007:83 syyteoikeuden vanhentumisaikaa ei pidennetty, sillä vanhentumisaikaa ei voitu pidentää rikoksen teko hetken lainsäädännön mukaan, joten se olisi rikkonut taannehtivuuskieltoa.

⁴⁸⁹ Ks. kohta 22.

⁴⁹⁰ Ks. kohta 12.

⁴⁹¹ Näin esimerkiksi tapauksissa KKO:2013:55 ja KKO:2005:132. Myös ratkaisussa KKO:2008:100 korkein oikeus ei katsonut taannehtivuuskieltoa rikottu.

6.2 EIT:n oikeuskäytäntöä

EIS:n 7 artikla ei ole noussut EIT:n oikeuskäytännössä niin tärkeäksi kuin oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskeva 6 artikla. Tämä näkyy myös siinä, että korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä viittaukset EIT:n oikeuskäytäntöön laillisuusperiaatetta koskien ovat harvassa. Tähän on monia syitä, joista tärkeimpiä lienee se, että EIT ottaa harvoin kantaa kansallisen lain tulkintaan, mikä taas on yleisimpiä kysymyksiä käsiteltäessä laillisuusperiaatetta kansallisella tasolla.⁴⁹²

Usein tilanne on ollut kuitenkin sellainen, että EIT on ratkaisuisaan korostanut EIS:n 6 artiklan käsittelyn yhteydessä, että lopullisten tuomioiden pysyvyydellä turvataan oikeusvarmuutta, joka on olennainen osa laillisuusperiaatetta.⁴⁹³ Näin ollen lainvoimaisen ratkaisun syrjäyttäminen ei voi tulla kysymykseen ilman erityisiä perusteita ja menettelyllisiä takeita.⁴⁹⁴ Yleisin 7 artiklaa koskeva kysymys liittyy juuri lain ennakoitavuuteen.

Tässä yhteydessä tarkastelen muutamaa keskeistä EIT:n ratkaisua sekä Suomea koskevia ratkaisuja. EIT antoi 6.4.2010 neljä Suomea koskevaa ratkaisua, jotka liittyivät osittain 7 artiklaan.⁴⁹⁵ Tapauksissa oli 7 artiklan osalta kyse siitä, oliko rikoslain yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä koskeva säännös riittävän selkeä teon rangaistavuuden suhteen.⁴⁹⁶ Valittajien mielestä ei ollut. Heidän mielestään yksityiselämän laajuutta ei ollut määritetty rikoslaissa. He katsoivat näin ollen, ettei sananvapauden rajoittamisesta oltu Suomessa säädetty lailla rajoituksia EIS:n 10 artiklan 2 kohdan mukaisesti, joten tietojen julkaiseminen kuului sananvapauden piiriin.

Tapaukset liittyivät keltaisen lehdistön toimittajien saamiin sakkorangaistuksiin heidän julkaistuaan B:stä tietoja, joita ei voitu perustella tämän menettelyllä julkisessa virassa tai tehtävässä tai muulla vastaavalla tavalla. Tietojen julkistaminen ei ollut myöskään tarpeellista yhteiskunnallisesti merkittävän asian käsittelemiseksi. Sakot ja B:lle maksetut korvaukset olivat yhteensä noin 39 000 euroa.

EIT totesi, että sen oikeuskäytännön mukaan normia ei voitu pitää lakina, ellei sitä ollut

⁴⁹² Esimerkiksi ratkaisussa Huhtamäki vs. Finland (6.3.2012), kohdassa 52 EIT totesi, ettei se voi kyseenalaistaa kotimaisten tuomioistuinten tulkintoja, ellei lakia ollut sovellettu ilmeisen väärin tai mielivaltaisesti.

⁴⁹³ Ks. esim. ne bis in idem- kieltoa koskevat ratkaisut Penias and Ortmaier vs. Austria (18.10.2011), kohta 62 ja Xheraj vs. Albania (29.7.2008), kohta 51.

⁴⁹⁴ Ks. ratkaisu Pravednaya vs. Russia (18.11.2004), kohta 27.

⁴⁹⁵ Ks. Karhuvaara and Iltalehti vs. Finland, Tuomela and others vs. Finland, Soila vs. Finland ja Jokitaipale and Others vs. Finland (6.4.2010).

⁴⁹⁶ Tekohetkellä kyseessä oli rikoslain 27 luvun 3 a §, nykyään 24 luvun 8 §.

muotoiltu niin täsmällisesti, että kansalaiset kykenivät sen perusteella suunnittelemaan toimintaansa. Henkilön tuli kyetä tarvittaessa asiantuntijan neuvoin ennakoimaan tietyn toimintansa seuraukset. Ehdotonta ennakoitavuutta ei edellytetty, joten lakien tulkinta oli monesti jätettävä käytännön varaan.⁴⁹⁷ Kyseisen lainkohdan ennakoitavuus oli jo aiemmassa Eerikäinen- tapauksessa⁴⁹⁸ esillä EIT:ssa eikä se ollut havainnut lain sisällössä epä-määräisyyttä.⁴⁹⁹

Valittajien artikkelin ilmestymisen aikaan lainkohdan tulkinnasta oli ollut vain kaksi korkeimman oikeuden ratkaisua ja ne olivat koskeneet valokuvien levittämistä julkisuudessa. EIT ei kuitenkaan katsonut seuraamusten määräämisen yksityisyyden loukkauksesta olleen ennalta-arvaamatonta. Vaikka lain esitöissä ei ollut määritelty tarkoin yksityisyyden käsitettä, niissä oli kuitenkin todettu, että henkilön nimen tai muun hänen tunnistamiseksi liittyvän seikan mainitsemisen tarpeellisuutta oli aina harkittava huolellisesti. Valittajien olisi tullut pyytää neuvoa tai pidättyä B:n henkilötietojen paljastamisesta oltuaan epävarmoja lain oikeasta tulkinnasta. EIT huomioi myös sen, että valittajat olivat ammatiltaan toimittajia joten he eivät voineet vedota tietämättömyyteen, minkä lisäksi media-alan omat säännökset ja ohjeet ovat monin kohdin lakia tiukempia.⁵⁰⁰

EIS:n 7 artiklaa ei oltu tapauksissa rikottu. Laillisuusperiaatteen näkökulmasta kyse oli epätäsmällisyydestä sekä nullum crimen sine lege- periaatteesta. Valittajien valitus EIS:n 7 artiklan osalta on mielestäni melko heikoilla kantimilla: ennustettavuuden puutteeseen on vedottu ilman, että olisi esimerkiksi pyydetty neuvoa asiantuntijalta. En pitäisi myöskään rikoslain kohtaa erityisen tulkinnanvaraisena maallikonkaan näkökulmasta.⁵⁰¹ Mielestäni se viittaa juuri varovaisuuteen epäselvissä tilanteissa.

Ennustettavuutta sen sijaan oli rikottu tapauksessa Camilleri vs. Malta (22.1.2013). Valittaja oli tuomittu huumausaineiden hallussapidosta 15 vuodeksi vankeuteen ja noin 35 000 euron sakkoon. Valitus koski ennustettavuutta siitä, mikä tuomioistuin asiaa tulisi käsittelemään ja mikä mahdollinen rangaistusasteikko tulisi olemaan niiden vaihdellessa eri tuomioistuinten välillä. Valittaja sai rangaistusasteikon tietoonsa vasta sen jälkeen, kun

⁴⁹⁷ Ks. kohta 53.

⁴⁹⁸ Ks. ratkaisu Eerikäinen vs. Finland (10.2.2009), kohta 58.

⁴⁹⁹ Ks. kohta 54.

⁵⁰⁰ Ks. kohta 55.

⁵⁰¹ Rikoslain 24 luvun 8 §:n 1 momentin mukaan joka oikeudettomasti joukkotiedotusvälinettä käyttämällä tai muuten toimittamalla lukuisten ihmisten saataville esittää toisen yksityiselämästä tiedon, vihjauksen tai kuvan siten, että teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle taikka hänen kohdistuvaa halveksuntaa, on tuomittava yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämisestä.

syyttäjä oli päättänyt, missä tuomioistuimessa asia käsiteltäisiin. Laissa ei mainittu yhtäkään seikkaa, joka syyttäjän tulisi ottaa harkinnassaan huomioon. EIT katsoi, että laki ei täyttänyt ennakoitavuuden vaatimusta eikä tarjonnut riittäviä takeita mielivaltaista rangaistamista vastaan joten EIS:n 7 artiklaa oli rikottu.

Ennustettavuuden puute koski siis tietoa rangaistuksen asteikosta. EIT painottaa jokaisessa ennustettavuutta koskevassa ratkaisussaan samoja kriteereitä, joiden perusteella ennustettavuutta arvioidaan.⁵⁰² Tässä tapauksessa EIT totesi, ettei juridisen koulutuksen omaava henkilökään voinut varmuudella ennakoida, mikä tuomioistuin asiaa tulee käsittelemään ja millaiseksi rangaistusasteikko siten muodostuu.⁵⁰³

Tapauksessa Huhtamäki vs. Finland (6.3.2012) oli kyse sekä laillisuusperiaatteesta että oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. Valittaja oli valtuutettuna myynyt A:n aiemmin omistaman yhtiön kiinteistön. A:ta epäiltiin velallisen epärehellisyydestä. A vahvisti valillaan pesäluettelon, jossa ei ollut mainittua kiinteistöä. Valittaja sai syytteen, jonka mukaan hän oli salannut kyseisen A:n omistaman kiinteistön oikean luonteen ja alkuperän tietäessään, että se oli saatu rikollisella toiminnalla.

A tuomittiin törkeästä velallisen petoksesta ja valittaja törkeästä kätkemisrikoksesta. Valittaja määrättiin 1 vuodeksi ja 10 kuukaudeksi vankeuteen ja pantavaksi viralta kauppa-oikeuden professorin toimestaan. Valittaja valitti hovioikeuteen, joka joulukuussa 2007 pysytti tuomion, mutta määräsi vankeusrangaistuksen ehdolliseksi. Hän valitti edelleen korkeimpaan oikeuteen, joka ei muuttanut käräjäoikeuden ratkaisua viralta panon osalta.

A haki tuomionpurkua EIT:n Marttinen-tapauksessa (21.4.2009) antaman tuomion nojalla. Myös valittaja haki tuomionpurkua, koska hänen tuomitsemisensa liittyi A:n tuomitsemiseen. Korkein oikeus purki A:n tuomion ja hylkäsi kaikki hänen saamansa syytteet.⁵⁰⁴ Korkein oikeus katsoi, että A oli voinut pysyä vaiti, koska hän oli voinut pitää mahdollisena, että hänen ilmoitustaan käytettäisiin häntä vastaan rikosjutussa. Hän oli voinut olla ilmoittamatta muun muassa kyseistä kiinteistöä.⁵⁰⁵

Sen sijaan korkein oikeus hylkäsi valittajan purkuhakemuksen. Korkeimman oikeuden mielestä se, että A:lla oli ollut vaitiolo-oikeus, ei tarkoittanut, että valittaja olisi voinut

⁵⁰²Näitä ovat muun muassa ennustettavuuden kohtuullisuus, onko lainkäyttö ollut mielivaltaista tai ilmeisen väärää ja onko valittaja pyytänyt oikeudellisia neuvoja.

⁵⁰³ Ks. kohdat 42–44.

⁵⁰⁴ Ks. ratkaisu KKO:2009:80.

⁵⁰⁵ Ks. KKO:2009:80, kohta 35.

salata varoja A:n velkojilta. Itsekriminointisuoja ei ollut vaikutusta muihin kuin siihen henkilöön, jolta oli vaadittu tietoja.⁵⁰⁶ Korkein oikeus katsoi, että henkilö voitiin tuomita kätkemisrikoksesta, vaikka esiteon tekijän ei ollut katsottu syyllistyneen rikokseen.⁵⁰⁷ Vaitiolo-oikeutta rikkomalla saatuja tietoja ei ollut käytetty näyttönä valittajaa vastaan.

EIT:n mukaan korkein oikeus oli ollut uudenlaisen tilanteen edessä sen joutuessa pohtimaan, ulottuuko itsekriminointisuoja valittajaan saakka. Kansallisen oikeuden tai oikeuskäytännön kautta asiaan ei löydy ratkaisua.⁵⁰⁸ EIT päätyi siihen, että kumpi tahansa korkeimman oikeuden lopputulos olisi riittävän ennustettava ja johdonmukainen, sillä se ei ollut soveltanut lakia mielivaltaisesti tai ilmeisen virheellisesti.⁵⁰⁹ Valittajan tuomionpurkukakemuksen hylkääminen ei siten ollut rikkonut EIS:n 7 artiklaa.

Tapaus on oikeudellisesti mielenkiintoinen, sillä korkein oikeus joutui täysin uudenlaisen kysymyksen eteen. Laillisuusperiaate edellyttää ennakoitavuutta, joten keskeisenä kysymyksenä oli, miten ratkaista asia, jota ei ole aiemmin käsitelty, siten että se on valittajalle ennustettava. EIT:n ratkaisu on mielestäni täysin oikea: uudenlaisen oikeuskysymyksen ennustettavuushan voidaan taata vain toimimalla lain mukaisesti. Lainsäädäntöä oli tullut kitta menemättä syytetyn vahingoksi laajentavan tulkinnan puolelle. EIT:n olisi melko vaikea pitää jompaakumpaa ratkaisuvaihtoehtoa toista parempana ottamatta liiaksi kantaa kansallisen lain tulkintaan. Lopputuloksia vertailtaessa katsoisin, että hylkäävä päätös on myös tulevaisuuden kannalta johdonmukaisempi, sillä se selkeyttää varsin paljon itsekriminointisuojan soveltamista jatkossa.

⁵⁰⁶ Ks. KKO:2010:41, kohta 16

⁵⁰⁷ Ks. KKO:2010:41, kohta 18.

⁵⁰⁸ Ks. kohta 50.

⁵⁰⁹ Ks. kohta 51.

7. YHTEENVETO

Tutkielmassa on tarkasteltu rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen merkitystä oikeudenmukaiselle rikosoikeudenkäynnille. Sitä on tarkasteltu oikeudenkäynnin eri osapuolten sekä lainsäätäjän näkökulmasta. Yksilölle laillisuusperiaate on perustuslain turvaama perusoikeus, joten kyseessä on perustavanlaatuinen, tavallista tärkeämpi oikeus, jonka toteutuminen julkisen vallan pitää turvata.

Laillisuusperiaatetta on sanottu rikosoikeuden kulmakiveksi oikeusvaltiossa.⁵¹⁰ Oikeusvaltiossa kaiken julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin. Laillisuusperiaatteen sisältämät periaatteet takaavat yksilölle sen, että rikosprosessissa mitään toimia ei tehdä mielivaltaisesti, vaan kaikkien toimenpiteiden tulee olla johdettavissa laista. Rikosprosessi on korostetusti yksilöä suojaava, ja laillisuusperiaatteen osatekijät korostavatkin juuri oikeusturvaa ja –varmuutta. Yksilön mahdollisuus ennakoida tulevaa prosessia on hyvin keskeinen oikeusturvan tae, mitä myös EIT on ratkaisuisaan korostanut. Tarkastelin oikeusturvaa myös päinvastaisesta näkökulmasta, yleisprevention kannalta: rikoksista tulee seurata rangaistus, jotta tieto rangaistuksista voisi vaikuttaa preventiivisesti.

Lainsäätäjällä on suuri vastuu siinä, että laillisuusperiaatteen vaatimukset rikosprosessissa toteutuvat. Vaadittaessa julkisen vallan käytöltä lainmukaisuutta täytyy itse lakiin luonnollisesti kiinnittää huomiota. Jotta rikosprosessi voisi olla oikeudenmukainen, tulee lain ilmaista selkeästi, millainen toiminta on rangaistavaa ja millainen rangaistus siitä voi seurata. Laki ei saisi olla liian tulkinnanvarainen yksilölle eikä tuomarille. Yksilöllä tulee tässä yhteydessä ymmärtää sekä maallikko että juridisesti koulutettu.

Oikeudenmukainen rikosprosessi vaatii monesti lainsäätäjän ja tuomioistuimen keskinäistä vuorovaikutusta. Pelkkä lakihan ei vielä takaa yksilölle mitään, vaan tarvitaan lainkäyttäjää, joka pystyy lain tavoitteet toteuttamaan. Tuomioistuimen tulee toteuttaa nimenomaan lain tavoitteet, lain ulkopuolelle meneminen on kiellettyä. Vuorovaikutus näkyy juuri siinä, että lainsäätäjällä on riippuvainen lainsoveltamisessa havaituista epäkohdista: epäkohtien perusteella lakia voidaan kehittää, jotta tuomioistuimen toiminta tulevaisuudessa ei kohtaisi samaa ongelmaa. Tuomioistuin ei puolestaan saa itse alkaa kehittää oikeutta, vaan se tulee jättää lainsäätäjän tehtäväksi.

Lainsäätäjän ja tuomioistuimen vuorovaikutus ilmenee myös lakien tulkinnassa. Laki on

⁵¹⁰ Näin esim. Melander 2002, s. 940.

tuomioistuimen tärkein työväline rikosoikeudessa. Lainsäätäjän pitäisi kyetä muotoilemaan tunnusmerkistöt sellaisella yksiselitteisyydellä, että tuomioistuimen toiminta olisi sulavaa ja lakeja jouduttaisiin tulkitsemaan mahdollisimman vähän. Tulkinta ei saisi ek-syä lain sanamuotojen ulkopuolelle, varsinkaan syytetyn vahingoksi. Tuomioistuimilla on useita tulkintametojeja, joissa vaikuttavat muun muassa lain tarkoitus ja tavoite sekä sen syntyhistoria.

Oikeuskäytännön tarkastelun yhteydessä havaittiin, että juuri laintulkinnan ja analogian välinen rajanveto on laillisuusperiaatteen keskeisiä kysymyksiä. Erityisesti WinCapitaa koskeneessa korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2014:7 ollaan mielestäni hyvin lähellä analogisen tulkinnan puolelle menemistä.

Tuomioistuinten velvollisuutena laillisuusperiaatteen mukaan on huolehtia prosessin lainmukaisesta kulusta. Kaiken toiminnan tulee perustua ajantasaiseen lakiin. Praeter legem- kielto tiivistää tuomioistuimen velvollisuudet hyvin: lain ulkopuolelle ei saa mennä rikosten ja rangaistusten tuomitsemisessa ja tuomioistuimen tulee aina soveltaa lakia, joka rikoksen tekohetkellä oli voimassa. Laintulkinnassakin praeter legem- kieltoa rikottaan, jos tulkinta etäänny lakitekstistä liian kauas.

Laillisuusperiaate perusoikeutena on mielestäni välttämätön lisäys oikeudenmukaiseen rikosprosessiin. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin yleiset periaatteet, kuten syyttömyysolettama ja itsekriminointisuoja, takaavat yksilön vähimmäisoikeudet, mutta jättävät liian monia asioita epävarmoiksi. Laillisuusperiaate suojaa yksilöä enemmän: se takaa prosessin lainmukaisuuden, oikeusturvan ja -varmuuden sekä estää mielivaltaisen, lakiin perustumattoman lainkäytön.

Jos kuviteltaisiin tilanne, että perustuslain 21 § olisi ainoa oikeudenmukaista rikosoikeudenkäyntiä koskeva säännös, voitaisiin havaita, että muun muassa syyttömyysolettama kyllä suojaisi syytettyä prosessin aikana, mutta mikään ei suojaisi häntä siltä, että tuomioistuimen ratkaisu ja hänelle määrättävä rangaistus eivät perustuisi lakiin. Ilman laillisuusperiaatetta lainkäytön ennakoitavuus ja hyväksyttävyyys toisin sanoen katoaisivat. Laillisuusperiaate on kirjoitettu absoluuttisen kiellon muotoon, mikä tarkoittaa, ettei siitä voida poiketa eikä sitä voida rajoittaa periaatteessa missään tilanteessa.

Oikeudenmukainen rikosprosessi muodostuu sekä yksilön oikeuksia koskevista oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteista että laillisuusperiaatteen sisältämistä julkiseen valtaan kohdistuvista kielloista. Kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla on ollut

huomattava merkitys sekä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin yleisten periaatteiden että laillisuusperiaatteen kehitykselle. Erityisesti EIT:n oikeuskäytäntö on ollut todella tärkeä osa suomalaisen perusoikeusajattelun kehityksessä.

Oikeudenkäynneissä EIT:n merkitys näkyy erityisen selkeästi: korkeimman oikeuden ratkaisussa viittaaminen EIT:n oikeuskäytäntöön on nykyään arkipäivää. EIT:n dynaamisen tulkinnan johdosta Suomen perus- ja ihmisoikeusajattelu kehittyy kansainvälisen oikeuden tahdissa. Näin havaitaan kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vaikutus Suomen oikeusjärjestykselle: ne ovat vaikuttaneet monien oikeuksien syntyyn ja niiden tulemiseen osaksi perusoikeussäännöstöä ja ne vaikuttavat päivittäin niiden kehitykseen.